

İRAN ŞAHLARININ AVRUPA ZİYARETLERİ (1873-1905)

Mine KARDEŞ

**Tarih Anabilim Dalı
Doç. Dr. Naim ÜRKMEZ
Erzurum- 2023
Her hakkı saklıdır**

T.C.
ERZURUM TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

İRAN ŞAHLARININ AVRUPA ZİYARETLERİ (1873-1905)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mine KARDEŞ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Naim ÜRKMEZ

ERZURUM-2023

ONAY

Mine KARDEŞ tarafından hazırlanan **İran şahlarının Avrupa Ziyaretleri (1873-1905)** adlı bu çalışma 23.06.2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı, Yakınçağ Bilim Dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı	Prof. Dr. Uğur AKBULUT Erzurum Teknik Üniversitesi	imza
Danışman	Doç. Dr. Naim ÜRKMEZ Erzurum Teknik Üniversitesi	imza
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Muhammed Yasin TAŞKESENLİOĞLU Atatürk Üniversitesi	imza

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. / /20.....

Prof. Dr. Serap BEDİR KARA

Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu ve tezimin erişim sürecine ilişkin aşağıdaki beyanımı kabul ediyorum.

...../...../20....

İmza

Mine KARDEŞ

- Tezle ilgili patent başvurusu yapılması / patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle Enstitü Yönetim Kurulunun/.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.
- Enstitü Yönetim Kurulunun/.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.
- Enstitü Yönetim Kurulunun/.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim süresi ile ilgili bir kısıtlama bulunmamaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	V
ABSTRACT	VI
ÖN SÖZ	VII
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	9
A. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI	9
B. ARAŞTIRMA KAYNAKLARI	9
1. KAÇAR HANEDANLIĞI DÖNEMİNDE İRAN	2
1.1. NÂSİRÜDDİN ŞAH VE MUZAFFERÜDDİN ŞAH DÖNEMİ İRAN'IN GENEL DURUMU	4
1.1.1. Nâsırüddin Şah Dönemi	4
1.1.1.1. Mirza Taki Han Ferahani'nin Sadrazamlığı ve Bu Dönemde İran'daki Gelişmeler .	6
1.1.1.2. 1872 Yılında Verilen Reuther İmtiyazı	7
1.1.2. Muzafferüddin Şah Dönemi	9
I.BÖLÜM	
NÂSİRÜDDİN ŞAH DÖNEMİNDE AVRUPA'YA YAPILAN ZİYARETLER VE SONUÇLARI	
1.1. NÂSİRÜDDİN ŞAH'IN AVRUPA ZİYARETLERİ	11
1.1.1. Nâsırüddin Şah'ın 1873 Tarihli Avrupa Ziyareti	11
1.1.2. Nâsırüddin Şah'ın 1878 Tarihli Avrupa Ziyareti	34
1.1.3. Nâsırüddin Şah'ın 1889 Tarihli Avrupa Ziyareti	50
1.2. NÂSİRÜDDİN ŞAH'IN 1873, 1878 VE 1889 TARİHLİ AVRUPA ZİYARETLERİNİN SONUÇLARI	59
1.2.1. Nâsırüddin Şah'ın 1873 Avrupa Ziyaretinin Sonuçları.....	59
1.2.2. Nâsırüddin Şah'ın 1878 Avrupa Ziyaretinin Sonuçları.....	62
1.2.3. Nâsırüddin Şah'ın 1889 Avrupa Ziyaretinin Sonuçları.....	65
II.BÖLÜM	
MUZAFFERÜDDİN ŞAH DÖNEMİNDE AVRUPA'YA ZİYARETLER VE SONUÇLARI	
2.1. MUZAFFERÜDDİN ŞAH DÖNEMİ AVRUPA ZİYARETLERİ	68
2.1.1. Muzafferüddin Şah'ın 1900 Tarihli Avrupa Ziyareti	68

2.1.2. Muzafferüddin Şah'ın 1902 Tarihli Avrupa Ziyareti	111
2.1.3. Muzafferüddin Şah'ın 1905 Tarihli Avrupa Ziyareti	118
2.2. MUZAFFERÜDDİN ŞAH'IN 1900, 1902 VE 1905 TARİHLİ AVRUPA ZİYARETLERİNİN SONUÇLARI.....	124
2.2.1. Muzafferüddin Şah'ın 1900 Tarihli Avrupa Ziyaretinin Sonuçları.....	124
2.2.2. Muzafferüddin Şah'ın 1902 Tarihli Avrupa Ziyaretinin Sonuçları.....	127
2.2.3. Muzafferüddin Şah'ın 1905 Tarihli Avrupa Ziyaretinin Sonuçları.....	129
SONUÇ.....	131
KAYNAKÇA	134
EKLER.....	145

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
İRAN ŞAHLARININ AVRUPA ZİYARETLERİ (1873-1905)
Mine KARDEŞ
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Naim ÜRKMEZ
2023, (177) sayfa

Jüri: Doç. Dr. Naim ÜRKMEZ (Danışman)
Prof. Dr. Uğur AKBULUT (Üye)
Doç. Dr. Muhammed Yasin TAŞKESENLİOĞLU
(Üye)

Bu tez, 1873-1905 yılları arasında İran tahtında olan Nâsırüddin Şah ve oğlu Muzafferüddin Şah dönemlerinde yaşanan Avrupa'ya yapılan ziyaretleri anlamaya dönüktür. Çalışmada iki İran şahı dönemlerindeki önemli gelişmelerden, yapılan Avrupa ziyaretlerinin sebepleri açıklanarak Şahların Avrupa ziyaretlerinin programları ve gidilecek ülkelerde ne suretle karşılandığı hakkında detaylı bilgilere yer verildi. 1873, 1878, 1889, 1900, 1902 ve 1905 yıllarında gerçekleşen altı Avrupa ziyaretinin sonucunda İran'da ne gibi değişikliğe yol açtığı üzerinde duruldu. Çalışmada Başkanlık Osmanlı Arşivindeki evraktan, araştırma eserlerden, Basiret, İkdam ve Sabah gibi devrinin önemli gazetelerinden istifade edilerek vücuda getirildi.

Anahtar Kelimeler: Nâsırüddin Şah, Muzafferüddin Şah, İran, Meşrutiyet, Avrupa Ziyaretleri

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
VISITS TO EUROPE OF THE SHAHHOLDS OF IRAN (1873-1905)
Mine KARDEŞ
Thesis Advisor: Assoc. Dr. Naim ÜRKMEZ
2023, (177) pages

Jury: Assoc. Prof. Dr. Naim ÜRKMEZ (Advisor)
Prof. Dr. Uğur AKBULUT (Member)
Assoc. Prof. Dr. M. Y. TAŞKESENLİOĞLU (Member)

This thesis will evaluate the visits to Europe where Nasıruddin Shah and his son Muzafferüddin Shah, who were on the throne of Iran between 1873-1905, lived. In the study, important developments in the periods of the two Iranian Shahs, the reasons for the European visits were explained, and detailed information was given about the schedules of the Shahs' European visits and how they were met in the countries to visit. As a result of the six European visits in 1873, 1878, 1889, 1900, 1902 and 1905, it was focused on what kind of change was brought about in Iran. In the study, the documents in the Presidency Ottoman Archives, research works Important newspapers of the period such as Basiret, İkdam and Sabah were used.

Keywords: Nâsırüddin Shah, Muzafferüddin Shah, Iran, Constitutional Monarchy, European Visits

ÖN SÖZ

1873-1905 yılları arasında İran şahları Avrupa'yı altı defa ziyaret etmiştir. Bu ziyaretler belirli nedenler doğrultusunda yapılmış ve ziyaretler İran coğrafyasında meşrutiyetin ilanına varıncaya değin bir dizi yeniliğe ortam hazırlamıştır.

Bu çalışmada İran şahlarının Avrupa ziyaretleri ve bu ziyaretlerin batılı devletler nezdinde ne şekilde karşılandığı izah edilmiştir. Aynı zamanda bu ziyaretlerin İran coğrafyasında ve halkında ne gibi tesirlerinin olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Nâsırüddin Şah döneminde Avrupa ziyaretleri ve bu ziyaretlerin sonuçları değinilirken, ikinci bölümde ise Muzafferüddin Şah'ın Avrupa ziyaretlerinin programa göre gidiş güzergâhı incelenerek ne suretle kabul olduğu detaylı bir şekilde incelenmiştir. Yine aynı bölümde ziyaretlerin sonuçları çerçevesinde İran'ın batılı ülkelere verdikleri imtiyazlar ve yapılan antlaşmalara yer verilmiştir.

Araştırmamız boyunca benden hiçbir desteğini esirgemeyen, yapmış olduğu yönlendirmelerle bana yol gösteren, eksikliklerimi gidermeye yardımcı olan kıymetli hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. Naim ÜRKMEZ'e, yapıcı eleştirileri ve çalışmama olan katkılarından dolayı Prof. Dr. Uğur AKBULUT'a ve Doç. Dr. Muhammed Yasin TAŞKESENLİOĞLU'na teşekkürlerimi arz ederim.

Son olarak araştırmam esnasında maddi manevi desteklerini esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürlerimi arz ederim.

Mine KARDEŞ
Erzurum- 2023

KISALTMALAR

- A.}MKT.MHM.:** Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (Odası) Belgeleri
BEO: Bâbiâli Evrak Odası
Bkz: Bakınız
BOA: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
Çev.: Çeviren
DH.MKT.: Dahiliyye Nezareti Mektubî Kalemi
Ed.: Editör
H.: Hicri
Haz.: Hazırlayan
HR. SYS.: Hariciyye Nezareti Siyasî Kısmı Evrakı
HR.MKT.: Hariciyye Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri
HR.TH: Hariciyye Nezareti Tahrirat
HR.TO.: Hariciyye Nezareti Tercüme Odası
İ. DH.: İrade-i Dahiliyye
İ.HR.: İrade-i Hariciyye
MEB: Millî Eğitim Bakanlığı
ML.EEM: Maliye Nezareti Emlak-i Emirriye Müdüriyeti
TDV: Türkiye Diyanet Vakfı
Y.A.HUS.: Yıldız Evrakı Sadaret Hususî Maruzat Evrakı
Y.A.RES.: Yıldız Evrakı Sadaret Resmî Maruzat Evrakı
Y.EE.: Yıldız Esas Evrakı
Y.MTV: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK. BŞK.: Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti
Y.PRK. EŞA.: Yıldız Perakende Evrakı Elçilik ve Şehbenderlik Maruzatı
Y.PRK. TKM.: Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
Y.PRK.AZJ: Yıldız Perakende Evrakı Arzuhâl ve Jurnaller
Y.PRK.HH: Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa Maruzatı
Y.PRK.HR: Yıldız Perakende Evrakı Hariciyye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.KOM.: Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı
Y.PRK.PT.: Yıldız Perakende Evrakı Posta Telgraf Nezareti Maruzatı
Y.PRK.TŞF.: Yıldız Perakende Evrakı Teşrifat-ı Umumiye Dairesi
y.y.: Yayın yeri yok

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Bu çalışma İran Şahlarının Avrupa'ya ziyaretlerini detaylı bir şekilde inceleyerek bu ziyaretlerin İran üzerindeki tesirini göz önüne sunmaktadır. Çalışmanın kapsamı iki İran şahı ile sınırlandırılarak 1873-1905 yılları arasında belirlenmiş olan ziyaretler esas alınarak hazırlanmıştır.

B. ARAŞTIRMA KAYNAKLARI

a. Başkanlık Osmanlı Arşivi

Çalışmamızın büyük bir bölümünde Osmanlı arşivinden elde edilen vesikalar incelenmiştir. 1873-1905 yılları arasında İran ve İran Şahlarının Avrupa gezileri ile ilgili hemen hemen bütün belgeler incelenerek çalışma içerisinde bu belgelere yer verilmiştir.

b. Süreli Yayınlar

Süreli yayınlar olarak çalışmanın tarih aralıklarına göre İkdam, Basiret ve Sabah gazetelerinin numaraları incelenerek ilgili kısımlara çalışmada yer verildi ve çalışmanın büyük bir kısmında bu gazetelerden istifade edilmiştir.

c. Araştırma Eserler

Bu çalışmada elimizden geldiği kadar konumuz ile ilgili ana kaynaklara ulaşılmaya çalışıldı. Fakat ana kaynaklara ulaşamadığı veya eksik kaldığı durumlarda ise konumuzla alakalı olan ikinci elden eserlere ulaşılarak gereken tarama yapıldı. Osman Gazi Özgüdenli, Azmi Özcan, İsmail Safa Üstün ve Tahsin Yazıcı'nın TDV İslam Ansiklopedisi'nde yer alan makalelerinden yararlandı. Özellikle Yılmaz Karadeniz'in İran ile ilgili eserleri incelenerek çalışmamızda istifade edildi. Bunlardan başka birçok araştırma eserden de yararlanılmıştır.

ç. İnternet Kaynakları

Çalışmamızda özellikle ekler bölümündeki birçok kaynağa internetten ulaşıldı. İstanbul Üniversitesi II. Abdülhamid Han'ın Fotoğraf Albümleri ve Türkiye Bütük Millet Meclisi Kütüphanesi Milli Saraylar Arşivi'ndeki fotoğraflara internet üzerinden ulaşılarak

çalışmamızın ekler bölümünde İran Şahlarının Avrupa ziyaretleri hakkında birçok fotoğrafa yer verildi.

1. KAÇAR HANEDANLIĞI DÖNEMİNDE İRAN

Tarih boyunca İran siyasî açıdan çok hareketli bir bölge olup, önemli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Ülke, Müslüman Araplar tarafından fethedildikten sonra Abbasi ordusunda görev alan Türklerin idaresine verilmiştir. Gazneliler, Selçuklular, Türkmenler, Afşarlar, Zendliler ve Kaçarlar bölgede hanedanlık kurarak 900 yıl İran’da etkili olmuşlardır. İran, 1779-1925 yılları arasında Türk kabilelerinden biri olan Kaçar Hanedanı tarafından ülke yönetilmiştir. Bu süreç içerisinde Ağa Muhammed Han (1795-1797), Feth Ali Şah (1797-1834), Muhammed Şah (1834-1848), Nâsırüddin Şah (1848-1896), Muzafferüddin Şah (1896-1906), Muhammed Ali Şah (1906-1909) ve Ahmed Şah (1909-1925) tahta geçerek İran coğrafyasında hüküm sürmüştür.¹

Türk kökenli olan Kaçarların İran’a gelişi Moğol saldırıları nedeniyle olmuştur. Daha sonra bölgedeki Tatarlarla birleşerek Özbek ve Türkmenleri oluşturmuşlardır. Safevilerin kuruluşu yılı olan 1501’e kadar tarihî süreç içerisinde Kaçarların ismine pek tesadüf edilmemektedir. 18. Yüzyılda yeniden tarih sahnesine çıkan Kaçarlar, bu yüzyıldan sonra İran coğrafyasının hakimiyetini ele geçirmişlerdir.²

1779 yılında Zend Hanedanı hükümdarı Muhammed Kerim Han’ın vefat etmesiyle birlikte Kaçar Hanedanı hükümdarı olan Ağa Muhammed Han İran’ı hakimiyeti altına almak için çalışmalara başlamış ve kısa süre içerisinde tüm rakiplerini yenerek İran’ın tek lideri olmuştur. Ardından Tahran’ı başkent yapmış ve 1795 yılında Tahran’da bir kurultay düzenleyerek tacını takıp resmî olarak İran şahı tahtına oturmuştur. O, hükümdarlığı döneminde ilk başta iktidarı ele geçirme çabalarına girişmiş ardından İran’ı eski ihtişamına kavuşturarak sükuneti sağlamıştır.³

¹ Abdulcebbar Kavak, “Kaçar Hanedanı Döneminde (1795-1925) İran’da İrşad Faaliyetleri Yürüten Nakşibendî-Hâlidî Şeyhleri”, **Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 4(12), 2015, 80; Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi 9.Cilt**, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, 567.

² Nurcan Altun, **Kaçarlar Dönemine Ait 20 Seyahatnamede İstanbul** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2015, 3-4.

³ Abdolvahid Soofizadeh, “Kaçar Hanedanı’nın Menşei ve İran’da Yükselişi: Ağa Muhammed Han Dönemi”, **Dede Korkutun İzinde 30 Yıl Prof. Dr. Üçler Bulduk’a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar**, Alparslan Demir (Ed.) Gece Kitaplığı, Ankara 2017, 56-57; Mirza Bala, “Kaçar”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, VI, İstanbul 1977, 35.

Ağa Muhammed Han'ın 1797 yılında bir suikast sonucu öldürülmesinden sonra oğlu olmadığı için İran tahtı boş kaldı. Bu sırada Ağa Muhammed Han'ın kardeşi Mehdi Kuli Han ve Şahrüh Afşar'ın oğlu Nadir Mirza tahtta hak iddia ederek isyan girişimlerinde bulundular. Fakat bu girişimler İran tahtının yeni varisi olan Feth Ali Şah tarafından engellendi.⁴ Feth Ali Şah döneminde, Fransa, İngiltere ve Rusya'nın gündeminde İran'ın sömürgeleştirilmesi meselesi vardı. İran ise bu devletler arasında denge siyasetini takip ederek ayakta kalmaya çalışmaktaydı. Nitekim İran, Fransa'nın taahhütlerine ve 13.000 kişilik Avrupa tarzında piyade, topçu ve süvari birliklerine güvenmişti. Fakat Rus ordusun karşısında mağlup olan İran ordusu, 1813 yılında Gülistan Antlaşması'nı imzalamak mecburiyetinde kaldı. Bu anlaşma ile İran, Azerbaycan'da yer alan Bakü, Şirvan ve Şeki hanlıklarının Rusya'ya verilmesini kabul ettiği gibi İran'ın Dağıstan ve Doğu Gürcistan'daki hak iddialarında da vazgeçti.⁵ Fakat Rusya ile İran'ın savaşı bu antlaşmayla son bulmadı. 1820'li yıllarda tekrar iki devlet savaştı ve İran çok ağır bir yenilgiye uğrayarak 1828 yılında Türkmençay Antlaşması'nı imzalamak mecburiyetinde kaldı. Böylece İran mahkemelerdeki bağımsızlığının kaybı, Rusya'ya tazminat verilmesi ve bu tazminatın ödenmemesi halinde Güney Azerbaycan'ın Ruslar tarafından ilhakına izin verildi. Ayrıca Ruslara serbest ticaret imtiyazının verilmesi gibi önemli maddelerin antlaşma metninde olması İran'ı zayıf ve ekonomik olarak problemleri olan bir devlet konumuna getirdi.⁶

Feth Ali Şah'ın 37 yıllık hükûmdarlığı 1834 yılında sona erdiğinde tahta torunu Muhammed Şah geçti.⁷ Bu dönemde Rusya, İngiltere ve Osmanlı Devleti'yle ara ara gerginlikler yaşanmaktaydı. Osmanlı Devleti'yle olan gerginlikler iltica, sınır sorunları ve Kerbela'da meydana gelen olaylardan ibarettir ve bu sorunlar iki devleti savaşın eşiğine getirmiştir. Fakat Rusya ve İngiltere bölgedeki sorunlarla yakından ilgilendiği için bu iki devletin sınır meselelerini çözüme kavuşturmak amacıyla bir komisyon oluşturdu. Böylece İngiltere ve Rusya'nın arabuluculuğuyla İran ve Osmanlı Devletleri arasında 1847 yılında İkinci Erzurum Antlaşması imzalandı.⁸ Dokuz maddeden oluşan bu anlaşmaya göre İran ve

⁴ Tahsin Yazıcı, "Feth Ali Şah", **TDV İslam Ansiklopedisi**, XII, İstanbul 1995, 451; Cem Uncu, **Feth Ali Şah Dönemi (1797-1834) Kaçar Hanedanı'nın Dış Politikası** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2018, 12-14.

⁵ Cahit Aydoğmuşoğlu, "Abbas Mirza (1789-1833) ve Dönemi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 4(19), 2011, 130-131.

⁶ Okan Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, (36), 2008, 194.

⁷ Yazıcı, "Feth Ali Şah", 452; Osman Gazi Özgüdenli, "Muhammed Şah", **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXX, Ankara 2020, 568.

⁸ Özgüdenli, "Muhammed Şah", 568.

Osmanlı Devleti birbirine karşı maddi bir talepte bulunmayacak, Zohab şehrinin batı kısmı Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinde doğu kısmı ise İran'ın hakimiyetinde olacak, Süleymaniye Şehri İran'a bırakılırken Muhammere Limanı, Hızır Adası ve Şattularap'ın hakimiyeti İran'da olacak, Şattularap'tan İran'a ait gemiler rahatça geçebilecek, Osmanlı Devleti İran halkının kutsal yerlere rahatça gidebilmelerini sağlayacak ve İran konsolosları Osmanlı Devleti tarafınca resmî olarak tanınacaktı. Ayrıca sınırdaki aşiretlerle ilgili sorun da bu anlaşmayla birlikte karara bağlanarak aşiretlere istedikleri devletin hakimiyeti altında olma hakkı tanındı.⁹

1848 yılında İran tahtına Muhammed Şah'ın oğlu ve bu dönemde Tebriz valiliği görevinde bulunan Nâsırüddin Şah geçti.¹⁰

1.1. NÂSİRÜDDİN ŞAH VE MUZAFFERÜDDİN ŞAH DÖNEMİ İRAN'IN GENEL DURUMU

1.1.1. Nâsırüddin Şah Dönemi

Nâsırüddin Şah, 17 Temmuz 1831 tarihinde Tebriz'in yakınlarında yer alan Kuhnemir'de dünyaya geldi. Kaçar Hanedanının üçüncü hükümdarı olarak tahta geçen Muhammed Şah ve eşi Melek Cihan Hatun'un (Mehd-i Ulya) küçük oğullarından biridir. Annesi Melek Cihan Hatun'un etkisiyle Nâsırüddin Şah beş yaşından veliaht seçildi. Tebriz Valiliği görevinde olan Nâsırüddin Şah, babası Muhammed Şah'ın vefatı üzerine Mirza Taki Han'ın desteğiyle Tebriz'de İran'ın yeni hükümdarı ilan edildi. Fakat Muhammed Şah'ın vefatından sonra ortaya çıkan kargaşa durumu hâlâ son bulmamıştı. Bunun üzerine 1848'de İran Devleti'nin hükümdarı olan Nâsırüddin Şah'ın ilk icraatı Mirza Taki Han'ı sadaret makamına getirmek oldu. Mirza Taki Han ülkede merkezi otoriteyi yeniden tesis ederek Nâsırüddin Şah'ın koltuğunu daha da güçlendirdi. Fakat bu durum Rusya ve İngiltere'yi tedirgin ettiğinden dolayı Mirza Taki Han bir komplo ile ilk önce görevinden alındı daha sonrasında ise öldürüldü. Boşalan sadaret makamına Mirza Aka Han (İtimadü'd-Devle) getirildi. Mirza Aka Han dönemi bir dizi reform gerçekleştirildi. Fakat 1858'de Mirza Aka

⁹ Abdolvahid Soofizadeh, "I. ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açısından Değerlendirilmesi", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 32(54), 192; İbrahim Aykun, **Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1995, 242-244.

¹⁰ Gene R. Garthwaite, **İran Tarihi Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze**, İnkılap Yayınları, İstanbul 2021, 182.

Han da görevinden alındı. Bundan sonra Nâsırüddin Şah, devlet işlerinden büyük bir yükümlülüğü kendi üzerine alarak idarî alanda reform yapma eğiliminde oldu.¹¹

Nâsırüddin Şah, İran Devleti'nin siyasî ve ekonomik bir kriz içerisinde olduğunun farkındaydı. Bu sebeple hep yenilikçi bir yol izlemenin düşüncesinde olmuştur. Ayrıca İngiltere ve Rusya'nın müdahalelerinden İran'ı kurtarmak isteyen Nâsırüddin Şah modernleşme ve batılılaşma eğiliminde olmuştur.¹² Bunun haricinde Mirza Hüseyin Han Sipahsalar'ın da teşvikleri üzerine Avrupa seyahati Nâsırüddin Şah için üstesinden gelebileceği bir iş gibi geldi ve kendisi güvenliğinin sağlandığı takdirde seyahat etmekte bir sakınca görmedi.

Avrupa'yı üç kere ziyaret eden Nâsırüddin Şah Rusya ve İngiltere'ye bir dizi imtiyaz vermek mecburiyetinde bırakıldı. Bu imtiyazlar ulema ve İran halkını ayaklandırdığı için Nâsırüddin Şah zor durumda kaldı.¹³

Nâsırüddin Şah iktidarının ellinci yıl dönümü hazırlıkları sebebiyle 1 Mayıs 1896'da Rey yakınlarında olan Abdülazim türbesini ziyaret ettiği sırada Seyit Cemalettin Esat Abadi'nin müridi Mirza Rıza-i Kirmani tarafından tabanca ile vurularak öldürüldü.¹⁴ Fakat Alman gazeteci Stern'e göre Abadi, Nâsırüddin Şah'ı öldürmesi için bir kişi göndermediğini şöyle dile getirmektedir:

“Diyorlar ki! Şah'ın katili bir Babistmiş! Ve ekliyorlar Şeyh Cemalettin'in öğrencisiymiş. Ayrıca katilin Şah'a nişan aldığı anda hararetle benim adımla söylediği iddia ediliyor. Nihayet, benim burada, evimde Şah'a karşı komploların öğretildiği bir tarz mektep açtığımı söylüyorlar; fakat

¹¹ Famemeh Dehghan Khangani, **İran'da Meşrutiyet Öncesi Aydınlar ve Düşünce Akımları** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2011, 28; Suâd Pîrâ ve Osman Gazi Özgüdenli, “Nâsırüddin Şah”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXXII, İstanbul 2006, 405.

¹² Seda Çolakoğlu, **Nâsırüddin Şah Dönemi (1848-1896) ve Tütün İmtiyazı** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2019, 9.

¹³ Abdolvahid Soofizadeh, **Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1795-1925)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, 130; Nâsırüddin Şah'ın ilk sadrazamı Mirza Taki Han diğer bir ismiyle Atabek-i Azam (Emir-i Kebir), ikincisi Mirza Aka Han diğer bir ismiyle Mirza Ağa Han-ı Nuri (İtimadü'd-Devle), üçüncüsü Mirza Hüseyin Han Sipahsalar (Müşir'üd-Devle) ve son sadrazamı Mirza Ali Aşgar-i Atabek diğer bir ismiyle Eminü's-Saltana'dır. Detaylı bilgi için bkz. Dehghan Khangani, **İran'da Meşrutiyet Öncesi Aydınlar ve Düşünce Akımları**, 30.

¹⁴ Nasiri'ye göre suikast 19 Aralık 1896'da gerçekleştirilmiştir. Bkz. Mohammad Reza Nasiri, **Nâsireddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Tokyo Üniversitesi Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, 1991, 159; Özgüdenli, “Nâsırüddin Şah”, 406; Abdolvahid Soofizadeh, “Cemalettin Afganî'nin İslam Birliği Düşüncesindeki Yeri ve Önemi” **Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi (OTAD)**, 4(2), 125; **Le Patriote Gazetesi**, 5 Mayıs 1896.

bende bir Babist öğrenci hiçbir zaman bulunmadı. Eserlerimde, Babistler hakkında daha çok olumsuz hükümler verdim. İranlı ziyaretçi bana çok nadir geldi.”

Ayrıca Mirza Rıza Kirmani'nin yanına uğrayıp uğramadığı sorusuna ise felçli olduğu için bir müddet Şişli'deki Fransız Hastanesi'nde yatırdığını söylemişti. Mirza Rıza Kirmani'yi bu suikastı düzenlemesi konusunda etkilemiş olabilmesi konusunda ise

“Onun benim etkime ihtiyacı yoktu. Talihsiz adam vatanına hizmette bulunmak istiyordu ve aynı zamanda intikam almak istiyordu; fakat beni kim sorumlu tutabilir? Ben Tahran'a katil göndermedim. Ben kimseye git de şahı öldür demedim!” diye eklemişti.¹⁵

1.1.1.1. Mirza Taki Han Ferahani'nin Sadrazamlığı ve Bu Dönemde İran'daki Gelişmeler

5 Eylül 1848'de Muhammed Şah'ın vefat etmesi üzerine Mirza Nâsırüddin Tebriz'de yaptığı valiliği bırakarak 20 Ekim 1848'de Tahran'a geldi. On yedi yaşında tahta oturan Şah'ın ilk işi Mirza Taki Han'ı Emir-i Kebir ve Atabeg unvanıyla sadrazamlık görevine getirmek oldu.¹⁶

Mirza Taki Han, Feth Ali Şah'ın oğlu Abbas Mirza'nın veziri Kaymakamın emri üzerine Mirza Muhammed Han Zengene'nin emrine verildi. Zengene'nin yanında yeteneğini gösteren Mirza Taki Han, elçilerle çokça görüştüğü için Feth Ali Şah, onu Rusya'ya göndereceği grubun içerisinde yer almasını sağlamıştı. Böylece ilk yurtdışı deneyimini edinen Mirza Taki Han daha sonrasında İran'da modernleşme hareketlerinin ortaya çıkmasında etkili bir isim olacaktı.¹⁷

Nâsırüddin Şah'ın da Batı'ya karşı meyilli olması Mirza Taki Han'ın bir dizi ıslahat yapmasında etkili olmuştu. Ayrıca Nâsırüddin Şah'ın Avrupa seyahatlerinde İran Devleti'ndeki eksiklikleri görmesi Mirza Taki Han'ın ülkedeki modernleşme çalışmalarını desteklemesine sebep oldu. Fakat sarayda rüşvet alan birtakım yöneticiler İran'da

¹⁵ Bernhard Stern, **Sultan Abdülhamid ve Siyaseti Alman Gazetecinin II. Abdülhamid Anıları 1906**, Puslu Yayıncılık, İstanbul 2020, 38.

¹⁶ Gökhan Polat, “Mîrza Tâki Hân (Emîr Kebîr) ve Reformları (1848-1851)”, **Belleten**, 77(278), 2013, 157.

¹⁷ Soofizadeh, **Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi ilişkileri (1795-1925)**, 101-102; Çolakoğlu, **Nasırüddin Şah Dönemi (1848-1896) ve Tütün İmtiyazı**, 11.

modernleşme çalışmalarına karşı gelmekteydiler.¹⁸ Yine bu dönemde İran Hükûmeti Salar ve Babailer adında iki isyanla uğraşmaktaydı ve bunlar İran’da modernleşmenin önündeki en büyük engellerden bir tanesiydi.¹⁹

Her şeye rağmen Mirza Taki Han, ilk önce devletin ileri gelenlerinin yönetimde etkili olmasını engelledi. Vergi dairesini kurdu, malî yapıda iyileşmeler yapıldı. Devlet hazinesi için başka kaynaklar üretmeye çalıştı. Böylece ilk defa şeker, cam, kâğıt, ip ve kumaş fabrikaları kuruldu. Eğitime önem vererek Avrupa’ya öğrenci gönderildi. Yabancı devletlerin İran üzerinde etkisini engellemeye çalıştı. Modern silahlara sahip olan, maaşlarını belirlenmiş tarihlerde alan çağın gerekliliklerini uygun bir ordu kurdu. Yükseköğretim eğitimi veren Darülfünun’u inşa etti. Öncesinde yayımlanan fakat bir ismi dahi olmayan gazeteyi geliştirerek bu gazeteye Vaka-i İttifakiye adını verdi. Ayrıca bu dönemde Mirza Taki Han, Avusturya’dan öğretmen heyetini İran’a davet etti. Bunun sebebi ise diğer Avrupa ülkelerinin İran üzerinde menfaatlerinin olmasından kaynaklanmaktaydı.²⁰

İran’ın modernleşmesinde büyük payı olan Mirza Taki Han’a karşı hem ülke içinde hem de ülke dışında bir muhalefet oluştu. Özellikle İngiltere ve Rusya, İran’daki yenileşme hareketlerinden oldukça rahatsızdı. Bu sebeple iki devlet, Nâsırüddin Şah’ın annesi Mehdi Ulya’nın, Mirza Taki Han’ın Nâsırüddin Şah’ı geri planda bırakması düşüncesinden dolayı Mirza Taki Han’a karşı düşmanlık beslemesini kullandı. Sonuç olarak Mirza Taki Han ilk önce sürgüne yollandı daha sonra ise baskılara boyun eğen Nâsırüddin Şah tarafından ölüm emri verilmesiyle birlikte hamamda bilekleri kesilerek öldürüldü.²¹

1.1.1.2. 1872 Yılında Verilen Reuther İmtiyazı

1872 yılında Almanya’da bir hahamın oğlu olarak dünyaya gelen Israel Beer Josaphat, Hristiyan olduktan sonra İngiliz vatandaşlığına geçerek Baron Julius de Reuther ismini aldı. Yahudi asıllı olan bu Alman, Nâsırüddin Şah’a belirli bir hisse verilmesine karşılık 24 yıllığına geçerli olacak çeşitli imtiyazlar elde etmişti. Reuther İmtiyazı Antlaşması ile verilen bu imtiyazlar şunlardı: Altın ve değerli taşlar dışında madenlerin çıkarılması ve işletilmesi, gümrük gelirlerinin denetimi, demiryolu ve tramvay inşaatının

¹⁸ Soofizadeh, **Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi ilişkileri (1795-1925)**, 102-103.

¹⁹ Çolakoğlu, **Nâsırüddin Şah Dönemi (1848-1896) ve Tütün İmtiyazı**, 12.

²⁰ Celal Metin, **Emperyalist Çağda Modernleşme Türk Modernleşmesi ve İran (1800-1941)**, Phonenix Yayınevi, Ankara 2011, 155-116; Soofizadeh, **Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi ilişkileri (1795-1925)**, 102-108.

²¹ Soofizadeh, **Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi ilişkileri (1795-1925)**, 109.

tekeli, orman ürünlerinin işletilmesi, Bank-ı Şehinşah adında milli bir banka, para basma yetkisi, yollar ve telgraf hakları. Böylece Reuther 24 yıl süresince İran'daki doğal kaynakların büyük bir kısmının işletilmesinde söz sahibi olacak, yol, demiryolu ve fabrikalar kuracaktı.²² Yirmi beş yıllığına ise gümrük gelirlerinin denetimini üstlenecekti. Ayrıca her türlü vergiden muaf tutulan imtiyaz sahibi yatırım yapmak istediğinde devlet arazisini ücretsiz kullanabilecekti. Eğer devlet arazisi olmayıp özel mülk ise arazinin değerine göre bu arazi istimlak edilebilecekti. Böylelikle ülkedeki tüm kaynaklar bir kişiye verilmiş oldu. Kendisine verilen bu derece büyük çaptaki imtiyazlara Baron Reuther bile şaşırmişti. Çünkü Reuther'in devlet teminatı olmadan altı milyon lirayı İngiltere pazarına çıkaramayacağını fevkalade farkındaydılar. Siyasî açıları çok fazla olan bu imtiyazlar hem İran Hükûmeti içerisinde hem de devletlerarasında eleştiriye sebep oldu. Bu konu Basiret gazetesinin Times gazetesinden aktardığı habere göre İngiltere'de şu şekilde gündeme gelmişti.

Rusya Devleti tarafından İran Şah'ı hakkında gösterilen hürmet mücerred Rusyalıların kendi emellerine nail olmak maksadına mebni olduğu şüphesizdir. Eğer İran şahı bunlara kapılı – Ruslara temayül ve anlarla ittifak ederse neticesindeki ve hamından? Biz (İngilizler) mesul değiliz --- İran şimendüferi kumpanyası direktörü Baron Reuther İran Devleti tarafından bir mukavele name ahzine muvaffak olub altı milyon liranın faizine müteahhid olduktan sonra Rusyalılar ne kadar ceht ve gayret etseler emellerine nail olamayacaklardır. İran Şahı'nın İngiltere Devleti'yle ittifakı elbette kendüsüne hayırlı olacağından müşarün-ileyh Rusya politikasına meyil etmeyeceği memuldür.) Rusya Devleti müşarün-ileyhi kendisine meyil ettirmek için her ne hediye sülûk ederse etsin madem ki muahharan Londra'ya gelecektir. Rusya politikasının sebatı meşkukdur.

²² Cengiz Kallek, "İmtiyâzât", **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXII, İstanbul 2000, 244; Cem Uncu, "İran'daki Son Türk İktidarı (Kaçar Hanedanı) Üzerine Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme", **The 1st International Conference on Studies in Turkology (ICOSTURK' 2016)**, Barcelona 2016, 47; Çolakoğlu, **Nasırüddin Şah Dönemi (1848-1896) ve Tütün İmtiyazı**, 23; Mustafa Serdar Palabıyık, "The Sultan, the Shah and the King in Europe: The Practice of Ottoman, Persian and Siamese Royal Travel and Writing", **Journal of Asian History**, Dorothee Schaab-Hanke ve Achim Mittag (Ed.), Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2016, 210-211; İbrahim Safai, **Meşrutiyet Lideri Atabek (İkinci Dönem, İkinci Biyografi)**, Dehkhome Yayınevi, Tahran 1345, 13.

Nitekim Nâsırüddin Şah, Rusya'nın siyasî baskıları ve İranlıların tepkilerinden dolayı Reuther İmtiyazını feshetmek zorunda kaldı.²³ İmtiyazın iptal edilmesinin ardından İngiltere karşılık olarak İran'da "Imperial Bank of Persia" adındaki bankayı kurdu.²⁴

1.1.2. Muzafferüddin Şah Dönemi

Nâsırüddin Şah'ın dördüncü çocuğu olan Muzafferüddin 25 Mart 1853 tarihinde Tahran'da doğdu. Ağabeyleri Muizzüddin ve Muhammed Kasım'ın vefat etmesi üzerine 1862 yılında veliaht tayin edildi. Üç yıl sonra ise Azerbaycan valisi olarak daha on iki yaşındayken göreve başladı. Nâsırüddin Şah 1 Mayıs 1896 yılında bir suikast sonucu vefat edince Muzafferüddin Şah veliaht olarak İran tahtına oturacaktı.²⁵ Fakat Muzafferüddin Mirza'nın tahta oturması hiç de kolay olmadı. Çünkü İran devlet hazinesi boş olduğu için sarayda çalışanların maaşı ödenmemiş ve Tebriz'de olan Muzafferüddin Mirza'nın Tahran'a gitmek için parası dahi olmadığından dolayı Rusya ve İngiltere sefirlerinden maddi olarak yardım talebinde bulunmuştu. Nitekim İngiliz sefiri Bank-ı Şehinsah'a başvurarak buradan aldığı parayı Muzafferüddin Mirza'ya göndermiş onun Tebriz'den Tahran'a gitmesini sağlamıştı. Bu sırada Muzafferüddin Şah Tahran'daki görevlilerin hiçbirinin yerinden alınmayacağını söyleyerek güven verdi. Daha sonrasında Tahran'a gelerek 8 Haziran 1896'da tahta çıktı.²⁶

Tahta çıkan Muzafferüddin Şah, bir müddet sonra Eminü's-Saltana'yı sadrazamlık görevinden alarak Eminü'd-Devle'yi bu göreve getirdi. Sebep olarak devletin hazinesinin boşalması ve yüksek faizli dış borç alımı gösterilmişti. Fakat Nâsırüddin Şah dönemi bozulan ekonomi Eminü'd-Devle'nin sadrazamlığa getirilmesiyle de düzelmedi. Eminü's-Saltana'nın taraftarı olan kişiler Eminü'd-Devle'ye karşı muhalefet etti. Ayrıca saray halkının masrafları, Muzafferüddin Şah'ın savurgan tutumları ve doktorları Muzafferüddin Şah için yurtdışında tedavi olması gerektiğini söylemesi nedeniyle Şah ile Eminü'd-

²³ Melike Sarıkçıoğlu, "İran'da Nâsırüddin Şah ve Muzafferüddin Şah Dönemi'nde (1848-1907) İngiltere Rusya ve Fransa'ya Verilen İmtiyazlar", **History Studies International Journal of History**, 5(2), 2013, 401; Palabryk, "The Sultan, the Shah and the King in Europe: The Practice of Ottoman, Persian and Siamese Royal Travel and Writing", 210-211; Safai, **Meşrutiyet Lideri Atabek (İkinci Dönem, İkinci Biyografi)**, 13.

²⁴ İsmail Safa Üstün, "İran Safevilerden Günümüze Kadar", **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXII, İstanbul 2000, 402.

²⁵ Azmi Özcan, "Muzafferüddin Şah", **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXXI, İstanbul 2020, 419; **Basiret Gazetesi**, Numara: 950, 12 Haziran 1873; **Basiret Gazetesi**, Numara: 951, 16 Haziran 1873; **Le Patriote Gazetesi**, 5 Mayıs 1896; **Courrier de Tarn Gazetesi**, 4 Mayıs 1896; **La Gazette du Centre**, 6 Mayıs 1896.

²⁶ Soofizadeh, **Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1795-1925)**, 166.

Devle'nin arası açılmıştı. Yurtdışında tedavi görmek mecburiyetinde olan Muzafferüddin Şah ise ekonomik krizler neticesinde bu seyahatine bir türlü çıkmıyordu. Eminü'd-Devle ise Muzafferüddin Şah'ın boş yere masraf yaptığını düşünmekteydi. Bu sebeple bir yıl sadrazamlık görevinde bulunan Eminü'd-Devle'yi görevinden alarak Eminü's-Saltana'ya yeniden sadrazam yaptı.²⁷

İkinci defa sadrazamlık görevine getirilen Eminü's-Saltana, ekonomik krize karşı dış borç alınması teklifinde ısrarcı oldu ve böylece dış borçlanmaya gidildi. Rusya'dan 1900 ve 1902 yıllarında iki defa borçlanma yapıldı. Bunun karşılığı olarak borç alınan ülkelere çeşitli imtiyazlar verildi. Bu imtiyazlardan en önemlisi Rusya'ya 50 yıllığına Bafra Körfezi hariç İran Devleti'nin bütün gümrük kontrolünün verilmesiydi. Ulema buna karşı çıkararak aynı hatayı ikinci kez yapan Eminü's-Saltana'nın görevden alınmasını istedi. Muzafferüddin Şah ise bu isteği geri çevirmeyerek sadrazamlık makamına Abdülmecid Mirza'yı (Aynü'd-Devle) getirdi. Muzafferüddin Şah'ın hastalığından dolayı ülke yönetimi tamamıyla Aynü'd-Devle'ye kalmıştı.²⁸

Her şeye rağmen Muzafferüddin Şah döneminde ülkede merkezi otorite bir türlü sağlanamaması iç karışıklıklara sebep oldu. Ayrıca bu dönemde bir de kolera salgının olması ekonomiyi daha da kötü bir duruma getirdi. Babası Nâsırüddin Şah döneminde oluşan ekonomik kriz devam ederken Muzafferüddin Şah doktorlarının tavsiyeleri sonucunda Avrupa'ya üç kez ziyaret gerçekleştirecekti. Son Avrupa ziyaretinden sonra Aynü'd-Devle'yi sadrazamlık görevinden alarak meclis açılması sözünü anayasa taraftarlarına verdi. 1831 Belçika anayasası ve 1876 Osmanlı Devleti'nin Kanun-i Esasi'si örnek alınarak İran'da bir anayasa hazırlandı. Fakat Muzafferüddin Şah ölümüne kadar bu anayasayı engelleyecektir. Muzafferüddin Şah öldükten sonra İran tahtına geçen Şah Muhammed Ali²⁹ İran Anayasası'nı yürürlüğe sokacaktır.³⁰

²⁷ Metin, **Emperyalist Çağda Modernleşme Türk Modernleşmesi ve İran (1800-1941)**, 224; Soofizadeh, **Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi ilişkileri (1795-1925)**, 167; Safai, **Meşrutiyet Lideri Atabek (İkinci Dönem, İkinci Biyografi)**, 34; **Revue Diplomatique Gazetesi**, 29 Temmuz 1900; **Le Journal du Midi Gazetesi**, 6 Mayıs 1896.

²⁸ Metin, **Emperyalist Çağda Modernleşme Türk Modernleşmesi ve İran (1800-1941)**, 224; Soofizadeh, **Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi ilişkileri (1795-1925)**, 167.

²⁹ 1907-1909 yılları arasında Kaçar hanedanının altıncı hükümdarı olarak İran'da hüküm sürdü. Bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Muhammed Ali Şah", **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXX., Ankara 2020, 500.

³⁰ Metin, **Emperyalist Çağda Modernleşme Türk Modernleşmesi ve İran (1800-1941)**, 227; Özcan, "Muzafferüddin Şah", 419.

I.BÖLÜM

NÂSİRÜDDİN ŞAH DÖNEMİNDE AVRUPA'YA YAPILAN ZİYARETLER VE SONUÇLARI

1.1. NÂSİRÜDDİN ŞAH'IN AVRUPA ZİYARETLERİ

Nâsirüddin Şah, İran'ın sürekli gelişmekte olan batı teknolojisinin gerisinde kaldığının farkındaydı. Bu sebeple Mirza Hüseyin Han'ın da ısrarlı teşvikleri karşısında Avrupa ile ilişkilerini yoğunlaştırmaya karar vermişti. Böylece saltanatı sırasında Nâsirüddin Şah 1873 (H. 1290), 1878 (H. 1297) ve 1889 (H. 1306-1307) yıllarında üç defa Avrupa'yı ziyaret ederken bunlardan sadece ilkinde İstanbul'a 11 günlük bir ziyarete bulunmuştur. Eğitimli ve duyarlı bir karaktere sahip olan Nâsirüddin Şah yapmış olduğu gezilere bir eğlence gözüyle bakmamış buradaki gelişmeleri takip ederek Avrupa'daki modernleşmeyi İran'a da taşımak için elinden geleni yapmıştı.³¹

1.1.1. Nâsirüddin Şah'ın 1873 Tarihli Avrupa Ziyareti

Avusturya İmparatoru I. Francois Joseph'in Viyana'da gerçekleştireceği uluslararası fuara davet etmesi üzerine Nâsirüddin Şah Avrupa seyahatine çıkmıştı. Avrupa'ya giden ilk İran Şahı olan Nâsirüddin Şah'ın³² mart ayında Tiflis üzerinden Petersburg'a buradan Berlin ve Viyana'ya ve sonrasında da Paris ve Londra'ya gideceği kesinleşmişti. Şah, Londra'dan sonra İtalya'ya ve İstanbul'a uğramak niyetinde olduğunu belirtmişti.³³ Nâsirüddin Şah

³¹ By J. W. Redhouse, **The Diary of H. M. the Shah of Persia During His Tour Through Europe in A.D. 1873**, (y.y.), Londra 1874, 363; Akın Kiren, **II.Abdülhamid Dönemi Pan-İslâmist Uygulamaları Ekseninde Osmanlı-İran İlişkileri** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2017,195; Raheb Mohammadi Ghanbarlou, **İran'da Kaçar Devleti Dönemi Modernleşmesi 1724-1925** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2018, 22. Basiret gazetesinde Nâsirüddin Şah'ın bu ziyareti için beş milyon lira ayırdığı tüm gazetelerde yazılmış olduğunu fakat sonrasında bu paranın iki yüz bin lira olduğunun anlaşıldığı yazmaktadır. Bkz. **Basiret Gazetesi**, Numara: 940, 31 Mayıs 1873; **Le Patriote Gazetesi**, 5 Mayıs 1896.

³² Ladislav Charouz, "Naser al-Din Shah's 1873 Visit to the World'sFair in Vienna", **Journal of the British Institute of Persian Studies**, (60), 1, 2020, 136; **Basiret Gazetesi**, Numara: 900, 13 Nisan 1873; Nâsirüddin Şah'ın yokluğu esnasında İran'ın nasıl yönetileceği hakkında Bkz. **Basiret Gazetesi**, Numara: 909, 24 Nisan 1873.

³³ Sema Genç, **Hadika Gazetesinin Altmış Dört Sayıdan Oluşan Üçüncü Döneminin Transkripsiyonu, Değerlendirmesi ve Fihristi** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2019, 448-449; Altun, **Kaçarlar Dönemine Ait 20 Seyahatnamede İstanbul**,11; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), **HR.TO. (Hariciye Nezareti Tercüme Odası Belgeleri)**, 119-47, **HR.TO.**, 119-51; **HR.TO.**, 119-55; **HR.TO.**, 119-64; BOA, **HR.MKT. (Hariciye Nezareti Mektubî Kalemî Belgeleri)**, 772-44.

Avrupa'ya gerçekleştireceği ilk ziyaretinde Sadrazam ve Serasker olan Mirza Hüseyin Han Biraderi Mirza Abdulsamed, Maarif-i Umumiye Nazırı Mirza Ali Kuli Han, Horasan Valisi Murat Han, Nasirü'd-Devle (Serasker Müsteşarı Abbas Mirza'nın oğlu), Mirza Feyruz Han, İmamü'd-Devle İmam Kuli Mirza Han, Müşir-i Mabeyn-i Şahî Mütemi'd'ül Mülk Yahya Han, Gazvin Valisi Allah Kuli Han, Teşrifat Nazırı Aladü'd-Devle Mehmed İbrahim Han, Nafia Nazırı Hasan Ali Han, Hariciye Nazırı Nazim'ül Melik Mirza Malkum Han, Şah'ın Mühürdarı Rıza Han, Hekimbaşı Doktor Tholozan, Başkatip Mirza Ali Han, Hakim-i Memalik Mirza Ali, Seneyü'd-Devle Mehmed Hasan Han, Seryaver Mirza Rıza Han, Tüfekçi Başı Emin-i Halvet Mirza Mehmed Han ve Eminü's-Saltana Mehmed Ali Han, Şah'ın akrabasından Mehdi Kuli Han, Prens Ağa Vecihi, Telgraf Müdürü Muhibirü'd-Devle Ali Kuli Han, Hasan Ali Han, Saniü'd-Devle Mehmed Hasan Han, Ser-Fotoğrafçı Ağa Rıza, Yaver Mirza Ahmet, Avcı Başı Hacı Mustafa Kuli, Istabl Nazırı İbrahim Han ve birkaç kişi daha katıldı.³⁴

Nâsirüddin Şah deniz seyahatinden kaçındığı için Tebriz ve Tiflis yoluyla Petersburg'a gitmeyi planlasa da Rusya devletince gönderilen posta üzerine bu güzergâh ile Rusya'ya gitmekten vazgeçerek Hazar Deniz'i yoluyla gitmeye karar verdi. Bunun üzerine Rusya Maslahatgüzarı Nâsirüddin Şah'ın huzuruna giderek Rusya İmparatoru tarafından gönderilen çini taklidi büyük vazoları hediye olarak teslim ettikten sonra Şah'ı Petersburg'a davet etti.³⁵ Böylece Nâsirüddin Şah'ın ziyareti kesinleşmişti. Bu önemli misafirin Petersburg'da nasıl ağırlanacağı, kimleri kabul edeceği ve yapılacak toplantılara dair bir program hazırlatıldı. Petersburg'a gelecek olan Şah'ı, İmparator'un yaverleri Nikole ve Timur Yolu mevkisinde karşılayacaklardı. Buradaki güzel bir selamlamadan sonra Şah ve maiyetinde bulunan kişiler İmparator Sarayı'na yani Anichkoff'a getirilecekti. İmparator ve Şah burada arabaya binecek ve program dahilinde belirlenen usuller yerine getirildikten sonra Şah, Ermitaj Köşkü'nde kendisi için ayrılmış olan daireye çekilecekti. Bu sırada Saint Pierre mevkiinde bulunan memurlar Nâsirüddin Şah'ın gelişini top atışlarıyla karşılayacaktı. Şah'ın Petersburg'da ikamet ettiği her gece İmparator'un süvari bölüğünden birkaç görevli Şah'ın kaldığı dairenin merdivenlerinde nöbet tutacaktı.³⁶

³⁴ Zeynel Özlü-İsmail Hakkı Üzümlü, "İran'ın Modernleşme Sürecinde Nâsirüddin Şah'ın Avrupa'ya İlk Seyahati ile İlgili Bulgular", **Modern İran Tarihi Kaçar Hanedanı'ndan İslam Devrimi'ne**, Osman Karacan (Ed.), Selenge Yayınları, İstanbul 2021, 29; **Basiret Gazetesi**, Numara: 955, 18 Haziran 1873.

³⁵ BOA, **HR.MKT.**, 776-33.

³⁶ BOA, **HR.TO.** 88-113; BOA, **HR.TO.**, 512-47; **Basiret Gazetesi**, Numara: 901, 13 Haziran, 1873.

Petersburg'daki karşılama Ruslar Nâsırüddin Şah'ın maiyeti içerisinde bulunan haremdeki kadınları ve eşinin oldukça kapalı olan giyimlerini şaşkıncu bir şekilde karşılamıştır. Ayrıca tokalaşmadaki problemler ve yabancı kadınlara karşı yakınlık duyulması sebepleriyle haremdekiler İran'a geri gönderildiler. Geri gönderilen harem kadınları bu sorundan dolayı Mirza Hüseyin Han'ı sorumlu tutsa da kendisi bu karara karışmadığını bu kararın Nâsırüddin Şah tarafından alındığını söylemiştir. Buna inanmayan harem kadınları Mirza Hüseyin Han'ın İran'daki yokluğundan faydalanarak ona karşı muhalif bir grup oluşturmayı başarmıştır.³⁷

Petersburg'da 14 gün geçirecek olan Nâsırüddin Şah için hazırlanmış olan merasimle ilk başta bir tiyatro, bir sonraki gün resmî bir geçit töreni ve akşamında balo düzenlenecektir. Bir sonraki gün ise süvari talimi yapılacak ve sonrasında güzel bir yemek ziyafeti verilecektir. Daha sonrasında Şah'ın gelişini kutlamak için şenlikler düzenlenecek ve çay ikramı yapılacaktır. Ertesi gün ise Çin Tiyatrosu gösterimi olacak ve 17 Mayıs'ta ise Şah Petersburg'dan ayrılacaktır.³⁸

Nâsırüddin Şah, Petersburg'da çok güzel bir şekilde karşılanırsa da Rusya İmparatoru II. Aleksander ile görüşme yaptığında yukarıda bahsedilen Reuther İmtiyazı dolayısıyla Rusya İmparatoru'ndan tepki gördü. II. Aleksander, Rusya ile de ticarî bir antlaşma yapması için Nâsırüddin Şah'a teklifte bulundu. Eğer böyle bir antlaşma yapılmazsa Reuther İmtiyazı'nın feshedilmesini Şah'tan talep etti. Zor durumda kalan İran Şahı bu antlaşmanın feshedileceğini söyledi.³⁹

Saratov, Moskova, Petersburg ve Varşova olmak üzere Rusya ziyaretini tamamlayan Nâsırüddin Şah, daha öncesinden haziranın başlarına doğru Almanya'ya seyahat edeceğine dair göndermiş olduğu telgraftaki gibi hareket ederek Rusya tarafından tahsis edilmiş trenle yola çıktı.⁴⁰ Alman İmparatoru I. Wilhelm, Velihaht Prens Friedrich Wilhelm, diğer hanedan prensleri reis-i vükeladan generaller ve diğer görevliler tarafından Nâsırüddin Şah karşılandı. 31 Mayıs'ta ise Berlin'e varmış olan Şah, halkın coşkusuyla karşı karşıya kaldı. Nitekim

³⁷ Soofizadeh, **Kaçar Döneminde İran-Osmanlı Siyasi İlişkileri**, 124.

³⁸ BOA, **HR.TO.**, 512-47; **Basiret Gazetesi**, Numara: 935, 24 Mayıs 1873.

³⁹ Soofizadeh, **Kaçar Döneminde İran-Osmanlı Siyasi İlişkileri**, 125.

⁴⁰ Turgay Şafak, "Kaçar Şahlarının Seyahatnâmelerinde İstanbul", **Geçmişten Günümüze Seyahat Edebiyatı Engilkan Vakfı 4.Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri Kitabı**, Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul, 2019, 160; **Basiret Gazetesi**, Numara: 934, 23 Mayıs 1873; İran Şahı Avrupa gezisi güzergâhında Berlin'e de gideceğini haziranın başlarına doğru bildirmişti. Şah'ın maiyeti 200 kişi ile 50 baş hayvandan oluşmaktaydı. Almanya İmparatoru Viyana'da bulunduğu için İran Şahı'nın seyahatinin haziran ayının son günlerine doğru ertelenmesi gerektiği bildirildi. Bkz. BOA, **İ.HR. (İrade-i Hariciye)**, 238-15454.

istasyona vardığında Alman İmparatoru I. Wilhelm, Prens Charles ve kardeşi Friedrich Charles, Prens Bismarck ve General Molte gibi önemli isimlerin yer aldığı bir grup tarafından karşılandı. Bu karşılamadan sonra Nâsırüddin Şah ve Alman İmparatoru üstü açık arabaya binerek karşılama töreni için düzenlenmiş olan yoldan gitmeye başladı. Bu süreç içerisinde iki lider Fransızca olarak birbirleriyle konuştular. 1 Haziran Pazar günü eski Kraliçe'yi ve Potsdam'ı görmek için yola koyulan Nâsırüddin Şah, Sanssouci Sarayı'na gitti. Bu ziyaretini gerçekleştiren Şah'ın bir sonraki ziyareti Freckerick-Charles'in köşküne oldu. Burada da bir müddet ağırlandıktan sonra istasyona giderek geri döndü. Aynı akşam İmparator tarafından Şah adına bir ziyafet verildi. Bu ziyafette ülkenin ileri gelenleri de vardı. Yemek ziyafetinin ardından tiyatro gösterisi yapıldı. 3 Haziran sabahı Prens Bismarck ve Savaş Bakanı Mareşal Moon ile görüşme yapan Nâsırüddin Şah, daha sonra ise hayvanları görmek için hayvanat bahçesine gitti. Aynı sabah Kraliçe'nin konduğu Şah, ardından akvaryum gezisini tamamladı. Öğleden sonra ise İmparator'un konduğu olarak akşam yemeğine katılmasının ardından hazırlanmış olan eğlenceyi izlemek için şehir tiyatrosuna geçti. 4 Haziran Çarşamba günü Şah, Arsenal Alman cephaneliğinde incelemelerde bulunarak burada eski veya modern birçok tüfeği gözlemledi. İki gün sonra Şah, Köln ve Wiesbaden gezisi için yola çıktığında Mirza Malkum Han Berlin'de kalarak Alman Hükûmeti ile Krupp Top Fabrikası'ndan tüfek satın almak için bir antlaşma yapma gayreti içerisinde girdi. İki devlet adına Prens Bismarck ve Mirza Houssein Khan (Mirza Hüseyin Han) arasında 21 maddelik ticaret ve denizcilik antlaşma metni oluşturuldu.⁴¹ Bu antlaşmaya göre;

- 1-İki devlet birbirine karşı samimi bir dostluk içerisinde olacaktır.
- 2-Taraflar arasında elçiler ve diplomatik temsilciler karşılıklı olarak iyi muamele görecektir ve ayrıca dokunulmazlık hakları olacaktır.
- 3-İki devlet kendi ticarî faaliyetlerinin korunması amacıyla karşılıklı olarak üç tane konsolosluk kuracaktır. Bu konsolosluklarda görev alan memurların ayrıcalıkları aynı olacak ve bu ayrıcalıklardan karşılıklı olarak yararlanacaklardır.

⁴¹ Redhouse, **The Diary of H. M. the Shah of Persia During His Tour Through Europe in A.D. 1873**, 68-128; BOA, **HR.TO.**, 119-59; BOA, **HR.TO.**, 30-69; **Basiret Gazetesi**, Numara: 944, 5 Haziran 1873; Nâsırüddin Şah Berlin seyahatinde Prens Bismarck ve Almanya Veliht Prensi Friedrich Wilhelm'e bir kıta nişan hediye etmiştir. Bkz. **Basiret Gazetesi**, Numara: 947, 8 Haziran 1873; **Basiret Gazetesi**, Numara: 953, 18 Haziran 1873.

- 4-Alman ve İnan halkı ticaret ve seyahat konularında sahip oldukları veya gelecekte sahip olacakları haklar ve imtiyazlardan karşılıklı olarak yararlanacaktır.
- 5-Alman ve İnan halkı karşılıklı olarak karşı taraftan gelen kişileri özen göstererek ağırlayacak, gelen kişiler ilgili topraklarda serbestçe dolaşabilecek, komşu ülkelere ulaşmak için bu ülkelerden geçebilme hakkına sahip olacaktır. Ayrıca gelen kişilerin kişisel güvenliklerini gözeterek herhangi bir problem yaşamamaları için gerekli güvenlik önlemlerini alacaktır.
- 6-Tüccar, tacir ve seyyah sıfatıyla gelen kişiler ülkelere giriş ve çıkışlarında karşılanacak ve iyi muamele göreceklerdir. İki taraf da ilgili ülkelere mal taşıyabilir, ithal edebilir veya buralardan ihraç edebilir. Ayrıca karşılıklı olarak burada ev, mağaza ve dükkân kiralayabilecek ve herhangi bir vergiye tabi olmayacaklardır.
- 7-İnan'a mal ithal eden veya ihraç eden Alman tebaası, gümrük vergileri bakımından, en çok imtiyaza sahip olan milletlerin tebaasıyla aynı muameleyi görecektir. Aynı şekilde Almanya'ya mal ithal eden veya ihraç eden İnan tebaası, gümrük vergileri bakımından, en çok imtiyaza sahip olan milletlerin tebaasıyla aynı muameleyi görecektir.
- 8-İki taraf da karşılıklı olarak yüklü ticaret gemilerini kendilerine açılan tüm limanlarda, körfezlerde ve nehirlerde serbestçe demirleyebilecektir. Bu ticaret gemileri karşılıklı olarak ithalat ve ihracat yapma hakkına sahip olacak, en çok imtiyaza sahip devletlere verilen haklarla aynı ölçüde haklara göre muamele göreceklerdir.
- 9-İki taraf da karşılıklı olarak yüklü ticaret gemilerinin hem girişlerinde hem de çıkışlarında gümrük vergileri bakımından, en çok imtiyaza sahip olan milletlerle aynı muameleyi görecektir.
- 10-İki taraf da gemi enkazı vakalarıyla ilgili olarak, bu gemilerin kurtarılması konusunda her türlü gerekli yardımı sağlamayı taahhüt edeceklerdir. Gemi kurtarılırken en çok imtiyaza sahip milletin gemileriyle aynı şekilde imtiyaza sahip olarak kurtarılması sağlanacaktır. Ayrıca gemi enkazından çıkarılacak olan eşyaların güvenli bir şekilde muhafazası sağlanacak ve bu eşyalar en yakın konsolosluğa veya direkt ilgili hükûmete teslim edilecektir.

- 11-İran Yüksek Mahkemesinin memurları, çalışanları veya tebaası, bir Almanın evine veya mağazasına zorla giremez. Zorunlu durumlarda bu kişi rapor verecek ve bunun üzerine konsolosluktan gelen temsilci ile birlikte komiserlerin huzurunda bir arama söz konusu olabilecektir. Konsolos bulunmayan yerlerde ise Alman tebaası, en çok imtiyaza sahip milletlerle eşit tutulacak ve ona göre muamele edilecektir.
- 12-İki devlet de ticarî konulara ilişkin tüm sözleşmeleri ve diğer taahhütleri sadakatle sürdürecektir. İran'daki Alman İmparatorluğu tebaasının güvenliğini daha iyi sağlamak için borç senetleri, teminat mektupları ile ticarî konularla ilgili iki devlet tarafından yapılan tüm sözleşmelerin birinin Şah tarafından imzalanması gerekmekte iken bir diğerinin ise Alman konsolosluğu tarafından imzalanması gerekmektedir. Böylece bir anlaşmazlığa düşüldüğünde gerekli araştırmalar yapılabilecek ve konu adaletli bir şekilde çözüme kavuşturulabilecektir.
- 13-İran'daki Almanlar arasında ortaya çıkabilecek her türlü anlaşmazlık sonucunda oluşan davalar, İran Yüksek Mahkemesi'ndeki temsilciler tarafından veya ikametgâhlarına en yakın konsolosluklar tarafından ülkelerinin kanunlarına göre incelenecek ve karara bağlanacaktır. İran'da Almanlar ile diğer yabancı milletlere mensup tebaa arasında bir anlaşmazlık çıkarsa bu anlaşmazlıklar yabancı temsilcilerin konsoloslukları tarafından değerlendirilecek ve çözüme kavuşturulacaktır. İranlılar ve İran'daki Almanlar arasında doğabilecek tüm anlaşmazlıklar İran mahkemesince yargılansa da bu davalar Alman temsilciler huzurunda ve müdahalesi dışında karara bağlanamaz. Yetkili yargıcın kararıyla sona eren yargılamaya ikinci kez devam edilemez fakat bu kararın gözden geçirilmesi gerekiyorsa, bu karar Alman konsolosundaki temsilcilerin tavsiyesi üzerine yapılabilir. Bu angajmanlar karşılıklı olarak Alman İmparatorluğu'nda da geçerli olacaktır.
- 14-İki devletten birinin diğerinin topraklarında ikamet eden tebaasından biri, kendisini iflas edecek duruma geldiğini veya iflas ettiğini ilan ederse, tüm mal varlığı, aktif hesapları ve borçlarının envanteri düzenlenecektir. Kişinin alacaklıları arasında adil bir dağılım gerçekleştirilecektir. İran'da yaşayan bir Alman iflas ettiğinde bu prosedür uygulanacak fakat Alman konsolosluğunun

müdahalesi çerçevesinde gerçekleştirilecektir. Bir İranlı tebaa Almanya'da iflas ederse aynı şekilde İran konsolosluğu bünyesinde aynı haklara tabi olacaktır.

15-İran'da bir Alman tebaasına mesup bir kişinin ölmesi durumunda bu kişinin mirasının tamamı ölenin ailesine veya varsa ortaklarına devredilecektir. Ölen kişinin ebeveynleri veya ortakları yoksa mal varlığı Alman konsolosluğu temsilcilerine teslim edilecektir. Aynı madde Almanya'da ölen İranlı tebaa içinde geçerli olacaktır.

16-İran'daki Alman tebaasının veya Almanya'daki İran tebaasının uzlaşacağı yargı yetkisi konusunda, ilgili devletlerde en çok imtiyaza sahip olan milletler tarafınca kabul edilen tarza göre yargılanacaklardır.

17-Almanya İmparatorluğu, İran Hükûmeti'nin önceden uygun buldukları dışında kalan hiçbir İranlıyı vatandaşlığa kabul etmeyeceğini taahhüt eder. Aynı şekilde İran Hükûmeti de Almanya'nın önceden uygun buldukları dışında kalan hiçbir Almanı vatandaşlığa kabul etmeyeceğini taahhüt etmektedir.

18-İki devletten birinin diğer devletlerle savaş durumunda olması Almanya ve İran devletleri arasındaki oluşmuş olan samimi dostluğa engel olamayacaktır. İran başka bir devletle anlaşmazlığa girerse Almanya Hükûmeti, Şah'ın talebi üzerine anlaşmazlığın çözümü için yardımcı olabilecektir.

19-Bu antlaşma imzalandığı tarihten itibaren iki devletten birinin antlaşmanın hükümlerini sona erdirme niyetini ilan etmesinden sonraki 12 ayın sona ermesine kadar yürürlükte kalacaktır. Ayrıca iki tarafta karşılıklı olarak bu antlaşmanın ruhuna aykırı olmayan ilkeleri antlaşmaya sokma hakkını saklı tutar.

20-Bu antlaşmanın hükümleri Alman gümrük ve vergi sistemine dahil olduğu sürece Lüksemburg Büyük Dükalığı için de geçerli olacaktır.

21-Almanya ve İran devletlerinin valileri, komutanları, gümrük memurları ve diğer çalışanları bu antlaşmanın hükümlerini mümkün olan tüm doğrulukla ve en ufak bir şekilde ihlal etmeden yerine getirmekle sorumlu olacaklardır. Bu antlaşma onaylanacak ve onaylar üç ay içinde veya mümkünse daha kısa bir süre içerisinde St. Petersburg'da karşılıklı olarak değiş tokuş ettirilecektir. Buna tanıklık etmek

üzere taraflarca tam yetkili temsilciler işbu antlaşmayı imzalamışlar ve mühürlerini iliştiirmişlerdir.⁴²

Bundan sonraki günlerde yoğun programını gerçekleştiren Nâsırüddin Şah, 12 Haziran'da İspanya'ya, 16 Haziran Pazartesi günü ise Belçika'ya gitmek için yola koyuldu.⁴³

Belçika sınırlarına ulaşan Nâsırüddin Şah, ilk önce Liege'e geldi. Trenden indiğinde büyük bir halk kitlesinin kendisini karşıladığını gördü. Buradan araba ile Belçika'nın başkenti olan Brüksel'e doğru yola çıktı. Brüksel'deki tren istasyonundaki karşılama töreninde Belçika Kral II. Leopold, kardeş Kont Flanders, Kont Dükländer ve birçok subay ve görevliler bulunmaktaydı. İki lider halkı selamlayıp töreni bitirdikten sonra Brüksel Kraliyet Sarayı'na doğru hareket ettiler. Burada Şah için tahsis edilen oda kendisine gösterildi. Bir müddet sonra Şah, II. Leopold'un eşi ile de tanışma fırsatı yakaladı. Akşam olduğunda ise Şah, II. Leopold ve eşi devlet tiyatrosuna gittiler. 17 Haziran Salı sabahı Şah, Belçika Nezarethanesinde bir müddet kaldıktan sonra şehirdeki muhteşem yapıların ve kiliseleri ziyaret etmek için buradan ayrıldı. Laken Kraliyet Şatosu ziyaretinde Kraliçe'ye nişan veren Nâsırüddin Şah, yeniden Brüksel'e gitti ve oradaki hayvanat bahçesine bir ziyarette bulundu. Öğlenden sonra ise II. Leopold ve diplomatik kadro ile yemek yedikten sonra kendi için tahsis edilmiş dairesine çekildi. 18 Haziran Çarşamba günü ise Nâsırüddin Şah ve maiyeti sabah erkenden İngiltere'ye gitmek için Brüksel'den hareket edip Oostende'ye vardı. Nâsırüddin Şah, Brüksel'de iken başında Lawrence'ın bulunduğu bir İngiliz heyet Şah'ın Londra'ya gidişinde ona eşlik edecekti.⁴⁴

Oostende'de bulunan Şah, bir müddet sonra Dover Limanı'na ulaştı. Burada onu bekleyen grubun içerisinde Kraliçe'nin oğulları, Prens De Gaulle, Dışişleri Bakanı Lord Granville, Lord Sydney, Edinburgh Dükü, Prens Arthur ve devlet kademesinde yer alan

⁴² Bu antlaşma 6 Haziran 1873 yılında Berlin'de iki nüsha olarak ayarlanmış ve Bismarck ve Mirza Houssein Khan (Mirza Hüseyin Han) tarafınca mühürlenmiştir. 11 Haziran'da ise ikisi Fransızca ve ikisi Farsça olmak üzere dört kere kaleme alınmıştır. Ayrıca antlaşmanın ek maddelerinde antlaşmanın en az on yıl boyunca antlaşmayı feshetme hakkının bulunmadığını taahhüt etmiştir. Daha detaylı bilgi için BOA, **HR.TO.**, 30-69; **Basiret Gazetesi**, Numara: 971, 5 Temmuz 1873.

⁴³ Redhouse, **The Diary of H. M. the Shah of Persia During His Tour Through Europe in A.D. 1873**, 68-128; BOA, **HR.TO.**, 119-59; BOA, **HR.TO.**, 30-69; Nâsırüddin Şah'ın Berlin'den ayrıldığında bir durağı da Essen olmuştur. Bu yolculuğa Hariciye Nazırı Mirza Malkum Han ve Baron Reuther ile çıkmıştı. Almanya'nın Essen'de top imal etmek için fabrikaları bulunmaktadır. Nâsırüddin Şah burada incelemelerde bulunmuştur. Bkz. **Basiret Gazetesi**, Numara: 964, 27 Haziran 1873.

⁴⁴ Özlü ve Üzümlü, "İran'ın Modernleşme Sürecinde Nâsırüddin Şah'ın Avrupa'ya İlk Seyahati ile İlgili Bulgular", 124; Redhouse, **The Diary of H. M. the Shah of Persia During His Tour Through Europe in A.D. 1873**, 128-139; Soofizadeh, **Kaçar Döneminde İran-Osmanlı Siyasi İlişkileri**, 124.

birçok kişi vardı. Gemi yolculuğunu ardında bırakan Şah bundan sonra trene bindi. Bu yolculuğu sırasında hızlı giden tekerleklerden dolayı vagonlardan birinin alev alması ve kısa zamanda alevlerin söndürülmesi büyük bir faciayı önledi. Bu badireli yolculuktan sonra Londra'ya varmış olan Nâsırüddin Şah, Buckingham Sarayı'nda kendisine tahsis edilen dairesine yerleşti. Buckingham Sarayı daha Şah Avrupa ziyaretine çıkmadan önce İngiltere Maslahatgüzarı tarafından Nâsırüddin Şah'ın gelişi için tahsis edilerek İran Devleti'ne bildirilmişti. Nâsırüddin Şah buraya yerleştikten sonra ertesi gün İngiliz Kraliçesi'ne resmî bir ziyarette bulundu. Ardında o dönemde Edinburgh Dükü olan Prens Arthur'un malikânesine gitti fakat Prens Arthur ile bir görüşme sağlanamadı. Aynı gün içerisinde İngiliz bakanlarıyla görüşmelerini sürdüren Şah, Londra'da bulunan Fransız asilzadelerinden olan Kont Harcourt, Rus Büyükelçisi Baron Brunnow, Avusturya Büyükelçisi M. Beust ve Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa ile de görüşmelerde bulundu. Bunlar haricinde Lord Granville, Lord Gladstone ve İngiliz Dışişleri Bakanı'yla da sohbet etme fırsatı yakalamış oldu. Ayrıca Londra Polis Nazırı Yardımcısı tarafından Londra hakkında birçok bilgi edinmişti. 19 Haziran 1873 tarihli Londra Sefareti tarafından gönderilen telgrafa göre, Nâsırüddin Şah gece geç saatlerde Londra'ya gelmiş olup bir sonraki gün başka devletlerin sefirlerini huzuruna kabul etmiştir. Ayrıca burada olağanüstü bir muamele görmüş ve İran Devleti'nin münasebette olduğu devletlerin durumunu öğrenerek toplantılarda bulunduğu bildirilmişti. Aynı gün Veliaht Prensi'nin davetine icabet ederek akşam yemeğini yedikten sonra kendisi için tahsis edilen odasına çekildi.⁴⁵

20 Haziran Cuma günü İngiliz Hükûmdarı'nın ikamet etmiş olduğu Windsor Sarayı'na gitmek için tren yolculuğu yapan Nâsırüddin Şah'ın yanında Sadrazam ve Lord Morley bulunmaktaydı. Şah'ı merdivenlerde karşılayan İngiliz Hükûmdarı, sarayındaki özel bir dairesinde Şah'ı ağırladı. Burada Kraliçe Victoria ile görüşme fırsatını yakalayan Nâsırüddin Şah, İngiliz prensleriyle tanışmasının ardından Windsor'da bir gezintiye çıktı. Gezinti sonrası Lord Mayor'ın evine giden Nâsırüddin Şah, törenle karşılandı. Tören oturumu her ne kadar İngilizce yapılmış olsa da iki devletin dostluğunun pekiştirilmesi amacıyla İran Şahı'nın ülkeye varışını kutlayan bildiri Farsça okundu. 21 Haziran Cumartesi günü Şah, Londra'nın güneydoğusunda yer alan Woolwich'teki top fabrikasını

⁴⁵ Redhouse, *The Diary of H. M. the Shah of Persia During His Tour Through Europe in A.D. 1873*, 139-143; Karacan, *Modern İran Tarihi*, 124; BOA, *HR.MKT.*, 776-33; BOA, *HR. TO.*, 119-55; *Basiret Gazetesi*, Numara: 956, 19 Haziran 1873; *Basiret Gazetesi*, Numara: 959, 22 Haziran 1873; *Basiret Gazetesi*, Numara: 985, 25 Temmuz 1873.

ziyaret etti. Karşılama töreni için Cambridge Dükü, Prens Alfred, Prens Arthur, General Wood, Woolwich valisi ve birçok topçu ve piyade komutanları Thames Nehri kıyısında Şah'ı beklemekteydi. İngiltere'nin tüm cephaneliğini tek tek gezen Şah'a, dokuz librelik bir silah hediye edildi. Aynı günün akşamı ise İngiltere Hükûmdarı ile bir tiyatro gösterisini izlemeye gitti. 22 Haziran Pazar sabahı kahvaltının ardından Şah, Hüsamü's-Saltana, Nusratü'd-Devle ve birçok memurla birlikte hayvanat bahçesini gezmeye gitti. Buradaki su aygırı, deniz atı ve büyük maymunlar Şah'ın dikkatini fazlasıyla çekmişti. Çok yorulduğu için daha fazla bir yeri ziyaret etmek istemeyen Şah, ertesi gün Portmounth Kasabası'nda yer alan askerî limanı ziyaret etti. Burada "Victoria" ve "Albert" adlı zırhlı ve silahlı gemilerde incelemelerde bulundu. Gemi kaptanı Prince-Linoge'nın hazırlatmış olduğu kahvaltılık sofrasından sonra gemi hareket ederek Wight Adası'na doğru yola çıktı. Adada İngilizlerin donanması bulunmaktaydı ve Şah'ın gelişine ithafen savaş gemileri silah ateşlediler. Şah burada İngilizlerin en büyük savaş gemisi olan "Azincourt"u gezme fırsatı yakaladı. Hatta buradaki savaş gemilerinden bir tanesine "Nâsırüddin Şah" ismini vermişlerdi. Atölyeleri gezerken su çarkı ile çalışan gemilerdeki küreklerden birinin Şah'ın bulunduğu tekneye çarpması ufak çaplı bir paniklemeye sebep olmuştu. Aynı günün akşamı Şah ve İngiliz yetkililer kraliyet parklarının en büyüğü olan Hyde Park'a gittiler. Buradaki konsere katıldıktan sonra sergi gezisini tamamladı. Bu sergide yer alan resim koleksiyonunun başkanı Prens Alfred'dir.⁴⁶

24 Haziran Salı günü Şah, İngiliz Dışişleri Bakanı, Hindistan Dışişleri Bakanı ve Başbakan ile bir sohbette bulundu. Öğleden sonra 14.00 gibi Windsor Kalesi'ndeki davete icabet ederek buradaki törene katıldı. Ardından İngiliz Hükûmdarı ile vedalaşarak akşam yemeği için Dışişleri Bakanı Lord Granville'in evine doğru hareket etti. 25 Haziran Çarşamba günü Thames Nehri kıyısında yer alan Greenwich'e gitmek için yola koyuldu. Bu şehir İngiltere'nin en eski şehirlerinden bir tanesiydi. Buradaki tarihi eserleri, kaleleri ve Greenwich Kraliyet Deniz Koleji'ni gezdi. Bu kolejde Lord Nelson'ın apoletleri ve giysileri sergilenmekteydi. Ardından yüksek bir tepenin üzerine inşa edilmiş Gözlemevi Kulesi'ne gidildi. Buradan bir balonla şehrin havadan görünümünü izlendi. 26 Haziran Perşembe günü Şah maiyetinin çoğunu Londra'da bırakarak Liverpool'a gitmek için beş saatlik bir tren yolculuğu yaptı. Buradaki Stoke Kasabası'nda yer alan porselen fabrikasına bir ziyarette

⁴⁶ Soofizadeh, **Kaçar Döneminde İran-Osmanlı Siyasi İlişkileri**, 124; Redhouse, **The Diary of H. M. the Shah of Persia During His Tour Through Europe in A.D. 1873**, 144-163.

bulundu. Mersey Nehri üzerinde bulunan devasa köprü Şah'ı çok etkilemişti. Ardından St. George kamu binasındaki yemeğin ardından üç saatlik bir yolculukla Trentham Parkı'nı ve Sutherland Dükü'nü ziyarete gitti. 27 Haziran Cuma günü Trentham Kalesi'nden Manchester'a iki buçuk saat yolculukla gidildi. Buradaki pamuk ipliği fabrikası ziyaret edildikten sonra yeniden bir tren yolculuğuyla Trentham'a dönüş yapıldı. 28 Haziran Cumartesi günü Londra'ya geri dönüldü. Ardından Şah, Sadrazam ve Lord Morley ile birlikte aynı arabayla bir saat uzaklıkta olan Chiswick'e gitti. İngiliz kraliyet ailesinin vermiş olduğu partiden dolayı bütün kraliyet ailesi de buradaydı. Bu partide Şah, kendisi için hazırlanmış olan sedir ağacını bahçeye dikti. Daha sonrasında ise İngiliz Hükûmdarı ile vedalaşmasının ardından parti sonlandırıldı. 29 Haziran Pazar sabahı ilk önce Lord Morley'in evine bir ziyaret gerçekleştirdikten sonra Richmond'deki caddeler üzerinden bir gezintiye çıkıldı. Şah'ın Londra ziyaretinin son günlerinde Londra Kulesi'ni, St. Paul Kilisesi'ni, Aziz Paul Kilisesi'ni, Westminster Kilisesi'ni, Madame Tussauds Sergisi'ni ve İngiltere Bankası'nı ziyaret etti. İngiltere'de on sekiz gün kalan Şah, 5 Temmuz Cumartesi günü Mitcham, Epsom, Dorking, Horsham, Arundel ve Chichester güzergâhı üzerinden Fransa'ya gitmek için yola koyuldu.⁴⁷

Şah, kendisi için Fransa tarafından tahsis edilen "Rapid" adlı özel bir gemiye binerek Manş Denizi üzerinden hareket edip Fransa topraklarındaki Caen şehrine ulaştı. Normandiya'da kahvaltısını yapmak için yarım saat kadar durduktan sonra buradan tren ile Paris'e doğru yola çıktı. 6 Temmuz Pazar günü Şah, sabah 6.30'da Paris'e görkemli bir giriş yaptı. Paris şehir istasyonunda Sani'üd-Devle, Mareşal Mac-Mahon⁴⁸, dönemin Fransız Hükûmeti Başkanı Dük de Broglie, yeni atanan Dışişleri Bakanı, diğer yetkili kişiler, bakanlar ve ayrıca büyük bir seyirci kalabalığı beklemekteydi. Şah'ın gelişiyle birlikte Valerin Dağı'ndan top sesleri yükseldi. Şah'ı görmek isteyen halk ise Sen Nehri etrafını, yay kaldırımlarını ve ağaçların tepelerini doldurmuştu. Şah burada Paris milletvekilleriyle bir müddet konuşma yaptıktan sonra Fransa'nın en büyük caddelerinden biri olan Champs Elysee'den araba ile ilerlemeye başladı. Sen Nehri üzerinden geçtiği sırada buradaki binada Millet Meclisi Başkanı ve milletvekillerinin tebriklerine ithafen bir konuşma yaptıktan sonra Şah için tahsis edilen Bourbon Sarayı'na geçildi. Aynı günün akşamı Paris sokaklarını merak

⁴⁷ Redhouse, **The Diary of H. M. the Shah of Persia During His Tour Through Europe in A.D. 1873**, 164-198.

⁴⁸ Patrice De Mac- Mahon 1873-1879 yılları arasında Fransa'nın üçüncü Cumhurbaşkanı olarak görevinde bulunmuştur. Bkz. Azmi Özcan, "Fransa", **TDV İslam Ansiklopedisi**, XIII, İstanbul 1996, 180.

eden Şah, Şanzelize adı verilen Paris mahallelerinde bir gezintiye çıktı. 7 Temmuz Pazartesi sabahı kahvaltı sonrası Parc-Monceau Caddesi'nden geçilerek Bois de Boulogne'daki botanik bahçede bir gezinti yapıldıktan sonra hayvanat bahçesine gidildi. 8 Temmuz Salı günü Şah, arabaya binerek Versay Sarayı'na doğru hareket etti. İlk başta cumhuriyet reisi ve millet meclisi başkanına resmî bir ziyarette bulundu. Daha sonrasında Mareşal Mac-Mahon ile faytona binerek hem oradaki parkı hem de süs havuzundaki suların fışkırmasını bir müddet izledi. Aynı gün saat 19.00 olduğundan resmî bir davete gittiğinde burada 150 kişiden oluşan ve hepsi memuriyetten olan davetlilerle tanışma fırsatı yakaladı. Versay Sarayı'nda verilen bu yemek daveti "Aynalar Salonu" olarak bilinen bu yerde yapılmıştır. Bu salonun pencereleri haricinde diğer kısımları aynalarla süslediği için "Aynalar Salonu" denilmekteydi. Şah'ın burada kabul edilmesinin sebebi bundan 200 yıl öncesinde Fransa Kralı XIV. Lui'ye gönderilen İran Sefiri'nin bu salonda kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır.⁴⁹

Ziyafetin ardından devam eden şenlik Neptün havuzunun yanında devam etti. Buradaki havuzun çevresine iki sıra meşale dikilmişti. Havuzun karşısında ise Şah'ın ve maiyetinin makamları tek tek ayrılmıştı. Havuzun kenarındaki yollarda ise halk için bölümler belirlenmişti. Saat 22.00'a geldiğinde havuz başındaki müzikal gösteri İran müzikleriyle başladı. Ardından gökyüzünde havai fişek gösterileri yapıldı. Daha sonrasında İran armasıyla birlikte Şîr ü Hürşîd⁵⁰ ve Bengal fişekleriyle gece son bulmuştur.⁵¹

9 Temmuz Çarşamba günü Şah, I. Napolyon'un mezarının bulunduğu St. Helena'ya bir ziyarette bulundu. Bu ziyarette I. Napolyon'un Ostralic Muharebesi'nde kullanmış olduğu kılıç ve başına taktığı şapkayı da inceleme fırsatı buldu. 10 Temmuz Perşembe günü "Lonşan" resmî geçidinde yer aldıktan sonra saat 15.00'da Madrid Kapısı önünde Mareşal Mac-Mahon ile bir araya geldi. Daha sonrasında "Akbol" adındaki mücevherler ve değerli taşlarla süslenmiş olan hayvana bindi. Buradaki resmî geçit için Şah, 1.000.000 frank

⁴⁹Dikran Hünkârbeğendi, **Şehâmetlü İran Şahı Hazretlerinin Avrupa Seyahati**, 2 Ağustos 1289, (İstanbul Kalkınma Ajansı); Özlü ve Üzüm, "İran'ın Modernleşme Sürecinde Nâsırüddin Şah'ın Avrupa'ya İlk Seyahati ile İlgili Bulgular", 125-126; Redhouse, **The Diary of H. M. the Shah of Persia During His Tour Through Europe in A.D. 1873**, 217-234; **Basiret Gazetesi**, Numara: 969, 3 Temmuz 1873.

⁵⁰"Şîr" Farsçada "aslan", "Hurşîd" ise güneş anlamına gelmektedir. Daha detaylı bilgi için Bkz. Hayrunnisa Turan, "Şîr ü Hürşîd Tasvirinin Kökeni ve İçeriğine Dair Düşünceler", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 10(51), 2017, 445.

⁵¹ Özlü ve Üzüm, "İran'ın Modernleşme Sürecinde Nâsırüddin Şah'ın Avrupa'ya İlk Seyahati ile İlgili Bulgular", 126; Dikran Hünkârbeğendi, **Şehâmetlü İran Şahı Hazretlerinin Avrupa Seyahati**, 2 Ağustos 1289, (İstanbul Kalkınma Ajansı).

değerinde olduğu rivayet edilen mücevherlerle ve değerli taşlarla süslü kılıç kayışını ve resmî tören elbiselerini giymişti. Bu hazırlıklardan sonra Şah, kendisi için tahsis edilen makama oturmuştu. Makam koltuğunun bir tarafında şûrâ reisi diğer tarafında ise üçüncü reis yer almaktaydı. Ayrıca Şah'ın sol tarafında belediye dairesi üyeleri yer alırken sağ tarafında ise millet meclisi üyeleri bulunmaktaydı. Mareşal Mac-Mahon ise tam karşı tarafta yer almaktaydı. Resmî geçit töreni askerlerin halk tarafından alkışlanmasıyla başladı ve 18.30'da son buldu. Sonrasında ise Şah, kendisi için tahsis edilen araba ile Bourbon Sarayı'na gitti. 11 Temmuz Cuma akşamında Şanzelize adı verilen mahallelerde bir oyun sergilendi. Bunu izlemeye giden Şah, buradan saat 22.00'da ayrılmasının ardından Louvre Sarayı'na giderek buradaki antika haneyi inceledi ve gece yarısı olduğunda ancak saraya gidebildi. 12 Temmuz Cumartesi günü Şah, Madenler Mektebini, Millet Kütüphanesini, Notre Dame Kilisesi'ni gezdikten sonra kendisi için düzenlenmiş olan resmî tiyatroya katıldı. Bu tiyatrodaki beş loca birleştirilerek Şah ve meclis üyeleri adına tahsis edilmişti. Tiyatro gösterisi başlamadan önce İran ezgilerine yer verilmişti. 16 Temmuz Çarşamba gününe gelindiğinde Şah için botanik bahçe gezisi düzenlenmişti. Şah, buradaki bitkileri ve ağaçları çok dikkatli bir şekilde inceledi. Burada bulunan bazı ağaçların İran coğrafyasında bulunup bulunmadığı hakkında konuşma yaptıktan sonra İran'da bulunmayan ağaçlar için bir liste tutturmuş ve bunların İran'a da getirileceği hakkında vaatlerde bulunmuştur.⁵²

Aynı günün devamında Şah, hayvanat bahçesine bir ziyarette bulundu. Vahşi hayvanlara karşı bir ilgisi olan Şah, yanında bulunan görevlinin elindeki sopayı alarak kafesin ardındaki aslan ve kaplanlarla eğlenmeye başladı. Kafese fazlaca yaklaşmış olan Şah'ı uyararak görevlilere kendisinin bu hayvanları çok iyi tanıdığını ve kendisinin bir avcı olduğunu söylemiştir. Saat 18.30'a geldiğinde Şah, yanında bulunan görevlilere ve hocalara Fransızca olarak küçük bir konuşma yaptıktan sonra çevresinde toplanan kalabalık "yaşasın şah" diyerek alkışlamaya başladığında Şah da oradan ayrılarak sarayına geri döndü. 18 Temmuz Cuma günü Yahya Han, Malkum Han, General Hartonk ve Şah birlikte Versay Sarayı'na giderek meclis tarafından kabul edildi ve burada bir saat kadar zaman geçirdi. 19 Temmuz Cumartesi günü sabah 11.30'da Mareşal Mac-Mahon ve Şûrâ Reisi Bourbon Sarayı önüne geldi. Buradan Nâsirüddin Şah ve sadrazam beraber bir arabaya bindi ve Lyon

⁵² Yıldız Çalıklılıç, **Napolyon'un Doğu Akdeniz Politikası** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2019, 81; Redhouse, **The Diary of H. M. the Shah of Persia During His Tour Through Europe in A.D. 1873**, 234; Özlü ve Üzüm, "İran'ın Modernleşme Sürecinde Nâsirüddin Şah'ın Avrupa'ya İlk Seyahati ile İlgili Bulgular", 126-127.

demiryolu istasyonuna hareket etmeye başladı. İstasyona gelindiğinde Şah, Mareşal MacMahon'a ve Fransa'da kaldığı müddet boyunca kendisine sağlanan ikramlardan ve halkın saygısından dolayı teşekkür ettikten sonra Fransa'dan ayrıldı.⁵³

Lyon'dan hareket eden tren Macon, Bourg, Ambrieux, Coluz ve Bellegarde güzergâhı üzerinden Cenevre yolculuğu tam olarak yedi saat sürdü. Şah, Cenevre'ye vardığında Cenevre Başkanı M. Ceresol, Cenevre Konsey Üyesi M. Eugene Bopel ve General Dofour istasyonda beklemekteydi. Fransız yetkililer General Pajol, General Arture, Albay Chevron ve M. Biberstein Şah'ı bıraktıktan sonra Fransa'ya geri döndü. Bu sırada Şah'ın gelişi için her yer bayraklarla donatılmış ve top atışları yapılmıştı. Şah, Cenevre yetkilileri ile bir müddet istasyonda durduktan sonra Otel de Berg gitti. Bu otel Rhône Nehri'nin hemen önünde yapılmıştı. Aynı günün akşamı Nâsirüddin Şah'ın gelişi münasebetiyle bir ziyafet ve şenlik verildi. 21 Temmuz Pazartesi günü Şah, vapura binerek Cenevre Gölü çevresinde ufak bir gezintiye çıktı. Ardından kahvaltı için M. Ceresol'un davetine icabet etti. Akşam yemeği için Les Trois adlı bir otele gittiğinde Hollanda Kralı Wilhelm'in de bir müddetten beri burada seyahat ettiğini öğrendi. Şah ve Wilhelm el sıkıştıktan sonra masaya geçerek yemek yediler. Daha sonrasında gölün kıyısında olan otelden çıkarak ufak bir yürüyüş yaptılar. 22 Temmuz Salı sabahı kahvaltının ardından Şah ve maiyeti dağlar üzerinden Fransız toprağı olan Savoy'a doğru yola çıktı ve bu coğrafyada akşama kadar gezdikten sonra geç bir vakitte otele gelebildi. 23 Temmuz Çarşamba günü İsviçre Konfederasyonu tarafından Hotel de la Paix'de kahvaltıya davet edilmişti. Kısa bir yolculuğun ardından otele gelen Şah, burada Bern'den gelen İtalya'nın İsviçre elçisi, Fransa'nın İsviçre elçisi Dr. Kerk, Prusya'nın İsviçre elçisi, Rusya Başbakanı Prens Gortchakoff ile yemek yediler. Yemeğin ardından İsviçre'ye emaye kaplı güzel bir altın kutu, bir saat ve birlikler tarafından kullanılan, şarkı söyleyen bir kuş ve ayrıca bir top hediye edildi. Ardından kendisi için tahsis edilen oteline giden Şah, iki saat sonra yine aynı kişilerle buluşarak İsviçre'deki bazı yerleri, müzeler ve sergi alanlarını gezmeye gitti. Ardından İsviçre'nin zengin soylularından M. Favre'in yazlık evinde bir müddet ağırlandıktan sonra Şah, kendisi için tahsis edilen otele gitti.⁵⁴

⁵³ Özlü ve Üzümlü, "İran'ın Modernleşme Sürecinde Nâsirüddin Şah'ın Avrupa'ya İlk Seyahati ile İlgili Bulgular", 126-127; Redhouse, **The Diary of H. M. the Shah of Persia During His Tour Through Europe in A.D. 1873**, 234-275; Basiret Gazetesi'nde Nâsirüddin Şah'ın Hayvanat Bahçesi ve Botanik Bahçesindeki ziyaretlerine detaylı olarak verilmiştir. Bkz. **Basiret Gazetesi**, Numara: 989, 31 Temmuz 1873.

⁵⁴ Redhouse, **The Diary of H. M. the Shah of Persia During His Tour Through Europe in A.D. 1873**, 276-287; **Basiret Gazetesi**, Numara: 986, 27 Temmuz 1873.

24 Temmuz Perşembe günü Şah ve maiyeti Cenevre'den ayrılarak İtalya'nın Torino şehrine doğru yola koyuldu.⁵⁵ Cenevre'den hareket eden tren Savoy toprakları üzerinden Chambery şehrine ve ardından Modane'e ulaştı. Fransa'daki son istasyon olan Modane'den sonra Fransa ile İtalya arasında olan Mont Cenis'e ve daha sonrasında Piyemonte'ye giriş yaptılar. Şah trenden indiğinde İtalya Hükûmdarı Victor II. Emmanuel, Veliht Prens Humbert, Hükûmdar'ın ikinci oğlu Prens Amadeo, M. Minghetti, Başbakan M. Visconti Venosta, Dışişleri Bakanı, Hükûmdar'ın amcasının oğlu Prens Carignano, İtalyan Ordusu Başkomutanı, Donanma Komutanı, Sani'üd-Devle, şehrin ileri gelenleri ve halk istasyona önceden gelerek Şah'ı karşılamak için hazırlanmışlardı. Şah trenden indiğinde İtalyan Hükûmdarı II. Emmanuel ve prenslerle selamlaşp el sıkıştıktan sonra tekrardan vagona binerek Roma'daki kraliyet sarayına gittiler. 25 Temmuz Cuma günü kahvaltıdan sonra Şah ve İtalya Hükûmdarı Victor II. Emmanuel sarayda bulunan cephaneliğe gitti. Burada bulunan silahlar arasında Pers kılıçları da bulunmakta ve kılıçların üzerine Farsça şiirler yazılmaktaydı. Bütün silahları tek tek inceledikten sonra Şah ve İtalya Hükûmdarı kendi dairelerine çekildiler. Akşam olunca sarayın en geniş salonunda akşam yemeği verildikten sonra müzik eşliğinde oyunlar sergilendi. İtalya Hükûmdarı, Şah'a İtalya'da çok değerli olan Kolezyum'un Roma mozaiğinden olan bir görünümü, aslan avının Roma mozaiğinden olan bir görünümü, yine Roma mozaiğinden olan Roma'ya ait dört adet küçük manzara resimleri, Floransa mozaiğinden yıldızlı bronz, Sezar Augustus, bir atlet, mermerden yapılmış Forum'daki anıtların üç giallo antico modeli, yine mermerden bir kadeh rosso antico, boyama ile yapılmış İtalya Hükûmdarı'nın büyük bir portresi ve beş adet tüfeği Şah'a hediye etmişti. Ardından iki lider sarayda sergilenecek olan tiyatro gösterisini izlemek için başka bir salona gittiler.⁵⁶

26 Temmuz Cumartesi sabahı Şah kahvaltısını yaptıktan sonra sarayın dairelerini, sarayın kütüphanesini ve bahçesini gezdi. Bu bahçede birçok hayvan vardı. Ardından geçit töreni için şehir merkezine inildi. Törende Po Nehri'nden ve diğer tepelerden havai fişek gösterileri sergilendi. 27 Temmuz Pazar sabahı İtalya Hükûmdarı, ikinci oğlu Prens Amadeo ve Sadrazam Şah ile bir müddet sohbet etti. Ardından Torino'dan Milano'ya gitmek için tren

⁵⁵ İran Şahı'nın İtalya'ya gideceği 28 Nisan 1873 tarihli Roma Sefaret-i Seniyyesi tarafından Osmanlı Devleti'ne bildirilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. BOA., **HR.TO.**, 119-47; **Basiret Gazetesi**, Numara: 987, 28 Temmuz 1873.

⁵⁶ Redhouse, **The Diary of H. M. the Shah of Persia During His Tour Through Europe in A.D. 1873**, 287-290.; **Basiret Gazetesi**, Numara: 984, 16 Temmuz 1873.

ile dört saatlik bir yolculuk yapıldı. Tren Santhia'da bir müddet dinlendi. Burada askerler, subaylar ve halk Şah'ı karşılamaya gelmişti. Ardından Novara'dan geçerek Milano'ya ulaşıldı. Burada çok görkemli olan kiliseyi gezdikten sonra akşam yemeği Milano şehir valisi ile birlikte yendi. 28 Temmuz Pazartesi sabahı Avusturya topraklarında yer alan Saltburg'a gitmek için erkenden hareket edildi. Tren yolculuğu yapan Şah ve maiyeti ilk olarak Trenviglio, daha sonrasında Bergamo, Brescia, Desenzano ve Verona ve Verona'nın kıyısında olan Adige Nehri ve Garda Gölü'ne uğrayarak ilerledi. Bu şehirlerin her birinde görevlendirilmiş olan memurlar tarafından karşılandılar. Daha sonrasında İtalya ile Avusturya sınırlarına ulaşıldı. Burada Avusturyalı görevlendirilmiş memurlar ve halk Şah'ın gelişini karşıladı ve buradan trenle krallığın Alman toprakları olan Bavyera'ya ve ardından Rorenheim ve Trauenstein şehrine ulaşılmış oldu. Trauenstein'da harika bir konvoy eşliğinde karşılanan Şah, burada Fransızca bilen Alman sakinleriyle uzun bir süre sohbet etti. Tren bir müddet burada durduktan sonra bir buçuk saatlik yolculukla Saltburg'a gitmek için hareket etti. 29 Temmuz Salı günü Saltburg valisi ile selamlaştıktan sonra Viyana'ya gitmek için yeniden harekete geçildi. Gün batımına doğru Penzing İstasyonu'na ancak ulaşılmıştı. Bu istasyonda Avusturya İmparatoru Francis Joseph, Veliht Rudolf, Prens Charles Louis, Prens Louis Victor, Farsça tercüman Bellegarde ve Baron Schlehta, Kont Andrassy ve diğer yetkililer beklemekteydi. İki hükümdar selamlaştıktan sonra Avusturya İmparatoru Şah'ı orada bulunan görevlileri takdim etti. Ardından kendisi için tahsis edilen Laxenburg Şatosu'ndaki dairesine götürüldü. 30 Temmuz Çarşamba günü Şah, Avusturya İmparatoru'nu ziyaret etmek için tren ile yarım saat uzaklıkta olan Schonbrunn Sarayı'na gitti. Şah ve Avusturya İmparatoru bir müddet sohbet etti ve Şah yeniden kendisi için tahsis edilen Laxenburg Şatosu'na geldi.⁵⁷

31 Temmuz Perşembe günü öğlen bir zamanlar Tahran'da olan ve sonrasında ise Viyana'da görev yapan tıp profesörü ile buluşmasının ardından Şövalye Kalesi olarak adlandırılan kaleyi ve yanında olan gölde gezinti yaptı. Daha sonrasında ise Veliht Prens ve diğer prenslerle sohbet etti. 1 Ağustos Cuma günü kahvaltının ardından Alman prensleri olan Augustus, Arnulf Würtemberg Prensi Maximihan ve Herman adlı Sax-Weimap prensi Şah'ı ziyaret için gelmişlerdi. Şah, Alman prensleriyle sohbetini bitirdikten sonra Avusturya Başbakanı Kont Andrassy da Şah ile uzun bir sohbette bulundu. Ardından bu prenslere ve

⁵⁷ Redhouse, *The Diary of H. M. the Shah of Persia During His Tour Through Europe in A.D. 1873*, 287-292; *Basiret Gazetesi*, Numara: 988, 30 Temmuz 1873; *Basiret Gazetesi*, Numara: 990, 1 Ağustos 1873; *Basiret Gazetesi*, Numara: 993, 4 Ağustos 1873.

Kont Andrassy'ye Şîr û Hurşîd nişanları hediye etti. Daha sonrasında İngiltere Büyükelçisi Buchanan ve Osmanlı Devleti Büyükelçisi Mehmed Kabuli Paşa geldiler. Ardından Şah, Schonbrunn'daki saraya giderek İmparator'un yemek davetine icabet etti. Avusturya İmparatoru sarayın başlangıcındaki merdivenlerde Şah'ı beklemekteydi. İki hükümdar el sıkıştıktan sonra akşam yemeği için içeri girdiler. Yemekte Almanya İmparatoru'nun kardeşi, Hollanda Hükümdarı, Prens Alexander ve diğer prenslerde bulunmaktaydı. Yemeğin ardından bütün konuklar başka bir salona geçerek bir müddet daha sohbet etti. Şah, elmaslarla süslenmiş olan kendi portresini Avusturya Veliahdı'na hediye olarak verdi. 2 Ağustos Cumartesi günü Şah ve maiyeti Viyana'daki sergiye davetliydi. Trenle bir saatten az bir sürede Viyana'ya ulaştıklarında Avusturya İmparatoru ve diğer görevliler Şah'ı beklemekteydiler. İki hükümdar birlikte arabaya binerek sergi binasının yanına gitti. Sergide Rusya, Almanya ve Avusturya gibi devletler için çok geniş yer ayrılmıştı. Uzun bir müddet sergi alanını ve çarşıları gezdiler. Şah, çarşıda Osmanlı Devleti tarafından yaptırılan bir konakta incelemelerde bulundu. Ayrıca İran tarafından yaptırılan bir konağı da ziyaret etti.⁵⁸

3 Ağustos Pazar günü Şah ve maiyeti bir gezintiye çıktı. Sadrazam ve Mirza Malkum Han da bu gezide Şah'a eşlik etti. 4 Ağustos Pazartesi günü İmparator'un daveti üzerine Şah ve maiyeti atış partisine ve ardından da akşam yemeği için Schonbrunn'a gitti. 5 Ağustos Salı günü Şah, tüm prensler ve görevlilerle birlikte büyük opera binasına gittiler. Opera binasının önündeki nehirde İmparator Şah'ı karşıladı. Binadan içeri girdiklerinde Şah, Charles'ın eşi Arşidüşes Elizabeth Ferdinand, Marie-Eeniere, Princess de Joinville, Brezilya Hükümdarı'nın kız ve oğlu, Louis-Philippe'in kızı Prenses Coburg ve Coburg Prensi'nin eşi ile de tanışma fırsatı yakaladı. Ardından Şah'ın çok etkilendiğini söylediği tiyatroyu hep birlikte izlediler.⁵⁹

6 Ağustos Çarşamba günü sabahı Rusya İmparatoru'nun kardeşi ile Şah bir müddet konuştular. Ardından Şah ve maiyeti, Schonburnn'a giderek askerî geçit merasimini izledi. 7 Ağustos Perşembe günü Şah, İmparatoriçe'nin yazlık evindeki partiye davet edilmişti. Nâsirüddin Şah buraya gittiğinde İmparatoriçe'nin merdivenlerin başında kendisini beklediğini gördü. İmparatoriçe'nin elinden tutarak diplomatik kolordu üyelerinin

⁵⁸ Redhouse, **The Diary of H. M. the Shah of Persia During His Tour Through Europe in A.D. 1873**, 293-336; Charouz, "Nader al-Din Shah's 1873 Visit to the World's Fair in Vienna", 136; **Basiret Gazetesi**, Numara: 995, 7 Ağustos 1873; **Basiret Gazetesi**, Numara: 996, 8 Ağustos 1873.

⁵⁹ Redhouse, **The Diary of H. M. the Shah of Persia During His Tour Through Europe in A.D. 1873**, 293-336.

bulunduğu büyük salona doğru ilerlediler. Partide Avusturya ve Almanya Prensleri, İmparator'un kardeşleri bulunmaktaydı. Uzun bir sohbetin ardından akşam yemeği için masaya geçildiğinde Osmanlı Elçisi Mehmed Kabuli Paşa,⁶⁰ Kont Andrassy de bulunmaktaydı. Yemeğin ardından teras katta havai fişek gösterisi izlendikten sonra artık gün sona ermişti. 8 Ağustos Cuma günü Şah ve İmparator birbirini selamladıktan sonra Şah ve maiyeti Salzburg'a gitmek için ayrıldı. 9 Ağustos Cumartesi günü olduğunda trenle yolculuğuna devam eden Şah, gün batımından önce Innsbruck şehrine ulaştı. 10 Ağustos Pazar günü olduğunda Şah ve maiyeti İtalya'nın Bologna şehrine varmıştı. Burada Neriman Han tarafından ayarlanan Brune Otel'de ikamet etti. 11 Ağustos Pazartesi günü Dr. Tholozan⁶¹ ile bir müddet oturduktan sonra Bologna Valisi Kont Bardessone ile şehri gezip akşam yemeği yedikten sonra akşam sergilenen tiyatroya gitti. 12 Ağustos Salı günü Şah ve maiyeti İtalya'nın en uzak limanı olan Brindisi'ye gitmek için Ancona üzerinden harekete geçti. 13 Ağustos Çarşamba sabaha ancak Barletta'ya ulaşabilmişlerdi. Birkaç saat sonra artık Brindisi'ye gelen Şah ve maiyeti büyük bir kalabalıkla karşılanmıştı. Burada karşılayanlar arasına eskiden Tahran Elçisi olan Eşref Paşa, Mehmed Kabuli Paşa, Serkis Efendi⁶² ve Sultaniye ve Talia adındaki Osmanlı gemileri bulunmaktaydı.⁶³

Brindisi'de bir müddet bekleyen Şah ve maiyeti Mehmed Kabuli Paşa'yı Viyana'ya gitmek için yolculadıktan sonra Osmanlı Devleti tarafından gönderilmiş olan Sultaniye ve Talia vapurlarına geçti. Osmanlı Devleti bu vapurlarla beraber lazım olabilecek gerekli araç gereçleri göndermek için Maliye Nezaretine acil olarak 200.000 kuruş Hazine-i Hassaya göndermesi gerektiğini bildirdi.⁶⁴

14 Ağustos Perşembe günü Şah ve maiyetindeki İbrahim Han, M. Kichard, Neriman Han, Mirza Malkum Han'ın kardeşi Sultaniye'de kahvaltı ederken gemi Otranto'ya varmak üzereydi. 15 Temmuz Cuma günü ise gemiler Yedi Ada'dan biri olan Kefalonya'yı geçmiş bulunmaktaydı. Bir gün sonra ise gemiler Malea Burnu üzerinden Atina Körfezi'ne gelmişti.

⁶⁰ 1873-1874 yılları arasında Viyana Büyükelçiliği görevinde bulunmuştur. Detaylı bilgi için bkz. <http://viyana.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory> (08.10.2022).

⁶¹ 1858-1896 yılları arasında İran'da bulunan Yüce Hazret-i Şehinşah'ın Özel Hekimbaşısı sayın Dr. Tholozan; Dr. Tholozan'ın Portresi Cenevre Sanat ve Tarih Müzeleri (geneve.ch) (08.10.2022).

⁶² Serkis Efendi 1872-1874 yılları arasında Roma Büyükelçisi görevindedir. <http://roma.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory> (08.10.2022).

⁶³ Redhouse, **The Diary of H. M. the Shah of Persia During His Tour Through Europe in A.D. 1873**, 337-356; **Basiret Gazetesi**, Numara: 1002, 15 Ağustos 1873; **Basiret Gazetesi**, Numara: 1007, 21 Ağustos 1873.

⁶⁴ BOA., A.}MKT.MHM. (Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (Odası) Belgeleri), 460-69.

Bundan sonra Şah'ın ziyaret güzergâhında Osmanlı Devleti vardı. Ve gemiler Çanakkale Boğazı'na doğru hareket etmeye başladılar.⁶⁵

Osmanlı Devleti Şah'ın gelişini Bozcaada'dan top atışlarıyla duyurdu. Aynı gün saat 05.00 gibi gemiler Çanakkale'nin önüne geldiğinde her bir kaleden toplarla bir yaylım ateşi yapıldı. Şah'ı karşılamak için gelen heyette Osmanlı Devleti Sadrazamı Şirvanîzâde Mehmed Rüşdü Paşa⁶⁶ İran Sefiri Hacı Muhsin Han, Akdeniz Adalar Valisi Kenan Bey, Divan-ı Hümayunda görevli olan Kenan Bey, Akdeniz Adalar Ordu Kumandanı Eyüb Paşa, Başkatip Emin Efendi, Çanakkale Gazisi Şerif Rüşdü Efendi, Miralay Tophanesinden Mustafa Bey, Temyiz Divanı Başkanı Mesut Bey, Emir Subayı Mustafa Bey, Başkomutan Sami Bey, Hafız ve Sami beyler Sultan Abdülaziz adına Çanakkale Boğazı'nda Şah ve maiyetini karşılamak için gelmişti.⁶⁷ Şirvanîzâde Mehmed Rüşdü Paşa ve İran Sefiri Muhsin Han küçük bir tekneyle Sultaniye Gemisi'ne geldi. Şirvanîzâde Mehmed Rüşdü Paşa, Şah'a Ege adaları genel valisi Mehmed Nazif Paşa, Çanakkale Boğazı'ndaki hisarlarda başkomutanlık yapan Eyüb Paşa, Topçu Miralay Mustafa Paşa, Miralay Yaveri Mustafa Bey, Miralay Sami Bey, Miralay Hafız ve Rüşdü Beylerden oluşan bir şahsiyet heyetini takdim etti. Akşama doğru İstanbul'a gitmek üzere gemi yeniden demir aldı. Şirvanîzâde Mehmed Rüşdü Paşa ise Sultaniye ve Talia gemilerinin ardından kendi gemisiyle İstanbul'a doğru hareket etmişti. 18 Ağustos Pazartesi sabahı bu üç gemi İstanbul'a varmıştı. Nâsırüddin Şah Sultaniye gemisinden bir kayıkla adını Sultan Abdülaziz'in annesinden alan Pertev-i Piyale vapuruna bindi ve Dolmabahçe Sarayı'na doğru hareket etti. Osmanlı Devleti'nde yaşayan 3.000 İranlı tebaa beş büyük gemiye binerek Şah'ı karşılamak için gelmişti. Sultan Abdülaziz de Beylerbeyi Sarayı'ndan bir kayığa binerek Şah'ı karşılamaya geldi. Nâsırüddin Şah günlüğünde Sultan Abdülaziz'den bahsederken kendisi ile hemen hemen aynı yaşlarda olduğunu yani kırklı yaşlarında olduğunu bildirmekteydi.⁶⁸

⁶⁵ Redhouse, **The Diary of H. M. the Shah of Persia During His Tour Through Europe in A.D. 1873**, 357-362.

⁶⁶ 16 Nisan 1873 tarihinde Sakızlı Mehmed Esat Paşa yerine Osmanlı sadrazamlığı makamında bulunmuştur. 13 Şubat 1874 tarihinde ise Hüseyin Avni Paşa'nın çabaları üzerine sadaret makamından uzaklaştırılacaktır. Detaylı bilgi için Bkz. Mehmed Ali Beyhan, "Şirvanîzâde Mehmed Ali Paşa", **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXXIX, İstanbul 2010, 210.

⁶⁷ Soofizadeh, **Kaçar Döneminde İran-Osmanlı Siyasi İlişkileri**, 129; **Basiret Gazetesi**, Numara: 1007, 21 Ağustos 1873.

⁶⁸ Redhouse, **The Diary of H. M. the Shah of Persia During His Tour Through Europe in A.D. 1873**, 364-372; **Basiret Gazetesi**, Numara: 1007, 21 Ağustos 1873.

İki hükümdar Pertev-i Piyale’de bir müddet sohbet ettikten sonra Şah, Sultan Abdülaziz, Şirvanîzâde Mehmed Rüşdü Paşa ve Serasker Hüseyin Avni Paşa⁶⁹ bir kayığa binerek Beylerbeyi Sarayı’nı teşrif ettiler. Sarayın avlusunda bir piyade taburu bulunmaktaydı ve bando çalınmaktaydı.⁷⁰

Sultan Abdülaziz, Şah ve maiyetini Beylerbeyi Sarayı’na yerleştirdikten sonra buradan ayrıldı. Şah ise yarım saat sonra bir törenle Sultan Abdülaziz’in ziyaretine karşılık Dolmabahçe Sarayı’na doğru tekne ile hareket etti. Sultan Abdülaziz misafiri olan Şah’ı merdivenlerin başında karşılayarak Dolmabahçe Sarayı’nda ağırladı. 19 Ağustos Salı sabahı Ferit Paşa, Beylerbeyi Sarayı’na gelerek Sultan-ana’nın (Pertev-i Piyale’nin) iyi dileklerini ve hoş geldin mesajını ilettiler. Ardından İstanbul’da ikamet eden Diplomatik Kurul ve Osmanlı nazırları gelmişti. Nâsırüddin Şah ilk önce Rus Büyükelçisi Nikolay Pavloviç İgnatyev ile küçük bir odada görüşme yaptıktan sonra İngiliz Büyükelçisi Henry George Elliot ile de bir görüşmede bulundu. Bundan sonra Rus Büyükelçisi İgnatyev ve İngiliz Büyükelçisi Elliot İstanbul’da ikamet etmekte olan ve konsolosluklarda görev yapan temsilcilerini takdim etti. Daha sonra salonda olan Osmanlı nazırlarıyla uzun uzun sohbetler edildi. Bu Osmanlı Devleti’nin nazırları arasında Şirvanîzâde Mehmed Rüşdü Paşa, Meclis Başkanı Midhat Paşa, Eski Harbiye Nazırı Rıza Paşa, Harbiye Nazırı Hüseyin Avni Paşa, Hariciye Nazırı Reşat Paşa, Bahriye Nazırı Ahmed Paşa, Maarif Nazırı Cevdet Paşa, Maarif Nazırı Hamdi Paşa, Nafia Nazırı Mehmed Kani Paşa,⁷¹ Ticaret ve Ziraat Nazırı Mahmud Paşa, Maliye Nazırı Sadık Paşa, Hazine-i Hassa Nazırı Kemal Paşa ve Galip Bey bulunmaktaydı.⁷²

Yabancı temsilcilerinde bulunduğu toplantıda Rusya Büyükelçisi İgnatyev, İngiltere Büyükelçisi Elliot, Fransa Maslahatgüzarı Lesourd, Avusturya Bakanı Ludolf, Almanya Bakanı Euhmann, Belçika Bakanı Grimberghe, İtalya Maslahatgüzarı Covo ve Amerika

⁶⁹ Hüseyin Avni Paşa seraskerlik görevine iki defa tayin edilmiştir. İkinci seraskerliği görevindeyken Şah, İstanbul’u ziyaret etmiştir. Detaylı bilgi için Bkz. Ali İhsan Gencer, “Hüseyin Avni Paşa”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, XVIII, İstanbul 1998, 526.

⁷⁰ Redhouse, **The Diary of H. M. the Shah of Persia During His Tour Through Europe in A.D. 1873**, 364-372; **Basiret Gazetesi**, Numara: 1007, 21 Ağustos 1873.

⁷¹ <https://webdosya.csb.gov.tr/db/turkce/eskibakanlar/dergi/mobile/index.html> (12.10.2022).

⁷² Redhouse, **The Diary of H. M. the Shah of Persia During His Tour Through Europe in A.D. 1873**, 372-377; İran Şahı’nın vükela-yı fiham hazretleriyle süfera-yı ecnebiyeyi Beylerbeyi Sarayı’nda nasıl kabul edildiklerine dair şöyle bilgi verilmektedir: “Şehametlü İran Şahı hazretleri yarınki Salı günü vükela-yı fiham hazretleriyle süfera-yı ecnebiye vizitelerini kabul buyuracak olduklarını yevm-i mezkûrda saat dördte--- ve İran nişanı olduğu halde istishabı ile Beylerbeyi Saray-ı Hümayunda mevcut bulunması muktezâ-yı irade-i seniyyesine olmağla ol babda”. Bkz. BOA., **A.}MKT.MHM.**, 462-14.

Bakanı Booker yer almaktaydı. Nâsırüddin Şah, Osmanlı nazırları ve yabancı temsilcilerle bir süre sohbet ettikten sonra akşamüzeri 17.00 gibi Pertev-i Piyale ile Boğaz'da gezintiye çıktı. 20 Ağustos Çarşamba sabahı Şah ve maiyeti Sultan Abdülaziz tarafından Çırağan Sarayı'na kahvaltıya davet edildi. Nâsırüddin Şah, Çırağan Sarayı'nın önünde Şirvanîzâde Mehmed Rüşdü Paşa, Midhat Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Reşat Paşa ve diğer görevliler tarafından karşılanarak saraya teşrif etti. Sultan Abdülaziz ile kahvaltı yapan Şah, günün diğer kısmını Çamlıca Tepesi'ne çıkararak değerlendirdi. 21 Ağustos Perşembe sabahı Sultan Abdülaziz'in oğlu olan şehzade Yusuf İzzeddin Efendi ziyarete gelmişti. Şah ve Şehzade Yusuf İzzeddin bir müddet sohbet ettikten sonra birlikte Çırağan Sarayı'na gittiler. Daha sonrasında buradan ayrılan Şah Ayasofya Camii'ne gitmek için buradan ayrıldı. Nâsırüddin Şah maiyetiyle birlikte Ayasofya Camii'ne gittiğinde Maliye Nazırı Kemal Paşa ve camide görevli kişiler tarafından karşılandı. Ardından İran Hükûmeti'nin İstanbul'da bulunan ikametgâhına doğru yola çıktı. Burada bir müddet zaman geçirdikten sonra davet üzerine akşama doğru yeniden Dolmabahçe Sarayı'na gitti. Akşam yemeğinden önce Sultan Abdülaziz, Hariciye Nazırı Reşat Paşa'nın tercümanlığında Rus Büyükelçisi İgnatyev ile İngiliz Büyükelçisi Elliot ile bir görüşme yaptı. Ardından Nâsırüddin Şah da aynı şekilde Dışişleri Bakanı Reşat Paşa tercümanlığında görüştü. Diplomatik heyet ile yapılan sohbet yarım saat kadar sürdüktan sonra akşam yemeği için büyük salondaki masanın başına geçildi. Bu akşam yemeğinde İngiliz ve Rus temsilcileri, Şirvanîzâde Mehmed Rüşdü Paşa, Midhat Paşa, İzzeddin-Devle, Nusratü'd-Devle, Hüsamü's Saltana, İtizadü's-Saltana ve Mütamadü'l-Mülk bulunmaktaydı. Yemeğin ardından kahve eşliğinde sohbet edildikten sonra Şah ve maiyeti Beylerbeyi Sarayı'na geri döndü.⁷³

22 Ağustos Cuma sabahı İstanbul'daki İspanyol Maslahatgüzarı ve bir Ermeni heyeti ile birer görüşme yapıldıktan sonra Yahudi ileri gelenlerinden iki kişiyle de bir görüşme yapan Nâsırüddin Şah, Osmanlı Devleti'nin Londra'dan satın almış olduğu "Aziziye"⁷⁴ adlı gemiye giderek incelemelerde bulundu. Burada görevli olan leventler tarafından yapılan tatbikatı izledikten sonra yeniden Pertev-i Piyale'ye binerek Prens Adalarını gezmek için

⁷³ Redhouse, *The Diary of H. M. the Shah of Persia During His Tour Through Europe in A.D. 1873*, 378-386.

⁷⁴ Aziziye Fırkateyni 1864 yılında İngiltere Tersanesi'nde Abdülaziz tarafından yatırılmıştır. Detaylı bilgi için Bkz. Mehmed Beşirli, "Sultan Abdülaziz'den Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Donanması", *Atatürk Üniversitesi Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (25), 2004, 249.

buradan ayrıldı.⁷⁵ 24 Ağustos Pazar günü Kâmil Paşa, Beylerbeyi Sarayı'na gelerek Şah ile sohbet etti. Daha sonra Pertev-i Piyale'ye binerek Şirvanîzâde Mehmed Paşa'nın konağına doğru yol aldılar. Burada bir müddet sohbet edildikten sonra Şah Tarabya ve Büyükdere güzergâhından yeniden Beylerbeyi Sarayı'na gelerek istirahate çekildi.⁷⁶ Ayrıca Nâsırüddin Şah İstanbul'da bulunduğu günlerde Basiret gazetesini ziyaret ederek iki Müslüman devletin birlikte hareket ederek daha güçlü olacağına dair "Devlet-î Aliye ve İran" adlı bir yazıyı gazete için kaleme aldı.⁷⁷

Unutulmamalıdır ki Nâsırüddin Şah'ın bu ilk yurtdışı ziyaretidir ve bu ziyaret çok kalabalık bir grupla gerçekleştirilmiştir. 19 Ağustos 1873 (7 Ağustos 1289) tarihli Basiret gazetesinde Nâsırüddin Şah'ın gelişi detaylı bir şekilde anlatılmış ve Şah ile birlikte bu ziyarette kimlerin olduğu kaleme alınmıştır.⁷⁸

Buna göre gezide, Sadrazam ve Sipahsalar Mirza Hüseyin Han, Abdulsamed, Azaü'd-Devle ve Reis-i silsile-i Kaçariye (Şah'ın üçüncü biraderi ve hem de Kaçar sülalesinin revidir.), Maarif Nazırı Şehzade Ali Kuli Mirza İtizadü's-Saltana, Şehzade Sultan Murad Mirza Hüsamü's-Saltana, Şehzade Firuz Mirza Nasirü'd-Devle, Şehzade İmam Kuli Mirza İmamü'd-Devle, Nevab Yahya Han Müstemü'd-Devle Verzir Derbar (Nâsırüddin Şah'ın damadı ve Mabeyn Müşiri), Kazvin Hakimi İlhani, Mehmed Rahim Han Alaü'd-Devle Eşik Ağası Başı (yani baş teşrifatçısı), Ali Rıza Han Azadü'l-Mülk (Şah'ın Mühürdarı), Nafia Nazırı Hasan Ali Han, Hariciye Nazırı ve Londra Orta Elçisi Mirza Malkum Han, Şah'ın Doktoru Tholozan ve İngiltere Tahran Maslahatgüzarı (Bunlar İngiltere Kraliçesi'nin emriyle Şah'ın maiyetinde bulunmuşlardır.), Başkatip Mirza Ali Han, İkinci Katip Mirza Kahraman Eminü-ş-Şikar, Teşrifatçı Mirza Ali Naki Han, Teşrifatçı Mehmed Hüseyin Han Saniü'd-Devle, Ümera-yı Askeriyeden Nasirah Han Nasirü'l-Memalik, Harp Yaveri Şehzade Üveysi Mirza, Telgraf Nazırı Ali Kuli Han Muhbirü'd-Devle, Yaver Hüseyin Ali Han, Mehmed Bakır Han Şucaü's-Saltana, Mirliva Sadaret Yaveri Tercüman Han, Mirliva Sadrazam Yaveri Mirza Rıza Han, Mirza Ahmed Han (Keza Mirliva yaveri), Hazinesdar Eminü's-Sultan Ağa İbrahim, Mabeynci Mirza Mehmed Han Emin Halvet, Mabeynci Şehzade ? Mirza, Ressam Akas Ağa Rıza Han, Hayvan Takımları

⁷⁵Redhouse, *The Diary of H. M. the Shah of Persia During His Tour Through Europe in A.D. 1873*, 3386-387.

⁷⁶Nasiri, *Nâsireddîn Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)*, 159; Redhouse, *The Diary of H. M. the Shah of Persia During His Tour Through Europe in A.D. 1873*, 387-399.

⁷⁷Metin, *Emperyalist Çağda Modernleşme Türk Modernleşmesi ve İran (1800-1941)*, 125.

⁷⁸*Basiret Gazetesi*, Numara: 1007, 21 Ağustos 1873.

Muhafızı Gulam Hüseyin Han Zebendar, Hazinedar ve Mabeynci Mehmed Ali Han Eminü's-Saltana, Mabeynci Feruh Han, Şah'ın Elbise Muhafızı Hüseyin Mirza, Baş Mabeyn Hademesi Mirza Abdullah, Mabeyn Hademeleri Ağa Rıza ve Mirza Ahmed Han, Kahveci Baş Hacı Mehmed Han, Mirahur Naibi İbrahim Han ve Londra Sefaret Baş Tercümanı Mirza Mikail bulunmaktaydı.⁷⁹

25 Ağustos Pazar günü İstanbul'dan ayrılmadan önce Nâsirüddin Şah, Mirza Malkum Han ve Ali Bey ile birlikte Dolmabahçe Sarayı'na gitmek için hazırladı. Dolmabahçe Sarayı önündeki iskelede Osmanlı Nazırları Şah'ı karşılamak için iskelede bulunmaktaydı. Şah karşılandıktan sonra Sultan Abdülaziz ile birlikte sarayda bir müddet daha sohbet etti. Daha sonra da Brindisi'den İstanbul'a gelen "Sultaniye" gemisine binerek Karadeniz güzergâhından Gürcistan'ın şehirlerinden biri olan Poti'ye doğru hareket etmeden önce Londra'da ikamet eden İranlı Büyükelçi Mirza Malkum Han, İstanbul'da ikamet eden İranlı Büyükelçi Muhsin Han ve Paris'te ikamet eden İranlı Büyükelçi Neriman Han ile İstanbul'da son kez görüştü. 26 Ağustos Salı gecesi Şah ve maiyetini taşıyan gemi Sinop Limanı'na yaklaşmıştı. 27 Ağustos Çarşamba günü Trabzon Limanı gemiden görünür olmuştu.⁸⁰

28 Ağustos Perşembe günü Poti'ye varan Şah ve maiyeti burada Prens Mençikoff ve Albay Bazak ile karşılaştı. Şah Prens Mençikoff'u Petersburg'u ziyaretinde görmediği için burada kendisiyle karşılaşmaktan memnuniyet duymuştu. Ayrıca Eşref Paşa'yı da burada görmüş oldu. Büyük Dük Michael, İmparator'un kardeşi, Genel vali ve Kafkas Eyaletleri Generali'nin içlerinde bulunduğu bir grup da Şah'ın gelişi için geminin iniş noktasında beklemekteydi. Burada yarım saat kadar oyalandıktan sonra demiryolu ile Tiflis'e doğru hareket edildi. 29 Ağustos Salı günü Tiflis'e gelmiş olan Şah, Prens Orbeliannoff, bir Gürcü Prensi ve Kafkas Eyaletleri Dışişleri Müdürü Baron Nicholas tarafından karşılandı. Daha sonrasında ise Şah ve maiyetine Gürcistan'da konaklayacakları odalar gösterildi. Ardından Tiflis Genel Valisi ve ailesiyle tanıştıktan sonra akşam verilen tiyatro gösterisine katıldılar. 30 Ağustos Cuma günü Tiflis Genel Valisi, İmparator'dan gelen bir telgrafi Şah'a okudu. Bu telgrafta Şah'ın sıhhati sorulmaktaydı. Daha sonrasında Tahran'dan bir telgraf gelmiş bunda ise İsfahanlı Hacı Seyyid Asadullah'ın vefat ettiğini bildirmekteydi. Bu haber Şah'ı

⁷⁹ **Basiret Gazetesi**, Numara: 1007, 21 Ağustos 1873.

⁸⁰ Redhouse, **The Diary of H. M. the Shah of Persia During His Tour Through Europe in A.D. 1873**, 387-399; **Basiret Gazetesi**, Numara: 1013, 26 Ağustos 1873; **Basiret Gazetesi**, Numara: 1022, 5 Eylül 1873.

derinden etkilemişti. 31 Ağustos Pazar sabahı erkenden Tiflis'ten ayrılmak zorunda kalan Şah, yolda kahvaltısını yaptıktan sonra yolculuğuna devam etti. 1 Eylül Pazartesi günü Gence'ye ulaşıldı. 2 Eylül Salı günü ise Şirvan'a gelinmiş ve diğer günlerde seyahatini tamamlayan Nâsırüddin Şah 7 Eylül Pazar sabahının erken saatlerinde Enzeli'ye⁸¹ gelmişti.⁸²

1.1.2. Nâsırüddin Şah'ın 1878 Tarihli Avrupa Ziyareti

Nâsırüddin Şah'ın Avrupa'ya ikinci bir ziyareti 1878 tarihinde gerçekleşti. Şah'ın Avrupa'ya seyahat edeceği haberi Tahran Maslahatgüzarlığı tarafından yazılan 9 Mart 1878 tarihli belge ile Osmanlı Devleti'ne duyurulmuştu. Buna göre Şah'ın Paris'te sergiye katılacağı kati olarak kesinleşmiş ve Şah'ın ilk önce Tiflis, Petersburg, Varşova ve Berlin güzergâhı üzerinden Paris'e gideceği ve oradan da Londra'ya gitmek niyetinde olduğu bildirilmişti. Ayrıca Şah bu güzergâh üzerindeyken Viyana'ya da uğramak niyetinin olduğu bildirmekteydi. Şah bu seyahate çıkmadan önce kendisinin yokluğu esnasında İran coğrafyasında asayişin sağlanmak için Tahran, Tebriz, Arabistan ve Horasan'dan birer ordu oluşturarak ülkenin düzeninin devam etmesini sağladı. Seyahat esnasında Nâsırüddin Şah'ın istirahati için ihtiyaç duyulan eşyanın tedariki için Eminullah Mirza Ali Han önceden Avrupa'ya gönderilmişti. Eminullah Mirza Ali Han şimdiye kadar 10.000 tümen masraf çıkarmıştı. Fakat Berlin'den 20.000 tümen (poliçe) borç senedi geldiği için Nâsırüddin Şah çok gücenmişti. Bu sebeple Eminullah Mirza Ali Han'ı azlederek yerine Cenabü'd-Devle Mehmed Hasan Han'ın gönderileceğini kararlaştırmış ve Şah'ın bu ziyaretinde istirahati sırasında lazım olanların tedarik edilmesinde yardımcı olacaktı. Yine Nâsırüddin Şah bu seyahat esnasında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında geçen savaşta taraf olmadığını belirtmiş ve bu savaşa dahil olmamıştır.⁸³ Hatta seyahat planı hazırlanırken Sultan II. Abdülhamid'in hazır olmadığı söylentisi yayılınca Nâsırüddin Şah İstanbul ziyaretinden vazgeçmişti. Osmanlı Sefiri Hayrullah Efendi'nin ifade ettiğine göre Nâsırüddin Şah'ın çıkacak olduğu bu Avrupa seyahatinde İstanbul'a gelmemesi ve Sultan Abdülhamid ile görüşmemesi İslam birliği için kötü bir tesir bırakabilirdi. Aslında Nâsırüddin Şah, olanlara

⁸¹ Tahsin Yazıcı, "Gılân", TDV İslam Ansiklopedisi, XIV, İstanbul 1996, 69.

⁸² Redhouse, *The Diary of H. M. the Shah of Persia During His Tour Through Europe in A.D. 1873*, 401-427; *Basiret Gazetesi*, Numara: 1018, 1 Eylül.

⁸³ BOA., Y.A.RES. (Yıldız Sadaret Remi Mevzuat Evrakı), 1-30; BOA, Y.EE. (Yıldız Esas Evrakı), 78-4; Nâsırüddin Şah'ın Avrupa'ya girmek üzere Tahran'dan hareket edeceği kati olarak kararlaştırıldıktan sonra Dış işlere Mirza Hüseyin Han, Askeri işlere ise Gilan Valisi'nin idare edileceğini Sipahsaların ise Şah ile beraber bu gezide olacağı kararlaştırıldı. Bkz. BOA, Y.PRK. HR., 2-39; *Courrier de Tarn Gazetesi*, 4 Mayıs 1896.

rağmen İstanbul'a gelerek Sultan Abdülhamid ile görüşmek istemekteydi. Bu sebeple İran Hariciye Nazırı Yahya Han durumu Osmanlı Sefaretine ilettili. 29 Haziran 1878 tarihinde Fahri Bey, Nâsırüddin Şah'ın İstanbul'dan resmî bir davet beklediğini eğer böyle bir davet gelirse bundan çok memnun olacağını Osmanlı Devleti'ne bildirdi. 93 Harbi'nden dolayı Osmanlı Devleti'nin resmî bir davet ile İran Şahı'nı davet edip etmediği bilinmemektedir. Fakat Fahri Bey'in ifadesine göre Nâsırüddin Şah'ın İstanbul'u ziyaret etmemesinin asıl sebebinin hudut meselesiydi.⁸⁴

Nâsırüddin Şah'a Rusya İmparatoru tarafından yazılan ve Tahran'daki sefirler vasıtasıyla Şah'a bildirilen telgraf üzerine Şah'ın Rusya toprakları üzerinden geçiş belgesi onaylanmış ve Prens Mençikoff'un ise bu geçiş esnasında Şah'a mihmandarlık yapacağını bildirmişti.⁸⁵ 4 Nisan 1878 tarihli telgrafa göre Nâsırüddin Şah Tahran'dan hareket ederek Tebriz yoluyla Avrupa'ya gittiği hakkında Bâbîâli'nin Hariciye Nezaretine Tahran Maslahatgüzarlığından bir haber gelmişti. Buna göre Şah'ın Avrupa seyahati dönüşünde İstanbul'a da uğrayacağı muhtemel olduğunu bildirmişti.⁸⁶ Yine Tahran Sefaretinden Hariciye Nezaretine gönderilen 11 Ağustos 1878 tarihli telgrafa göre Şah meşguliyeti sebebiyle hızlı bir şekilde geri dönmek mecburiyetinde olduğu için İstanbul'a uğrayamayacağından dolayı son derece üzgün olduğunu Muhsin Han aracılığıyla beyan etmişti.⁸⁷ Fakat Şah'ın içini kaplayan korku ve kederden dolayı İstanbul'a gitmesini erteleyeceği hakkında bir tahrirat da Hariciye Nezaretine gönderilmişti.⁸⁸ Nâsırüddin Şah'ın Nisan ayının son günlerinde Avrupa'ya ziyarete gideceği halka duyuruldu.⁸⁹

Şah ve maiyeti Aras Nehri'ni geçerek Rus topraklarına giriş yapacaktı. Şah'ı Rusya'da bırakarak Tahran'a dönecek olanlarla vedalaştıktan sonra Rus topraklarında ilerlemeye başladılar. Prens Mençikoff hasta olduğu için Şah'ı ziyarete gelememişti. Buradan Şah, Eminü's Saltana, Krebel, Veliht, Mirza Hüseyin Han ve maiyetinde olan diğer kişilerle birlikte Aras Nehri kıyısında yer alan bir tekneye bindi ve nehrin diğer kıyısına geldi. Prens Mençikoff, Rusya'nın Savaş Bakanı, Rus İmparatoru'nun özel yaveri General Milutine, Erivan Valisinin oğlu Roslavleff ve Erivan Birliklerinin Komutanı Komarow ve

⁸⁴ Nasiri, *Nâsireddîn Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)*, 163.

⁸⁵ BOA., *Y.PRK.HR.*, 3-24.

⁸⁶ BOA., *Y.A.RES.*, 1-30.

⁸⁷ BOA., *İ.HR.*, 276-16880.

⁸⁸ BOA., *Y.PRK.HR.*, 2-76.

⁸⁹ Nâsırüddin Şah'ın planına göre (Rebiülevvel) Mart Avrupa ziyaretine başlayacağı niyetindeydi. Fakat Şah Nisan ayının son günlerinde gezi planına başlamıştır. Bkz. BOA., *Y.A.RES.*, 1-30.

birçok subay Şah'ı karşılamak için nehir kıyısında beklemekteydi. Karşılama alayının gösterilerinden ve akşam havai fişek gösterilerinden bir gün sonra Nahcivan'a gitmek için yola çıkıldı. Nahcivan'a giriş yapıldığında Müslüman ve Ermenilerden oluşan kalabalık bir grup tarafından Şah karşılanmıştı.⁹⁰

Nahcivan'a giriş yapıldıktan sonra Şah ile Avrupa seyahatine devam edecek olanlar belirlenmişti. Nâsirüddin Şah'ın yazmış olduğu günlüğüne göre Sipahsalar Azem, Azed'ül-Mülk, Nasır'ül-Mülk, Eminü's Saltana, Doktor Tholozan, Mehdi Kuli Han, Cafer Kuli Han, Hakim'ül-Mülk, Ajudan-ı Makhsus, Sani'üd-Devle, Amin'üs-Sultaneh, Şehzade Sultan Hüseyin Mirza, Gholam Hüseyin Han, Zindar Bahsi, Han Muhakkik, Ferruh Han, Nazem-i Khelvet, Ağa Muhammed Ali, Abdar Bahsi, Aba Mirza Muhammed, Hajji Hasan Abdar ve Hacı Haydar Şah'ın Avrupa ziyareti esnasında O'na eşlik edecek olan kişilerdi.⁹¹ Bâbîâli Hariciye Nezareti'ne gönderilen belgede ise Sipahsalar ve Vezir-i Umur-ı Hariciye Mirza Hüseyin Han, Cenab-ı ?, Cenab-ı Nasır'ül-Mülk, Cenab-ı Emin'üs Sultan, Cenab-ı Emin'ül-Mülk, Eminü's-Saltana, Mehdi Kuli Han, Cafer Kuli Han, ? Mahsusi, Doktor Tholozan, Hekim'ül-Mülk, Sani'üd-Devle, Zindar Paşa, Feruh Han, Nazım Ağa Rıza, Abdar Paşa, Ağa Mehmed Ali, Mehmed Hasan Han, Hacı Haydar, ? Abdar, Sipahsalar Umumi Han'ın Şah'ı bu ziyaret esnasında yanında olacağını bildirilmişti.⁹² Erivan Birlikleri Komutanı General Komarow yolculuk esnasında Şah'ı birçok subay ile tanıştırma fırsatı yakaladı. Erivan valisi ise Erivan'da yer alan soyluları Şah ile tanıştırdı. Cumartesi günü Erivan'da konaklayan Şah buradaki camiye, Erivan Kalesi'ni ve kiliseyi ziyaret etti. Kilisede 50 erkek çocuk Şah'ın gelişi için bestelemiş oldukları kutlama ilahisini söyledi. Kilisenin Patriği George bir zamanlar İstanbul'da görev yapmıştı. Sipahsalar A'zem ise kilise patriğini daha öncesinde görmüştü. Patrik George, Şah'a kiliseyi gezdirdi. Ayrıca Patrik George, Ermeni çocukları için bir okul yaptırmıştı ve okulun nüfusu 60 kişiden oluşmaktaydı. Şah bu okulu gidip ziyaret etti. Öğrenciler Şah'ın gelişi üzerine Farsça bir söylev okudular. Hatta Şah buranın bir Avrupa okuluna benzediğini ifade etmektedir.⁹³

⁹⁰ Albert Houtum Schindler ve Baron Louis de Norman, **A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878**, (y.y.), Londra 1879, 55-59; Nâsirüddin Şah günlüğünde Nahcivan'ın coğrafyası, nüfusu ve mimarisi hakkında çok detaylı bilgiler vermektedir. Bkz. Schindler ve Norman, **A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878**, 57-58.

⁹¹ Schindler ve Norman, **A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878**, 59-71.

⁹² BOA, **Y.PRK.HR.**, 2-76.

⁹³ Schindler ve Norman, **A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878**, 59-71.

Erivan'dan Tiflis'e geçen Şah'ı burada İmparator'un kardeşi Büyük Dük Mihail'in oğulları olan Michael ve George Michaelovitch kardeşler, Prens Mirski, Kafkasya vali yardımcısı ve diğer askerî görevliler karşıladı. Şah burada karşılandıktan sonra Tiflis'teki program uygulamaya konuldu. İlk önce Tiflis Müzesi'ne gidildi. Burada farklı milletlere ve ülkelere ait tarihî eserler bulunmaktaydı. Daha sonrasında Avrupa tarzı yapılan hamama ve akşam yemeğinden sonra bir buçuk saat sürecek olan tiyatro gösterisine gidildi. Perşembe günü Tiflis'ten ayrılacak olan Şah Büyük Dük'ün oğullarına, Prens Mirski ve kurmay subaylara "Pers Nişanı" hediye etti. Cuma günü Viladikavkaz'a varmış olan Şah, buradaki vali ve subaylarla tanıştı. Ayrıca Paris'ten gelen ve birkaç gündür burada bulunan Paris'teki İran Nazırı Nazer Ağa kendisini Şah'a tanıttı. Daha sonrasında yolculuğuna devam eden Şah ve maiyeti Stavropol'a gitti. Dinlene dinlene yolculuğuna devam eden Şah pazartesi günü akşamüzeri Moskova'ya varmıştı. Rusya İmparatoru'nun özel tercümanı olan Kamazoff, İmparator tarafından karşılamaya gelmişti. Burada İran'ın Londra Büyükelçisi Mirza Malkum Han ve Nazem'ül-Mülk kendilerini Kamazoff'a takdim etti. Ayrıca Şah burada daha önceki yolculuğunda görmüş olduğu ve o zamanlar Moskova valisi Prens Dolgoruki'yi ve oradaki tüm subay ve generaller tarafından güzelce karşılanarak selamlandı. Daha sonra Şah, Sipahsalar A'zem ve Prens Dolgoruki bir arabaya binerek Kremlin'e gitmek üzere yola çıktılar. Şah, Kremlin'e vardığında beş yıl önce Rusya'ya geldiğinde tanıştığı subay ve generallerle yeniden selamlaştı. Hatta beş sene önceki kaldığı odada kalacaktı.⁹⁴

Salı günü Şah Kremlin'de yer alan Sipahsalar A'zem, Nasır'ül-Mülk, Emin'üs-Saltana, Nazem'ül-Mülk ve Prens Mençikoff ve diğer Rus subaylarla birlikte müzeye gitti. Ayrıca Akşam yemeğini yedikten sonra akşam tiyatrosuna gidildi. Çarşamba günü akşamına doğru Moskova'dan ayrılan Nâsırüddin Şah ve maiyeti St. Petersburg'a gitmek için yola çıktı. Prens Dolgoruki ve birçok general ve subay Şah'a tren istasyonuna kadar eşlik etti. Moskova'dan hareket eden tren St. Petersburg'a yakın olan Luban'da durdu. Burada Dışişleri Bakanlığı'nda yer alan Melnikofi, Lodokovsky, Basilievsky, Hecker, Kackanovsky, Varlamofi, Milovidofi, Zimmermann, Skriabine, Lerche ve Ninji Novgorod valisi Şah'ı selamladı. Daha sonrasında tren yeniden hareket etti. St. Petersburg'da Rusya İmparatoru ve bir dizi subay Şah'ı karşıladıktan sonra Rusya İmparatoru Şah'a kendi ailesini ve prensleri tanıttı. İki lider birlikte arabaya binerek Rusya'nın Anichkoff Sarayı'na gitti ve

⁹⁴ Schindler ve Norman, **A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878**, 72-94.

Şah İmparatoriçe ile selamlaştı. Daha sonrasında ise Şah'a imparatorluk prenseslerini, nedimelerini ve diğer hanımefendileri tanıttı. Şah Rusya İmparatoru ve İmparatoriçesi, diğerleri ile bir süre muhabbet ettikten sonra daha öncesinden ayarlanmış olan odalarına geçerek dinlenmeye çekildi. Şah biraz dinlendikten sonrasında Sipahsalar A'zem ve Prens Mençikoff ile birlikte Rusya İmparator'un diğer oğulları ziyaret etmek için yola koyuldu. Aynı gün akşam yemeğine İmparator'un ikinci oğlu olan Büyük Dük Alexis gelmişti. Ardından hep birlikte tiyatroya gidildi. Tiyatro bittikten sonra iki lider, Sipahsalar A'zem, Kamaroff ve Kont Adlerberg sakin bir odaya geçerek bir müddet konuştu.⁹⁵

Cuma günü İstanbul'da bulunan İran Sefiri Hacı Muhsin Han ve Muin'ül-Mülk St. Petersburg'a gelerek kendilerini tanıtmıştı. Mirza Malkum Han ve Nazem'ül-Mülk ise diplomatik meseleler yüzünden önceden Berlin'e gitmek durumunda kalmıştı. Daha sonrasında Şah, Rusya İmparatoru'nun ziyaretine karşılık vermek için İmparator'un çalışma odasına giderek burada bir müddet muhabbet etti. Akşam yemeği daveti üzerine İmparator'un kardeşinin malikânesine gidildi. Burada Rusya İmparatoru ve oğulları, gelinleri ve diğer prensesler, Prens Bariatinsky, Prens Adlerberg ve İmparator'un ailesine mensup pek çok kişi bulunmaktaydı. Akşam yemeğinin ardından bir müddet sohbet edildikten sonra Şah ve diğerleri dairelerine çekildi. Bir yarım saat sonra İmparator'un oğlu büyük Dük Alexis, Şah'ın odasına gelerek onu operaya götürmek istediğini söyledi. Bunun üzerine Şah locada verilen oyun için aşağı indi. Bir müddet sonra İmparator, oğulları ve gelinleri de locaya gelerek Şah ile operayı izledi. Cumartesi günü Şah Dışişleri Bakanı Giers ile bir görüşme yaptı. Daha sonrasında maiyetiyle birlikte geçit törenine katıldıktan sonra Rus İmparatoru ile birlikte Oldenburg Prensi Avith'ın evine davet üzerine gidildi. İmparator'un bütün ailesi buradaydı. Fakat Rusya İmparatoru bazı acil işlerinin olduğunu söyleyerek Şah'dan daha önce buradan ayrılmak durumunda kaldı. Şah ise buradaki güzel kahvaltından sonra St. Petersburg'daki yabancı devletlerin maslahatgüzarlarını dinledi ve onların sıhhatlerini sordu. Bu yabancı maslahatgüzarlar arasında Fransa adına General Le Flo, İngiltere adına Lord Loftus, Avusturya adına Baron von Langenau, Almanya adına Schweinitz ve İtalya adına Nigra vardı. Nâsirüddin Şah bu kişilerle görüştüktan sonra Rusya İmparatoru'nun daveti üzerine akşam yemeğine gitti. Akşam yemeğinde İmparator, Şah'ın sağlığı için bir kadeh şarap yudumlarken Şah ise bir bardak şerbet ile İmparatoru'nun sağlığı

⁹⁵ Schindler ve Norman, **A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878**, 95-101.

için İmparator'a eşlik etti. Aynı saatlerde St. Petersburg ve Pavlosk hisarlarından toplar ateşlendi.⁹⁶

Pazar günü Şah ilk önce hamama gitti. Rusya İmparatoru'nun oğlu tarafından akşam yemeğine davet edilen Şah Anichkoff Sarayı'na davet edildi. Rusya imparatorluk ailesinin bütün üyeleri buradaydı. Şah'ın maiyetinde ise Sipahsalar A'zem, Azad'ül-Mülk, Nasır'ül-Mülk, Hacı Muhsin Han, Muin'ül-Mülk ve birkaç görevli daha bulunmaktaydı. Akşam yemeğinden sonra Şah bir tiyatro gösterisini izlemeye gitti. Tiyatro dönüşünde Büyük Dük Alexis ile birlikte saraya dönen Şah, Büyük Dük Alexis'a elmaslarla süslenmiş olan kendi portresini hediye olarak verdi. Pazartesi günü Petersburg'dan ayrılan Şah tren ile Peterhof'a gitti. Peterhof'taki görevliler tarafından karşılandığı sırada bu ziyaretinde Prens Mençikoff ve birkaç kişi daha bulunmaktaydı. Burada yapılan kahvaltıdan sonra sarayın çevresinde ufak bir gezinti yapıldı. Öğleden sonra yeniden St. Petersburg'a giden Şah, Rusya İmparatoru ile akşam yemeğinden ardından verilen operaya gittiğinde çok yorgun olduğunu ve başının ağrıdığını söyleyerek Büyük Dük Alexis ile birlikte buradan ayrıldı. Salı günü Varşova'ya gitmek üzere St. Petersburg'dan ayrılacak olan Şah, Rusya İmparatoru ve imparatorluk ailesinin üyeleriyle tek tek görüştüktan sonra Varşova demiryolu terminaline gitti. Burada İmparator ve prenslerle tekrardan vedalaşan Şah ve maiyeti yolculuk için trene bindi. Aynı gün öğlenden sonra tren ancak Pskof'a (Pskov) varabilmişti. Buradaki mülkî ve askerî valiler tarafından karşılanan Şah, daha sonrasında tren ile yolculuğuna devam etti. Demiryolu güzergâhında olan Vitebsk, Kovno, Vilna ve Grodno şehirlerini geçtikten sonra nihayet Vistula Nehri üzerindeki demir viyadüğün üzerinden ilerleyen tren Varşova'daki demiryolu terminaline ulaşıldı. Şah terminalde Rusya Polonya'sının Genel Valisi Kont Kotzebue, askerî valiler, birçok subay ve piyade alayı karşılamaktaydı. Şah ve maiyeti buradaki protokolle birlikte Lazinsky Kalesi olarak adlandırılan saraya gittiler. Saraya giderken bu bir saatlik yolda Kont Kotzebue, vali ve subayları Şah'a teker teker tanıttı. Sarayda herkes dairesine yerleştirildikten sonra akşam yemeği yenildi ve ardından Şah, İran ve Rus bayraklarıyla donatılmış olan şehri gezmeye gitti.⁹⁷

Çarşamba sabahı Nâsirüddin Şah Belvedere Sarayı'nın bahçesinde bir müddet dolaştıktan sonra İmparator Nicolas tarafından yaptırılan kaleyi ziyaret etti. Daha sonrasında

⁹⁶ Schindler ve Norman, *A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878*, 102-107.

⁹⁷ Schindler ve Norman, *A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878*, 108-117.

akşam yemeğini yiyen Nâsırüddin Şah, Sipahsalar A'zem ve Polonya Genel Valisi Kont Kozebue ile birlikte tiyatroya gitti. Perşembe günü buradaki tarihî bir müzeyi ziyaret eden Şah, Varşova sokaklarını dolaştı ve bir hamama gitti. Bu hamamın sahibi Faience, fotoğraf makinesinin bulunduğunu ve fotoğraf çekilmek için yukarı kata çıkılması gerektiğini söylediğinde Nâsırüddin Şah burada birkaç kez portre olarak fotoğrafını çekirdi. Aynı günün akşamında ise sirkteki gösteriyi izledikten sonra dinlenmek için saraydaki odasına çekildi. Cuma günü erken saatlerde Berlin'e gitmek için Şah ve maiyeti hazırlanmıştı. Polonya Genel Valisi Kont Kozebue ve şehrin diğer ileri gelenleri tarafından Şah ve maiyeti yolculandı. Polonya-Prusya sınırındaki Alexandrovna İstasyonu'na gelince Prens Mençikoff ve General Milutine burada ayrılarak geri döndü. Şah ve maiyeti ise Berlin'e gitmek için tren yolculuğuna devam etti.⁹⁸

Alexandrovna İstasyonu'nda trene Mirza Malkum Han, Nazem'ül-Mülk ve Mihmandar⁹⁹ Baron de Lohn adında bir general Şah'a eşlik etmek için geldiler. Kısa zamanda Kustrin'e ulaşan tren gece yarısı Berlin'e ulaştı. Şah'ın Berlin'e hareket edeceği Berlin Sefareti tarafından 2 Haziran 1878 tarihli telgraf ile Hariciye Nezaretine bildirilmişti.¹⁰⁰

Almanya İmparatoru William öğle vakti Nâsırüddin Şah'a mesaj göndererek geleceğini bildirdikten sonra iki hükümdar buluştu. Ayrıca Prens Frederic Charles, Prens Henry ve Prens Gregorge de oradaydı. Almanya İmparatoru William, Rusya, İngiltere ve Osmanlı Hükümeti arasında yapılacak olan kongreye katılmak istediğini Şah'a söylemişti. Daha sonrasında ise İngiliz gemileriyle Alman gemilerinin denizde çarpışmasıyla ilgili bir talihsizlik yaşadığını, Prens Bismarck'ın kır evinde hasta olduğu için istirahate çekildiğini, Velihaht Prens'in ise ailesiyle birlikte İngiltere'de olduğunu, İmparatoriçe'nin ise Wiesbaden'de olduğundan bahsetti.¹⁰¹

Aynı günün akşamında Nâsırüddin Şah, Alman İmparatoru tarafından saat 17.00'da akşam yemeği için davet edilmişti. Fakat Şah odasında iken Emin'ül-Mülk Şah'ın odasına

⁹⁸ BOA., HR. TO., 130-23; Schindler ve Norman, *A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878*, 117-122.

⁹⁹ Mihmandar misafiri ağırlamak için görevlendirilen memura verilen isimdir. Bkz. Nebi Bozkurt, "Mihmandar" *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXX, İstanbul 2022, 25.

¹⁰⁰ BOA., HR. TO., 130-23; Schindler ve Norman, *A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878*, 117-122.

¹⁰¹ Schindler ve Norman, *A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878*, 125-127.

gelerek Almanya İmparatoru'nun Zafer Sütunu'nun orada vurulduğunun haberini getirdi. Şah kendisinin Berlin'deyken İmparator'un başına böyle bir olay gelmesinden dolayı çok üzüntü duymuştu.¹⁰²

Şah, Pazartesi günü Alman İmparatoru hakkında bilgi almak istese de kimseden İmparator'un sağlığı hakkında doğru bilgi alamadı. Aynı gün Şah'ı görmeye Berlin'de Osmanlı Sefiri olarak görev yapan Sadullah Bey¹⁰³ gelmişti. Nâsirüddin Şah Osmanlı Sefiri ile kısa bir müddet sohbet etti. Daha sonrasında akvaryuma, hayvanat bahçesine ve Alman İmparatoru'nun vurulduğu yer olan Zafer Sütunu'na gitti. Öğleden sonra trene binerek Baden-Baden'e gitmek için yola koyuldu. Bu yolculukta Nâsirüddin Şah'ın maiyeti ve mihmandar da bulunmaktaydı. Bu tren seyahatinde Avusturyalı bir mühendis olan Gasteiger Khin de bulunmaktaydı ve Şah ile birlikte o da seyahat etmekteydi. Baden-Baden eyaletine bağlı Karlsruhe'a tren ulaştı. Alman İmparatoru'nun başına gelen silahlı saldırıdan dolayı Büyük Dük, Berlin'e gitmişti. Daha sonrasında tren ile yolculuğa devam ederek öğleden üç saat sonra Baden-Baden İstasyonu'na ulaşılmıştı. Hakim'ül-Mülk, Şah'tan önce Baden-Baden'e giderek Nâsirüddin Şah için uygun kalacak yerleri ayarlamıştı. İstasyonda Hakim'ül-Mülk, Rusya Sefiri, Baden-Baden eyaletinin valisi, Prens Mençikoff'un eşi ve birçok kişi Nâsirüddin Şah'ı karşılamak istasyonda bulunmaktaydı. Şah ve maiyeti İngiliz Oteli'ne giderek burada istirahat çekildi. Salı günü Nâsirüddin Şah otelde kahvaltısını ettikten sonra hamama gitti. Daha sonrasında otele dönen Şah yarım saat kadar dinlendikten sonra fayton ile şehri gezintiyeye çıktı. Bu gezinti sırasında Eberstein Kalesi'ni de ziyaret etti. Bu kalede Büyük Dük için her zaman yeterli mobilya ve mutfak araç gereçleri hazır bir şekilde bulundurulmaktaydı. Aynı günün akşamı Nâsirüddin Şah Baden-Baden'e geri dönmüş ve bir tiyatroya katılmıştı. Bu tiyatro aşırı derecede kalabalıktı ve Şah için tek başına tiyatroyu izleyebileceği tek kişilik bir oda tesis edilmişti. Ertesi gün ise Nâsirüddin Şah Baden-Baden ormanlarına hem gezinti yapmak hem de geyik avlayabilmek için gitmişti. Fakat ıskaladığı için geyiği vurmakta başarılı olamayan Nâsirüddin Şah öğleden sonra geç saatlerde otele gelebilmişti.¹⁰⁴

¹⁰² Schindler ve Norman, **A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878**, 128-130.

¹⁰³ Sadullah Bey 8 Mayıs 1878'de Berlin Sefirliğine tayin edilmişti. 22 Mart 1883'te ise Viyana sefirliğine tayin edilecektir. Detaylı bilgi için Bkz. Ali Akyıldız, "Sadullah Paşa" **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXXV, İstanbul 2008, 432; BOA, **İ. DH.**, 840-67567.

¹⁰⁴ Schindler ve Norman, **A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878**, 134-140.

Cuma günü kahvaltının ardından güvercin avcılığı için Ren Nehri'nin kuzeybatısında yer alan Offsheim köyüne gidildi. Burada yılda bir kez at yarışı etkinliği olmaktadır. Baden-Baden'deki Rus Sefiri, Metternich ve birkaç subay da burada bulunanlar arasındaydı. Şah, burada dört kez atış yapmıştı ve bunların hiçbirini ıskalamamıştı. Daha sonrasında ise dinlenmek için otele geri döndü. Dinlendikten sonra Baden-Baden ormanlarına giderek geyik avını devam ettirdi. Şah'ın yanında Mehdi Kuli Han, Cafer Kuli Han ve Baş bekçi Louis bulunmaktaydı. Mehdi Kuli Han'ın yönlendirmeleriyle Şah nihayet geyiği avlayabilmişti. Geyik avında çok yorulduğu için arabasına binerek yeniden otele geri geldi.¹⁰⁵

Cumartesi günü Şah otelde kahvaltı ettikten sonra Prens Mençikoff'un villasına giderek onunla sohbet etti. Aynı günün akşamında ise baloya katıldı. Baden-Baden'de yedi gün dolu dolu zaman geçiren Şah ve maiyeti pazar günü sabah saat 11.00'da Paris'e gitmek için yola çıktı. Dört saat sonra Fiontier'daki küçük bir kasaba olan Avricourt'u geçerek Fransa topraklarına girecekti. Bu yolculuk sırasında tren Strazburg'da üç saat kadar durarak Şah ve maiyetinin şehri daha iyi gezmesi sağlandı. Ayrıca Strazburg İstasyonu'nda Şah'ı karşılamak için Askerî Vali Schkopp ve Sivil Vali General Bauer, şehrin Belediye Başkanı Salderm, üç tane Alman general ve birçok kişi bulunmaktaydı. Şah ve maiyeti Strazburg'da bir müddet zaman geçirdikten sonra trene binerek Saveme'ye ve daha sonrasında ise Almanya'nın Fransa'dan aldığı Alsace-Loren eyaletine bağlı olan Sarrebourg'a gidildi. Avricourt İstasyonu'na vardığında ise treni değiştirerek Fransa tarafından gönderilen trene geçildi. Pazartesi sabahı olmadan evvel Şah ve maiyeti Paris'e varmış bulunmaktaydı. Şah buradaki istasyonda Paris'teki İran Sefiri Nazer Ağa, Neriman Han, Mirliva Mirza Cevat Han¹⁰⁶ ve Şah ile birlikte olan Hakim'ül-Mülk'ün oğlu Mirza Rahim tarafından karşılanmıştı. Ayrıca Mareşal Mac-Mahon tarafından Albay La Morelle, Teğmen Abeille; Fransa Dışişleri Bakanı Waddington tarafından da Tercüman Bersten gönderilmişti. Nâsirüddin Şah Paris'te genellikle hükûmdarların kalmış olduğu Grand Otel'e gitti. Burada biraz dinlendikten sonra Emin'ül-Mülk, Mehdi Kuli Han ve Neriman Han'a haber göndererek sergi için bir araç hazırlanmasını bildirdi. İki saat sonra Fransa Cumhurbaşkanı Mareşal Mac-Mahon, Şah'ı görmeye gelmişti. İki hükûmdar bir müddet sohbet ettikten sonra sergi için Trocadero kapısında içeri girdiler. Burada bir müddet vakit geçirdikten sonra

¹⁰⁵ Schindler ve Norman, **A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878**, 134-151.

¹⁰⁶ Sergi için İran'dan objelerini getirmişti.

Nâsırüddin Şah yorgun olduğu için tekrar kalmış olduğu Grand Otel'e gitti. Paris'teki ikinci günde Mareşal Mac-Mahon'un ziyaretine karşılık Şah Elysee Sarayı'na gitti. Burada hem Mac-Mahon ile hem de onun eşi ile sohbet etmiş ardından otele dönmüş ve buradan da devlet sergisine gitmiştir. Bu sergi sırasında kendisine Paris Sefiri Nazer Ağa, Neriman Han eşlik etmekteydi. Sergide Fransa, Çin, Japonya, Rusya, Avusturya, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri ve İran'a ait bölümler bulunmaktaydı. Nâsırüddin Şah günlüğünde sergide Osmanlı Devleti'ne ait bir şey bulunmadığını ve bunun ülkede yaşanan olaylardan kaynaklandığını dile getirmektedir.¹⁰⁷

Aynı gün Nâsırüddin Şah İngiliz ve Rus elçilerini ve daha sonrasında Lord Lyons, Prens Orloff, İtalya Kralı, İspanya Kralı Aosta Dükü'nün oğlunun ziyaretleri karşısında bu misafirlerini otelde ağırladı. Galler Prensi de Şah'ı ziyaret edeceğine dair haber göndermiş olsa da eski Hannover Kralı'nın Paris'te yaşıyorken aniden vefat etmesi üzerine mazeretini bildirerek gelemeyeceğini arz etmiş ve üç gün sonra Şah'ı ziyarete gelmişti. Ertesi gün Nâsırüddin Şah Bois de Boulogne'a gitti. Burası kraliyet sarayına ait olan bir botanik bahçeydi. Şah botanik bahçede gezinti yaptıktan sonra yeniden otele dönüş yapmıştı. Bir sonraki sabah Şah ve maiyeti yeniden sergi alanına gitti. Şah buradaki sergi alanında büyük bir meblağ karşılığında birkaç tane eşya satın aldı. Başka bir gün Nasır'ül-Mülk ve Azad'ül-Mülk ile birlikte Nâsırüddin Şah Chaumont Buttes'e yürüyüş yapmak için gitti. Paris'in kuzeyinde yer alan yaklaşık bir buçuk saatlik mesafede olan Enghein'e ise ertesi gün gidilmişti. Nâsırüddin Şah Enghein'i çok detaylı bir şekilde gezdikten sonra yeniden Paris'teki Grand Otel'e geldi. Şah'ın Paris'e gelişinin on üçüncü gününde Şah, İngiltere Veliahdı ile uzun süre konuştu ve ardından Tahran'da görevlendirilmiş olan Fransız Sefiri Mellinet ile bir görüşme yaptı. Akşam yemeğinden sonra otelin yakınında olan opera salonuna Sipahsalar A'zem ve Şah'ın maiyetinden olan diğer kişiler de gitmişti. Fakat bir müddet sonra Sipahsalar A'zem rahatsızlığı nedeniyle otele geri dönmüştü. Şah'ın Paris'te geçirdiği on dördüncü gününde Şah ve maiyeti Bois de Boulogne'daki Longchamps'ta at yarışına gitti. Fakat Sipahsalar A'zem hâlâ hasta olduğu için bu etkinliğe katılmadı. Longchamps'taki at yarışını izlemek için Mareşal Mac-Mahon'un eşi ve oğlu, İspanya'nın Eski Kraliçesi, İspanyol Büyükelçisi Marquis de Molines, Rus ve Avusturya büyükelçileri, Avusturya İmparatoru Arşidük Louis, Paris Valisi Duval, Gigot, Fransa Baş Muhasebecisi,

¹⁰⁷ Schindler ve Norman, **A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878**, 152-169.

İtalyan Kralı'nın kardeşi Aosta Dükü, birkaç İtalyan subay, Mareşal Canrobert, General Vinoy, Legion of Honor Büyük Şansölyesi, Sergi Direktörü'nün kızı Prenses Caraman, Louis Philippe'nin kızı Saxe-Coburg ve karısı Prenses Clementine, Deniz Bakanı Amiral Pothuan, General Borel, Savaş Bakanı Leon Say, Maliye Bakanı, Ticaret ve Tarım Bakanı Teisserenc de Bort, Hötél des Invalides'in valisi General Martimprey ve Puente gelmişti. Aosta Dükü birinci yarışı kazanan yarışmacıya bronz bir heykel hediye etmişti. Bu yarışın haricinde beş yarış daha yapıldı.¹⁰⁸

Pazartesi günü Şah, yeniden sergi alanına gitti. Burada Fransız, İngiliz, Belçika, Rus ve diğer matbaa makinelerini incelemede bulundu. Daha sonrasında ise akşam saat 19.00'da Mareşal Mac-Mahon'un daveti üzerine Elysee Sarayı'na gitti. Bu yemekte Mareşal Canrobert, Mareşal Mac-Mahon'un eşi ve kendisi, Sipahsalar A'zem, Nazer Ağa ve Doktor Tholozan yer almaktaydı. Yemekten sonra operaya gittikten sonra Nâsırüddin Şah otele döndü. Salı günü Mont Valerien Kalesi'ne ve Puteau'daki cephaneliği ziyaret ettikten sonra yeniden oteline dönüş sırasında vefat eden Hannover Kralı'nın cenazesi nedeniyle şehirde bir kargaşa ortamı vardı. Şah Puteau'daki cephaneliği ziyareti esnasında Fransızlara ait olan Fusil Modele 1874 veya Gras sistemi¹⁰⁹ ile tasarlanmış olan Gras tüfeğinde incelemelerde bulundu. Aynı gün oteldeki akşam yemeğinden sonra Le Figaro¹¹⁰ gazetesinin matbaasına gitti ve incelemelerde bulundu. Ertesi gün Nâsırüddin Şah Elysee Sarayı'na giderek burada Mareşal Mac-Mahon ve eşi, Bourbon Prensi ve Prensesi, Sipahsalar A'zem, Hacı Muhsin Han, Mu'eneül-Mülk, Paris'teki İran Sefiri Nazer Ağa, Hakim'ül-Mülk ve diğer protokolde bulunan kişilerle sohbet etti. Ayrıca Fransa'da tanınmış gazetecilerden Emile Girardin ve Paul de Cassagnac da bu sohbette yer almaktaydı.¹¹¹

Cuma günü birkaç günlüğüne Fontainebleau'ya gitmek için hazırlanan Nâsırüddin Şah öğleden sonra saat üç gibi Sipahsalar A'zem'in eşlik etmesiyle birlikte Lyons demiryolu

¹⁰⁸ Schindler ve Norman, **A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878**, 169-179.

¹⁰⁹ Başkanlığını Mareşal Canrobert'in yaptığı Hollanda ordusunda yer alan mühendis Beaumont ve Vincennes'deki General Douay ve Dumont'un yer aldığı bir komisyon tarafından oluşturulan Gras tüfeği diğer adıyla Fusil Modele 1874 ilk önce üç piyade alayına, bir süvari alayına ve bir topçu alayına verilmişti. Daha detaylı bilgi için Bkz. Herrmann Wergand, **Das Französische Infanteriegewehr Fusil Modele 1874 Beschreibungund Leistung der Waffe**, Buchhandlung für Millitarwissenschaften, Berlin 1876, 5-6.

¹¹⁰ Le Figaro ilk başta bir eleştiri dergisi olarak yayın yaparken 1866 yılında ise günlük gazete olarak yayın hayatına devam etti. Günümüzde ise hâlâ yayın hayatına devam etmektedir. Daha detaylı bilgi için Bkz. <https://www.eurotopics.net/tr/148679/lefigaro#:~:text=Le%20Figaro%20gazetesi%201826%20y%C4%B1%20C4%B1nda,muhafazakar%20medya%20organ%C4%B1%20kabal%20ediliyor.> (26.01.2023).

¹¹¹ Schindler ve Norman, **A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878**, 169-179.

terminaline gitti. Sipahsalar A'zem Şah'ı burada uğurladıktan sonra geri dönerken Azad'ül-Mülk ve diğer görevliler Şah ile birlikte Fontainebleau'ya gitti. Paris ile Fontainebleau arasındaki mesafe iki buçuk saat kadardı. Nâsırüddin Şah'ın içinde bulunduğu tren küçük bir kasaba olan Melun'da kısa bir süre mola verdikten sonra devam etmişti. Fontainebleau'da Sani'üd-Devle, Şah ve maiyetini beklemekteydi. Şah şehre geldikten sonra Fransız ve İngiliz oteli olarak geçen Hotel de France ve Hotel d'Angleterre'e gitti.¹¹²

Cumartesi sabahı kahvaltıdan sonra Topçu Okulu'nu ziyaret etti. Bu okulun müdürü olan General Salonson, yardımcısı Albay Jamont, Brun kasabası valisi de la Grange ile sohbet etti. Mukhber ed-Devle'nin yeğeni Ali Han da bu okulda okumuştur. Okul Müdürü General Salonson Ali Han hakkında Şah'a övgü dolu sözler söylemişti. Daha sonrasında topçu tatbikatını görmek için Şah okuldan ayrıldı. Fontainebleau'daki son akşam Şah ve maiyeti tiyatroya gitti. Ertesi gün öğleden sonra saat üç gibi tren istasyonuna gidilerek Paris'e dönüş yapıldı. Başka bir gün Paris'te bir hastaneyi ziyarete gidildiğinde Paris'teki tüm hastanelerin müdürü Maraud'ın da Şah'ı karşılamak için burada bulunmaktaydı. Daha sonrasında ise görme engelliler okuluna giderek okulu ziyarette bulundu. Okulun Müdürü Prat'ta okulda hazır bekleyerek Şah'a okulu tanıttı. Daha sonrasında Monceau Parkı'nda bir müddet zaman geçirdikten sonra Bois de Boulogne'da at binmeye gitti. Ertesi gün öğleden sonra iki gibi St. Germain'a gitmek için vapura binildi. Nâsırüddin Şah Fransa'da iken St. Germain'a iki kere gitmişti. İlk ziyaretinde St. Germain'nın caddelerinde dolaştıktan sonra Paris'e dönüş yapmıştı. İkinci ziyareti ise batı demiryolu ile olmuştu. Nasır'ül-Mülk önceden St. Germain'e gönderildiği için Nâsırüddin Şah'a Hotel Pavilion ayarlamış ve Şah'ı karşılamak maksadıyla istasyonda beklemeye koyulmuştu. Nitekim Nâsırüddin Şah istasyona geldiğinde ilk önce otelde kahvaltı yapıldıktan sonra antika koleksiyonunu görmek için Bertrand Müzesi'ne gidildi. Bu kısa yolculuktan sonra Şah ve maiyeti tekrardan Paris'e gitmek için istasyona gitti. Nazer Ağa biraz rahatsız olduğu için Paris'teki İran Sefaretine giderek ziyarete bulundu. Nitekim Nazer Ağa'nın hastalığı çok hafif değildi birkaç gün sonra boğazından dolayı ameliyat olmuştu. İran Sefaretinden çıkan Şah ve maiyeti ada sonrasında Palais Royal'a gitti. Yine başka bir gün Sipahsalar A'zem eşliğinde Louvre Müzesi'ni ziyaret eden Şah 36 resim seçerek bunları satın aldı.¹¹³

¹¹² Schindler ve Norman, **A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878**, 179-218.

¹¹³ Schindler ve Norman, **A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878**, 179-218.

30 Haziran Pazar günü Paris'teki festivali Şah ve Mareşal Mac-Mahon Zafer Takımın tepesinde izledikten sonra Mareşal Mac-Mahon, Şah'ı kaldığı otele bıraktı. Ayrıca festival için Mısır Hidivi'nin amcası Halim Paşa, Avusturya İmparatoru'nun erkek kardeşi Arşidük Albert ve Portekiz Kralı'nın babası da Şah'ın otelinde oda tutarak bu festivale katılmışlardır. Pazartesi günü Şah, Mareşal Mac-Mahon'a veda ederek İspanya Kralı'nın annesine taziye ziyaretinde bulundu. Yine başka bir gün Fransız Maliye Bakanı Leon Say, Nâsırüddin Şah'a ziyaretinde bulundu. Şah Fransa'nın nasıl vergilendirildiği hakkında birçok şeyi Leon Say'dan öğrenmiştir. Temmuz ayının ilk günü Şah, Mareşal Mac-Mahon ve General D'Abzac öğlen saat 13.30 gibi Strasburg'a gitmek için demiryolunun güney kısmına doğru hareket etti. İstasyona gelindiğinde ise Şah, Mareşal Mac-Mahon ile vedalaştıktan sonra Şah ve maiyeti trene bindi. Fakat Nasır'ül-Mülk'ün torunu Ebi'ül-Kasım Han, Nazer Ağa, Neriman Han ve birkaç kişi daha Fransa'da kaldı.¹¹⁴

Yeni bir yolculuğa başlayan Nâsırüddin Şah gece Strasburg'dan geçerek Almanya'nın sınırları içerisinde olan Bavyera Krallığı'na ait ve bir Alman kasabası olan Ulm'da bir müddet durduğunda buradaki Vali General Hermann ve bazı subaylar Şah'a saygılarını sunmak için Şah'ın yanına geldiler. Daha sonrasında yeniden hareket eden tren ilk önce Württemberg'e ve sonrasında Stuttgart'a doğru yol aldı. Aradan çok zaman geçmeden Şah Münih'e gelmişti. Burada da bir müddet mola veren tren sabah saat 06.00 gibi Salzburg'daki istasyona varmış oldu. Avusturya İmparatoru adına İmparator'un kardeşi Arşidük Victor, Mihmandar Kont de Crenneville, İmparator'un mabeyncisi ve bazı subaylar tarafından Şah karşılanmıştı. İmparator'un kardeşi Arşidük Victor bir sonraki gün akşam yemeği için Şah'ı davet etmişti. Daha sonrasında Şah ve maiyeti 1873 Avusturya ziyaretinde gelmiş olduğu Laxenburg Şatosu'na tekrar kalmak için gitti.¹¹⁵

Salzburg'daki üçüncü gününde Şah ve Sipahsalar A'zem ve Azad'ül-Mülk ile birlikte Hellbrunn Sarayı'na doğru yola çıktı. Hellbrunn Sarayı'nı ziyaret eden Şah akşam beş gibi Sipahsalar A'zem, Azad'ül-Mülk, Ajudan-ı Makhsus, Amin'ül-Mülk, Hacı Şeyh Muhsin Han ve Mu'in'ül-Mülk de İmparator'un kardeşi Arşidük Victor'un evine gelmişti. Yemekten sonra konser salonuna giderek soylular ve şehrin ileri gelenleriyle birlikte sahne orkestrasının müziğini dinlediler. Daha sonrasında Şah ve maiyetindekiler ikamet ettikleri

¹¹⁴ Schindler ve Norman, **A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878**, 218-228.

¹¹⁵ Schindler ve Norman, **A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878**, 228-235.

saraya istirahat etmek için gittiler. Ertesi gün Viyana'ya gitmek için yola çıkan Şah ve maiyeti ve Mihmandar Kont de Crenneville trenin kalkış saatine kadar sabah yürüyüşü yaptıktan sonra İmparator'un özel treniyle yolculuk yaptı. Viyana'daki istasyonda Avusturya İmparatoru Francis Joseph, birçok subay Nâsırüddin Şah'ı karşılamak için beklemekteydiler. Avusturya İmparatoru Francis Joseph kendisinin ikamet etmiş olduğu Schonbrunn Sarayı'na Şah ile birlikte geldikten sonra burada uzun bir müddet sohbet etti. Daha sonrasında Şah istirahat edeceği odaya çekildi. Akşam yemeğinden önce saat 17.00 gibi Avusturya İmparatoru Francis Joseph, Nâsırüddin Şah'ın odasına gelerek Şah'ı aldıktan sonra birlikte yemek masasının bulunduğu büyük salona doğru gittiler. Bu yemekte iki büyük hükûmdar haricinde İmparator'un kuzeni Arşidük John, Brunswick Dükü, Weimar Prensi, Arşidük Leopold ve diğer Avusturya bakanları, Sipahsalar A'zem, Mirza Malkum Han, Nazem'ül-Mülk, Hacı Muhsin Han, Mu'in'ül-Mülk, Azad'ül-Mülk, Hakim'ül-Mumalik ve İran'dan gelen diğer görevliler de akşam yemeğinde yerlerini almışlardı. Bu akşam yemeğinde yaklaşık yüz kişi bulunmaktaydı.¹¹⁶

Nâsırüddin Şah yemeğin ardından Avusturya İmparatoru Francis Joseph ile ayrıldıktan sonra tiyatro gösterisini izlemek için tiyatroya gittiğinde havanın sıcaklığından dolayı tiyatro gösterisinin olmaması üzerine Avusturya İmparatoru o geceye özel olarak Şah'a ithafen tiyatro salonunu yeniden açtırmış ve kendi cebinden 400 sterlin bahşiş ödemişti. Avusturya topraklarında geçirmiş olduğu altıncı gününde Şah kahvaltı yaptıktan sonra 1873 Avrupa ziyaretinde fotoğrafını çekmiş olduğu fotoğrafçıya tekrar fotoğrafını çektirdi. Daha sonrasında Belvedere Sarayı¹¹⁷,na giderek müze haline getirilen bu saraydaki eserler hakkında müze müdüründen bilgi alarak burada incelemelerde bulundu. Aynı akşam Nâsırüddin Şah yeniden tiyatro salonuna giderek gösteriyi izledikten sonra dinlenmek için odasına çekildi. Ertesi gün sabahın erken saatlerde Dr. Tholozan, Nazer Ağa ve Neriman Han Paris'ten Viyana'ya gelmişlerdi. Kahvaltıdan sonra ise Dr. Tholozan, Avusturya'nın İran Sefaretine yeni sefir olarak göndereceği Kont Zaluski, İmparator'un vekili ve aynı

¹¹⁶ Schindler ve Norman, **A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878**, 235-244.

¹¹⁷ Belvedere Sarayı Viyana'nın Landstrasse ilçesinde Savoy Prensi Eugene'nin isteği üzerine Mimar Johann Lucas von Hildebrandt ve Fransız Peyzaj Mimarı Dominique Girard tarafından barok tarzı olarak 18.yüzyılda yapılan eserlerinden bir tanesidir. Bkz. <https://peyzax.com/belvedere-sarayi/>; <https://www.google.com.tr/maps/place/Belvedere+Saray%C4%B1/@48.1914751,16.3787435,17z/data=!4m2!1m6!3m5!1s0x476d077d020b9ea5:0x4a65fc52a0937607!2sBelvedere+Saray%C4%B1!8m2!3d48.1914751!4d16.3809322!3m4!1s0x476d077d020b9ea5:0x4a65fc52a0937607!8m2!3d48.1914751!4d16.3809322?hl=tr>, (26.01.2023); Schindler ve Norman, **A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878**, 246.

zamanda dışişlerinde şef olarak çalışan Baron D’Orczy, Savaş Bakanı Kont Bylandt, Maliye Bakanı Baron Hofmann, Rusya’nın Viyana Sefiri de Novikof ve Büyük Banka Müdürü Kont Bellegarde ile birlikte sohbet etti. Başka bir gün Oldenburg Prensi, Şah’ı kahvaltının ardında ziyaret ettikten sonra Avusturya cephaneliğindeki silahlarını incelemeye gitti. Cephaneliğin şefi General Baron Tieler, Avusturya’nın yeni silahı olan Uchatius¹¹⁸ ‘ı Şah’a gösterdi. Bunun haricinde diğer silahların tanıtımını yapan General Baron Tieler, Şah ile Türkçe konuşmaktaydı. Cephanelikten ayrıldıktan sonra Şah ve maiyeti Şarkiyat Koleji’ne gitti. Bu kolejde Arapça, Farsça, Türkçe, Fransızca ve Yunanca öğrenen 30 öğrenci bulunmaktaydı. Farsça öğrenen öğrencilerden Şeyh Sadi Şirazi’nin “Gülistan” adlı eserinden bazı mısraları dinledi. Daha sonrasında Farsçayı çok iyi bilen ve kolejin müdürü olan Barb, Türkçe Profesörü Pelekhchak, Arapça Profesörü Dr. Warmunth, Dışişleri Bakanlığı’nın birinci sekreteri Baron D’Orcy ve ikinci sekreteri Baron de Calice, Baron de Pont ve yine Dışişleri Bakanlığı’na bağlı olan Vavrik ile sohbetlerde bulunan Nâsirüddin Şah gün batımına doğru Sipahsalar A’zem’le birlikte kolejden ayrılarak Avusturya İmparatoru Francis Joseph’in akşam yemeği daveti üzerine Schonbrunn Sarayı’na gitti.¹¹⁹

Avusturya İmparatoru, Şah’ı sarayın merdivenlerinden aşağıya inerek karşılamış ve yemekten önce Arşidük Charles’ın oğlu olan Arşidük William ile tanıştırdı. Yine bu yemekte Avusturya İmparatoru, Avusturyalı generalleri Şah’a takdim etmişti. Burada bir müddet zaman geçirdikten sonra Şah maiyetinde bulunan diğer kişilerle birlikte yürüyüş yaparak tiyatro izlemeye ve ardından Laxenburg Şatosu’na giderek dinlenmeye çekildiler. Bir sonraki gün Marie Anne Adası’ndaki I. Ferdinand tarafından yaptırılmış olan Marie Anne Köşkü’nü gezmek için sabah erkenden Laxenburg Şatosu’ndan çıkış yapıldı. Daha sonrasında ise Franzensburg Şatosu’nu gezerek incelemelerde bulundu. Bir sonraki gün ülkede ikamet eden İmparator’un kardeşi, oğulları ve onların çocukları Şah’ı ziyaret ettikten sonra Şah Tuna Nehri’nde gezmek için vapura bindi. Vapur yolculuğunu akşamüzeri tamamlayan Şah, akşam için tiyatro gösterisini izledikten sonra İmparator’un bahçesinde yürüyüşünü tamamladı.¹²⁰

¹¹⁸ Uchatius silahı Avusturyalı bir topçu generali olan Franz von Uchatius tarafından icat edilmiştir. Bkz. https://dbpedia.org/page/Franz_von_Uchatius, (26.01.2023).

¹¹⁹ Schindler ve Norman, **A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878**, 247-250.

¹²⁰ Schindler ve Norman, **A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878**, 251-258.

Avusturya topraklarındaki onuncu gününde Şah İngiltere'nin Avusturya Sefiri olan Sir Henry Elliot'ı huzuruna kabul ederek onunla bir görüşme yaptı. Bir sonraki gün ise Şah Osmanlı Sefiri Sadullah Bey'i huzuruna kabul etmiş ve onunla da ayrı bir görüşmede bulunmuştu. Nitekim Şah Sadullah Bey'i İran Bayındırlık Bakanı Hasan Ali Han'a çok benzetmişti. Aynı gün kahvaltı yapıldıktan sonra Kont Crenneville Şah ve maiyetine refakat ederek Kalembergh Tren İstasyonu'na götürdü. Daha sonrasında Kalembergh Oteli'ne giden Şah ve maiyetinde bulunanlar otelin balkonunda uzun bir müddet oturmasının ardından Ressam Eugene Felix'in villasını gezdi. Şah Avusturya'daki on ikinci cumartesi günü sabah kahvaltısından sonra İmparator Francis Joseph ile vedalaşmak için İmparator'un odasına gitti. İmparator, Şah'ı uğurlamak için demiryolu istasyonuna kadar Şah'a eşlik etti. Şah ile beraber Viyana'dan hareket ederek Tahran'a gidecekler arasında Avusturya'nın Tahran Sefaretine tayin edilen Kont Zaloski de vardı. Ayrıca İran'ın Viyana Sefiri tayin edilen Neriman Han ve Avusturyalı subayların sözleşmelerini yapmak ve Avusturya'dan alınan silahların ücretini ödemekle görevlendirilen İran'ın Fransa Sefiri olan Nazır Ağa ise Viyana'da kalmışlardı.¹²¹

Şah ve maiyeti Avusturya sınırındaki Radzivilow'a kadar Kont Crenneville ve diğer Avusturyalı subaylarla birlikte tren ile seyahat ettiler. Daha sonrasında Kont Crenneville ve Şah'a eşlik eden subaylar sınırdan ayrıldılar. Rus üssü olan Radzivilow'da Şah ve maiyetini karşılamak için General Koschloff, Savaş Bakanı Miloutine, Volhynia ve Kiev valileri ve diğer Rus subayları ve bando çalan piyade alayı beklemekteydi. Burada karşılanan Şah yeniden istasyondaki Rus trenine binerek Viladikavkaz'a doğru hareket etti. Dört gece ve üç gün tren yolculuğunun ardından 17 Temmuz'da Viladikavkaz'a ulaşılacaktı. Tren ilk başta Kursk'a vardığında Şah ve maiyeti sivil valiler, birçok subay ve bir alay tarafından karşılandı. Daha sonra yolculuğa devam eden Şah, Marinowa İstasyonu'nda yarım saatlik bir molanın ardından akşamüzeri Harkov'a tren ulaşmış oldu. Harkov'da Şah'ı karşılamak için bir grup insan hazır beklemekteydi. Ertesi gün öğlenden sonra tren, Azak Deniz kenarında bir şehir olan Taganrog'a gelmişti. Yine burada da Şah'ı karşılamaya gelen birçok vali, subay ve piyade alayları mevcuttu. Şah Taganrog'da I. Alexsandr'ın vefat ettiği evi ziyaret etti. Burada da bir müddet zaman geçiren Şah Rostow üzerinden nihayet Viladikavkaz'a ulaşmıştı. Viladikavkaz'da iki gün geçiren Şah ve maiyeti 19 Temmuz

¹²¹ Schindler ve Norman, **A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878**, 259-271; BOA, HR. SYS. (Hariciye Nezareti Siyasî Kısmi Evrakı), 726-47.

Cumartesi günü şehirden ayrılarak Grozni'ye ve ardından Hasavyurt'a vardı. Hasavyurt'ta Prens Dolgorouky tarafından karşılanan Şah burada bir müddet ağırlandıktan sonra Dağıstan'a ulaştı. Burada Dağıstan valisi olarak görev yapan Prens Melikoff tarafından karşılandı. Dağıstan'da yapılan kahvaltının ardından gün batımına Petrovsky'ye ulaşılmıştı. Şah'ın vapuru hazır bir şekilde beklemekteydi. Vapura kadar Mihmandar General Koshloff ve Amiral Milutine ve birkaç kişi daha Şah'a eşlik etti. Şah ise bu kişilere hediyeler vererek memnuniyetini belirtmiştir. Ardından Şah'ın maiyetinde olan kişilerden ise Hakim'ül-Mülk eşyaların Rus vapurundan alınıp Şah'ın vapuruna yerleştirilmesini ayarlamak için görevlendirilmişti. Petrovsky'den hareket eden vapur sağ salim bir şekilde 23 Temmuz Çarşamba günü Enzeli'ye ulaştı.¹²²

Şah'ı Tahran'dan Enzeli'ye karşılamaya gelenler içerisinde Ala'üd-Devle, Allah Kulu Mirza, Hamedan Valisi, Hacı Hazen Mülk, Mu'ayyer'ül-Mülk, Sarı Aslan, Amin-i Khelvet, Agassi Bashi, Ferrash Bashi, Gulam Hüseyin Han, Naib Nazer, Mirza Zeki, Zia'ül-Mülk, Gilan Valisi, Muhammed İbrahim Han, erkek kardeşi Ferruh Han, General Hüseyin Kuli Han, Mir Şikar, Muhammed Hasan Han, Masrur Mirza, Mirza Abdullah Han Nuri, Mirza Ahmed Han, Fazullah Han, Shatir Bahsi, Şükrullah Mirza, Cabbar Han, İshak Han, Ali Nagi Han, Şeyh'ül Atebba, Ağa Hüseyin Ali Abdar, Hacı Kasım, Miralay Bager Han, müzisyenler ve Tebriz alayından 200 asker yer almaktaydı.¹²³

Şah ve maiyeti Enzeli'de iki gün kaldıktan sonra cuma günü Reşt'e gitti. Reşt'te de iki gün kalan Şah buradan Tahran'a giderek 1878 tarihli Avrupa gezisini tamamladı.¹²⁴

1.1.3. Nâsırüddin Şah'ın 1889 Tarihli Avrupa Ziyareti

1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nden sonra İran'da Rus nüfuzu her gün daha fazla artmaya başladı. Rusya'nın İran ile yakınlaşmaya başlaması İngiltere'nin doğu siyasetindeki menfaatlerini olumsuz etkilemekteydi. Bu sebeple İngiltere İran'daki Rus nüfuzunu kırmak için 1888'de Nâsırüddin Şah'ı Londra'ya davet etti.¹²⁵ Nâsırüddin Şah'ın Avrupa seyahati, Şah'ın sadrazamı tarafından gidilecek olan ülkelerdeki sefarethanelere Şah'ın seyahati

¹²² Schindler ve Norman, *A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878*, 272-305.

¹²³ Schindler ve Norman, *A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878*, 305.

¹²⁴ Schindler ve Norman, *A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878*, 305.

¹²⁵ Nasiri, *Nâsireddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)*, 164.

resmen tebliğ edildi. Nâsırüddin Şah'ın 13 Nisan 1889'da Tahran'dan hareket ederek düzenlenmiş olan seyahat güzergâhı sırasıyla Petersburg, Berlin, Londra, Paris, Viyana ve İstanbul'dan ibarettir.¹²⁶

Nâsırüddin Şah Ramazan ayından sonra Avrupa seyahatine çıkmak için hazırlanmaktaydı.¹²⁷ 24 Nisan 1889 tarihli telgrafa göre Nâsırüddin Şah Tiflis'e ve oradaki demiryolu ile Moskova'ya gelerek 23 Mayıs'ta Petersburg'a ulaşacak ve burada yalnızca beş gün ikamet edecekti. Fakat Petersburg Sefaretinden Bâbîâli'ye gelen tahrirata göre Nâsırüddin Şah'ı Rusya İmparatoru 11 Mayıs'ta beklemekteydi.¹²⁸ İki devlet arasındaki soğukluğu kaldırmak maksadıyla Şah sınırı geçince Hükûmet-i Maliye ve Tiflis'teki ahali tarafından büyük alkışlarla karşılandığı gibi Petersburg'da daha önceki seyahatlerinde karşılandığından daha ziyade şaşalı bir şekilde karşılandı. Nâsırüddin Şah Petersburg'da demiryolu istasyonuna geldiğinde Rusya İmparatoru ve bütün hanedan imparatorluğu, devletin ileri gelen şahsiyetleri ve İran'ın Petersburg Sefiri Mirza Mahmud Han tarafından bir merasim icra olundu. Şah doğulu adetlerini değiştirerek batı medeniyetini kabul etmiş olduğunu göstermek üzere kendi ricasından dolayı Rusya İmparatoru ile birlikte üstü açık iki atlı bir arabaya binerek Nâsırüddin Şah için tahsis edilmiş olan Ermitaj Sarayı'na gittiler. Ardından Nâsırüddin Şah değerli taşlarla süslenmiş resmî elbisesini giyerek İmparator ve İmparatoriçe'ye karşı olan ziyaret merasimini icra etti. Törenden sonra Şah başındaki sorgucuyu çıkarmıştır. Daha sonra Şah gezi sırasında maiyetinde getirmiş olduğu ve memuriyet-i alisinde bulunan 34 kişiyi¹²⁹ Rusya İmparatoru'na takdim etmiştir. Rusya İmparatoru ise Nâsırüddin Şah'a saray halkını teker teker takdim ettikten sonra aynı günün akşamında Rusya İmparatoru, yazlık olarak kullandığı Peterhof Sarayı'nda misafirlerine büyük bir ziyafet verdi.¹³⁰

24 Mayıs Cuma günü yani ertesi gün sabah saat 10.00'da İran Sefiri elçilik heyetlerini Nâsırüddin Şah'a takdim etti. Daha sonra Şah'a Peterhof Sarayı gezdirildi. Aynı

¹²⁶ BOA., **Y.A.HUS.**, 224-8; BOA., **İ.DH.**, 1130-88288.

¹²⁷ BOA., **HR. TO.**, 91-95.

¹²⁸ BOA., **Y.A.HUS.**, 225-35.

¹²⁹ Osmanlı Arşivinde geçen başka bir belgeye göre Şah'ın Avrupa seyahati esnasında yanında 40 kişi bulunmaktadır. Bkz. BOA., **HR., SYS.**, 727-62.

¹³⁰ BOA., **Y.A.HUS.**, 226-45; 23 Mayıs 1889 tarihinde Şah, Petersburg'a gittiği sırada aynı gün Karadağ Prensi de Petersburg'a seyahat için gitmiştir. Bkz. BOA. **HR.TO.**, 91-101; "Şah hazretleriyle Karadağ prensinin Petersburg'a muvasalat etmiş oldukları ve Şah-ı müşarün-ileyhanın her tarafta ihtiramat-ı faika ile kabul olunduğunu havi Petersburg Sefaret-i Seniyyesinden varid olan 23 Mayıs sene 89 tarihli yetmiş dört numaralı telgrafnamenin tercümesi leffen takdim kılınmış olmağla emr u ferman hazret-i veliyyül emrindir." Bkz. BOA., **Y.A.HUS.**, 225-63; BOA., **HR. TO.**, 91-95.

günün gecesi Şah için büyük tiyatro salonunda dans gösterisi yapıldı. Bu gösteriye 3.000 kadar devlet memuru ve büyükelçilik heyetleri üniformalarıyla birlikte katılmışlardı. 25 Mayıs Cumartesi günü Petersburg'daki ünlü yerler ve Neva Nehri üzerinden vapur ile bir gezinti yapan Şah ve maiyetine akşam özel bir ziyafet verildi. Ardından sarayın içinde bulunan küçük bir tiyatrodaki yine dans gösterisi izlendi. Tiyatro salonu küçük olduğundan dolayı devlet memuriyetinden ve saray halkından kabul edilenler ve misafirlere ise sadece sefirler ve onların haremleri davet edildiğinden toplam 300 kişi vardı. 26 Mayıs Pazar günü Nâsîrüddin Şah ve maiyeti Anichkoff Sarayı'na giderek İmparator ve İmparatoriçe ile yemek yedikten sonra icazet alarak saat 15.00'da Viyana'ya gitmek üzere Varşova'ya doğru hareket etti.¹³¹ Şah'ın gezi güzergâhına göre Berlin'e gidilecek olan belirlenmiş tarihi beklemek üzere Viyana'ya giderek burada kendi şerefine av partisi tertip edecekti. Gelecek hafta Petersburg İran Sefiri Mirza Mahmud Han, Şah ve maiyetini buradan uğurlayarak Berlin'e gönderecekti.¹³²

Nâsîrüddin Şah Varşova'ya gelince Avusturya İmparatorluğu'ndan Şah'ın Avusturya'ya ziyaretinin sonbahara ertelenmesi için bir telgraf alındı. Bunun üzerine Şah, öncesinde Berlin'de 9 Haziran'a kadar kalacağını ve böylece 11 gün kadar Berlin'de zaman geçireceğini bilememekte olduğunu bu sebeple Rusya İmparatoru'na bir telgraf göndererek Varşova'da 10 gün kadar daha kalmak istediğini bildirdi. Şah'ın bu telgrafına cevaben Rusya İmparatoru'ndan gelen telgrafa göre Rusya'nın misafirleri olarak Varşova Sarayı'nın Nâsîrüddin Şah ve maiyetine tahsis edildiğini bildirdi. Şah'ın Berlin'e seyahati Tahran'dan hareket etmeden zaten önce bildirilmişti. Şah 23 Mayıs'ta Petersburg'a ulaştığında kaç gün kalacağı ve neler yapacağı belirlenmişti. Böylece Şah bu iki tarih arasında günlerini boş geçireceği için Şah'ın onayını alan Eminü's-Saltana, Viyana'dan gelecek olan yeni bir telgrafi beklemeden hemen yola çıkmış ise de Viyana'daki durumdan dolayı Şah 10 gün kadar Varşova'da zaman geçirmek zorunda kalmıştı.¹³³

Nâsîrüddin Şah Rusya seyahatinde Petersburg'da bulunduğu sırada Karun Nehri anlaşmazlığından dolayı iki devlet arasına giren soğukluğu ortadan kaldırmak için Rusya İmparatoru'na bir teminat vermiş ve bu maksatla Reis-i Vükeladan Eminü's-Saltana'yı görevlendirmişti. Böylece Eminü's-Saltana ve Giers arasında iki mülakat gerçekleştirildi.

¹³¹ BOA., Y.A.HUS., 226-45.

¹³² BOA., Y.A.HUS., 225-35.

¹³³ BOA., Y.A.HUS., 226-45.

Bu mülakatlarda tercümanlık vazifesini Rusya'nın önceki Tahran Sefiri iken Şarkiye İşleri Dairesi reisi bulunan Zinoviyef ile Petersburg İran Sefiri Mirza Mahmud Han da katılmıştır. Görüşmeler sırasında iki devlet arasındaki sınır haritası çizdirilerek evraklardan yola çıkılıp sonuca ulaşılmaya çalışıldı. Horasan hududunda Aşkabat, Şuşa ve Tahran ile Reşt arasında yapılacak yolun belirlenmesi ve bir de İran'da kurulması kararlaştırılmış olan İngiliz Bankası'na dair şüpheler Rusya tarafından fark edilmişti. Sonuç olarak ikinci mülakatta belgeler incelendikten sonra görüşmenin yapıldığı tarihe kadar verilen kararlar göz önünde bulundurularak anlaşmazlık üzerinde oluşturulan taslak taraflarca imzalandı. İran Bankalarında imtiyaz sahibi, Nâsırüddin Şah Petersburg'da iken gizlice Petersburg'a gelerek Şah'ı görmek istemesi Rusya'yı biraz kuşkulandırmıştı. Rivayete göre kurulacak olan banka üyelerinden iki tanesinin Rusyalı olacağına dair teminat vermişti.¹³⁴

Nâsırüddin Şah'ın takviminde Viyana için belirlenmiş günlerde Avusturya İmparatoru'nun Viyana'da olmayışı üzerine, Şah'ın gezi takviminde bir değişiklik yapmasını arzu ederek ilk önce İstanbul'a daha sonra ise Viyana'ya gelmesini rica etti.¹³⁵ Böylece Şah İstanbul'a 17 Eylül'de gelerek 10 gün kadar ikamet edecekken Avusturya İmparatoru, Viyana'ya tayin olunan günlerde Şah'ın ilk önce İstanbul'a ve daha sonra Viyana'ya gelmesi teklifi gezi programına dahil edildi.¹³⁶ Nitekim Şah 12 Ağustos 1889 telgrafa göre Nâsırüddin Şah Viyana'ya ulaşarak ertesi günü elçilik heyetlerini kabul etmiştir.¹³⁷ Almanya Kralı bir yıl önce İtalya Kralı'nı ziyarete gittiği için bu yılda 21 Mayıs'ta İtalya Kralı, Almanya İmparatoru'nu ziyarete gelecekti. Şah ise hazıranda Berlin'e gelmiş olacaktı. Ayrıca aynı belgeye göre Avusturya İmparatoru da 10 Ağustos'ta Berlin'de bulunacaktı.¹³⁸ Yine Petersburg Sefaretinden alınan iki telgrafa göre Nâsırüddin Şah'ın Berlin'e gideceği yerde doğrudan Viyana'ya geleceğini ve Şah'ın İstanbul'a yapacağı seyahatin programının tasarlandığını bildirmektedir.¹³⁹

Nâsırüddin Şah Berlin'e ulaştığında burada üç gün kalacağı önceden belirlenmişti. İtalya Kralı 29 Mayıs akşamı Berlin'e ulaşmıştı. Berlin Sefaretinin telgrafına göre Nâsırüddin Şah'ın ise 10 Haziran'da Berlin'e gelmesi beklenmekteydi. Nitekim Berlin'e geldiğinde Almanya İmparatoru tarafından bir tören düzenlenerek Şah karşılandıktan sonra

¹³⁴ BOA., Y.A.HUS., 226-85.

¹³⁵ BOA., Y.A.HUS., 224-40.

¹³⁶ BOA., HR. SYS., 727-62.

¹³⁷ BOA., HR. TO., 112-116.

¹³⁸ BOA., HR. TO., 33-123.

¹³⁹ BOA., Y.A.HUS., 225-61.

Şah iki büyük süvari ile birlikte şehrin dışında yer alan ? Sarayı'na gitti. Bir müddet sonra Nâsirüddin Şah büyük saraya gelerek Alman İmparatoru'na iade-i ziyaret eyledi. Şah ve maiyeti için iki küçük resmî geçit ile birkaç ziyafetten başka bir hazırlık yapılmamıştı. Fakat İtalya Kralı geldiğinde Almanya İmparatoru ve Berlin şehri tarafından son derece müthiş bir şekilde karşılanmış ve bu karşılanmanın Almanya İmparatoru'nun Roma'da karşılanmasının bir karşılığı olduğu apaçık belliydi.¹⁴⁰

Almanya Prensi Bismarck, Nâsirüddin Şah'ın Berlin'e gelmesinden bir gün önce Varna'ya gitti. Şah Berlin'de iken elçiler heyetini vaktinin olmamasından dolayı kabul etmemişti. Şah ve Prens Bismarck'ın bu tutumlarının tamamen tesadüfi bir durum olduğu Berlin Sefaretinden gelen 129 numaralı tahriratta belirtilmekteydi. Çünkü Almanya'daki İran Sefarethesinde verilen ziyafet bunun tesadüfi bir durum olduğunu göstermekteydi. İran Sefarethesindeki ziyafete beş dakika önceden giden Osmanlı Sefiri Tevfik Bey (Paşa)¹⁴¹, Nâsirüddin Şah ile merdivenlerde karşılaştı. Tevfik Bey hemen Şah'ı durdurarak kendisini tanıttıktan sonra kendisinin elçiler heyetini kabul etmeyişinden dolayı görüşmediğini belirttiğinde Şah ise elçiler ile görüşmediğini söyledi.¹⁴² Şah Berlin'de kaldığı tarihlerde Essen'a giderek burada Krupp Top Fabrikası'nı ziyaret etti.¹⁴³ Şah bu küçük ziyaretinde Krupp Top Fabrikası'ndan top sipariş etmek niyetinde olduğunu değerlendirilebilir. Gerçekten de Viyana'daki İran Sefiri Neriman Han, Krupp toplarından daha hafif ve daha ucuz olan ve etki etme derecesi Krupp toplarıyla aynı olan "aşatiyus" usulü topları Şah'a tavsiye ettiği bilgisini Berlin'deki Osmanlı Sefiri Tevfik Bey elde etmişti. Fakat Neriman Han'ın tavsiye ettiği bu fikrin onaylanıp onaylanmadığı hakkında bilgiye sahip değildi.¹⁴⁴

Şah Berlin'de üç gün geçirdikten sonra Amsterdam ve daha sonra Brüksel üzerinden Londra'ya gidecekti.¹⁴⁵ Brüksel Sefaretinden alınan telgrafa göre Avrupa'yı ziyaret etmekte olan Nâsirüddin Şah Brüksel'de 7 gün ikamet edecekti. Şah 22 Haziran Cumartesi günü Flemenk'den Anvers'e gelerek hükûmdarlara özel bir karşımayla karşılanmıştı. Anvers'te ikamet edeceği 3 günde Şah için büyük şenlikler düzenlenmişti. Daha sonrasında 26 Haziran

¹⁴⁰ BOA., Y.A.HUS., 227-27; BOA., HR. TO., 34-2; BOA., Y.A.HUS., 225-67; BOA., Y.A.HUS., 226-26; BOA., Y.PRK. TKM (Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-I Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği), 15-15.

¹⁴¹ <http://berlin.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory> (01.02.2023).

¹⁴² BOA., Y.A.HUS., 227-27; BOA., HR. TO., 34-7.

¹⁴³ BOA., Y.A.HUS., 226-34.

¹⁴⁴ BOA., Y.A.HUS., 227-27; BOA., HR. TO., 34-7.

¹⁴⁵ BOA., Y.A.HUS., 227-27; BOA., Y.A.HUS., 227-31.

Çarşamba günü Aspa'ya (Spa?) giden Şah, pazar gününe kadar burada kalmış ve İngiltere Kraliçesi tarafından gönderilen kişiler savaş gemileriyle birlikte bir de Şah'a özel vapur ile Manş Denizi'ni geçerek Şah'ı İngiltere'ye getirdi. Nâsirüddin Şah Londra'da güzel bir şekilde karşılandı. Yukarıda da bahsedildiği gibi Şah'a Belçika Kralı ve ailesi tarafından Brüksel'de resmî bir şekilde karşılama yapılmamıştı. Çünkü Belçika Kralı ve ailesinin yası olduğu için Şah'a mazeretlerini beyan etmişlerdi. Bu sebeple Şah'a Anvers ve Spa'da birkaç ziyafet verilmiş ve Şah, Brüksel'i sadece seyretmekle yetinmek durumunda kalmıştı. Belçika Kraliyet ailesinin yası olmasına rağmen Nâsirüddin Şah için Laeken Sarayı'nda bir yemek verilmiş ve birkaç yer gezdirilmişti. Ayrıca Şah Brüksel'de çok vakit geçirememesinden dolayı yabancı elçilerle görüşememişti. Fakat Şah bu mecburi durumda dahi burada ikamet etmesinden fevkalade memnun olarak ayrıldığını ve hediye ve nişanlar vererek göstermiş ardından Belçika topraklarından ayrılmıştır.¹⁴⁶

Nâsirüddin Şah İngiltere Kraliçesi tarafından gönderilen vapur ile Londra'ya geldi. Şah, Thames Nehri'nin üzerinden geçerken İngiliz donanmasından üç gemi tarafından Şah'ı selamlanmıştı. Prens De Gaulle ve iki oğlu Şah'ın bulunduğu vapura giderek Şah'a hoş geldin dileklerini sunmuşlardı. Daha sonrasında Şah ve maiyeti, Prens De Gaulle ve yanında gelen devlet memurları ufak bir vapura binerek Westminster İskelesi'ne çıktı. İngiltere askerî kuvvetlerinin başkomutanı Dük Cambridge ve diğer devlet adamlarından bazıları Şah'ı Westminster İskelesi'nde karşıladıktan sonra Şah ve Prens De Gaulle bir alay arabasına binerek Şah için tahsis edilen Buckingham Sarayı'na geldi. Şah'ın bindiği arabanın etrafında askerlere ait birçok araba bulunup sokaklar boyunca piyade askerler Şah'ı Buckingham Sarayı'na kadar selamladı. Ertesi gün Şah sabah saat 11.00'da elçiler heyetini kabul etti ve eski İran sefiri tarafından kendisine takdim olunan elçiler ile görüştü. Daha sonra ise İngiltere Kraliçesi ile görüşmek üzere Windsor Sarayı'na gidip orada kahvaltı yapmış ve akşamüzeri Londra'ya gitmiştir.¹⁴⁷

Bir sonraki akşam Nâsirüddin Şah'ın şerefine bir saray balosuyla bir de opera gösterisi sergilendi. Daha sonrasında ise İngiltere Kraliçesi'ne vekalet eden Prens De Gaulle'in sarayının bahçesinde bir ziyafet verildi. Şah ve İngiltere Kraliçesi burada uzun bir süre sohbet etti. Şah buradayken elçiler heyetini, eski vekilleri ve İngiltere asilzadelerini

¹⁴⁶ BOA., Y.A.HUS., 227-31; BOA., Y.PRK. BŞK. (Yıldız Perakende Evrakı- Mabeyn Başkitabeti), 16-15; BOA., Y. PRK.BŞK., 16-15.

¹⁴⁷ BOA., Y.A.HUS., 227-31; BOA., Y.PRK. EŞA. (Yıldız Perakende Evrakı-Elçilik ve Şebenderlik Maruzatı), 9-88.

kabul ettiği gibi İran tebaası, prensesler, Ermeniler tarafından gönderilen mebus heyetleri Şah'a takdim edildi. Ardından Şah, Başbakan Lord Salisbury'un Londra'ya yarım saat uzaklıkta olan "Hatfield" yazlığında iki gün misafir olacağı gibi kendi şerefine olarak eski Dışişleri Bakanı Kont Rozberry tarafından bir ziyafet verildi. Bu ziyafette Prens ve Prensess De Gaulle ve onların çocukları, yabancı elçilik heyetleri, İngiltere'nin asilzadeleri de bulunmaktaydı. Bu ziyafet ile İran Sefaretinde düzenlenecek ziyafette hazır bulunacaktı. Daha sonraki akşam ise Şah ve maiyetinden bazıları Baron Rothschild'ın yazlığına gitti. Şah burada da bir gün kaldıktan sonra Westminster Sarayı'na gidecek ve Londra'da 7 gün kalacaktı. Şah İngiltere'den kuzeye doğru seyahat ettiği sırada bazı asilzadelerin de hanelerinde misafir olarak kalacaktı. Ziyaret edeceği şehir ve limanlarda resmî bir şekilde karşılandı ve Şah'ın masrafları İngiltere belediyeleri tarafından karşılanması kararlaştırıldı. Şah bu durumdan son derece memnun olmuş ve halk tarafından güzel bir şekilde karşılanmıştı. Ziyaret edeceği şehirler arasında top fabrikalarıyla ünlü olan "Armstrong" şehri de vardı. Şah'ın gezi planında İngiltere için bir ay kadar zaman ayrılmıştı.¹⁴⁸

Nâsırüddin Şah Londra'da Lord Salisbury'in yazlığında davet üzerine kaldığı sırada bir sabah erkence uyanıp evin okuma salonuna giderek mevcut İngiliz gazetelerini gözden geçirdiğinde kendisinin bir gazetede karikatürünü gördü. Şah bu gazeteye çok hiddetlenerek ne yapacağını şaşırılmış halde iken Lord Salisbury salona girerek Şah'ın bu benzetmeden son derece üzüntü duyduğunu hissetmişti. Bu sebeple Lord Salisbury, Şah'a geceyi nasıl geçirdiğine dair sorular sorduğu sırada Şah gazeteyi gösterdi. Bunun üzerine Lord Salisbury büyük bir çekmecedен saklamış olduğu binlerce gazeteyi çıkartarak kendisinin de gayet çirkin ve aşağılayıcı karikatürlerini Şah'a göstererek sonbaharda ağaçlarda sararan yaprakların çürüyeceklerini ve gazetelerinde yapraklar gibi günü gününe çürüyüp dize kadar eser bırakmayacağını ifade ettiğinde Nâsırüddin Şah batı gazetelerine ehemmiyet vermemeye başlamıştı. Ayrıca Nâsırüddin Şah'ın omuz ve kol ağrılarından dolayı verilen ilaç sayesinde artık ağrılarının dinmesinden dolayı çok minnettar olduğunu belirtmişti.¹⁴⁹

Nâsırüddin Şah Londra'da bir ay kadar kaldıktan sonra Paris'e gitmek için yola koyuldu. Paris'e ulaştığında son derece görkemli bir şekilde karşılandı.¹⁵⁰

¹⁴⁸ BOA., Y.A.HUS., 227-31; BOA., Y.A.HUS., 227-67; BOA., HR.TO., 63-119.

¹⁴⁹ BOA., Y.PRK.HR., 33-65.

¹⁵⁰BOA., Y.A.HUS., 227-31; BOA., Y.PRK.PT. (Yıldız Perakende Evrakı Posta Telgraf Nezareti Maruzatı), 5-40.

Şah, Avrupa gezisini tamamladıktan sonra maiyetinde olan 40 kişiyle birlikte 17 Eylül'de İstanbul'a gelerek 10 gün ikamet etmek niyetinde olduğunu Tahran Sefareti aracılığıyla Bâbîâli'ye bildirdi. Ayrıca İstanbul'daki İran Sefiri Muhsin Han tarafından da Şah'ın ziyareti Bâbîâli'ye detaylı olarak açıklanmıştı.¹⁵¹ Zaten Nâsırüddin Şah'ın seyahat planını yapan sadrazam ziyaret edilen yerlerde Şah'ın 20 Eylül'de Osmanlı Devleti sınırlarına ulaşmış olacağını ve İstanbul'da 7 gün ikamet edeceğini bildirmekteydi.¹⁵² Başka bir belgeye göre Şah Avrupa'da bulunduğu sırada Muhsin Han Avrupa'ya giderek cemiyet-i ilmiyede memur bulunduktan sonra Şah'ın gelecekte İstanbul'a da uğrayacağını söylemiş olup Arif Bey Efendileri aracılığıyla görüşü sorulmuştu.¹⁵³ Böylece Arif Bey İran Şahı'nın İstanbul'a yapacağı seyahatini Bâbîâli'ye iletmişti.¹⁵⁴

Şah'ın İstanbul'a gelme niyetinde olduğu apaçık belliydi. Tevfik Bey'in Berlin Sefaretinden gönderdiği bilgiye göre Berlin'deki İran Sefaretnamesinde Şah'ın geliş münasebetiyle ziyafetten önce sohbet edildiği sırada İstanbul'a gidemeyeceğini fakat Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid tarafından bir davet beklediğini üstü kapalı bir şekilde hissettirdiğini ifade eder.¹⁵⁵ Ayrıca Muhsin Han, Şah'ın II. Abdülhamid'i ziyaret etmesinin çok fayda sağlayacağını Şah'a söyleyerek onu ikna etmeye çalışsa da Şah İstanbul'a gitmeyecekti.¹⁵⁶ Nasiri, Nâsırüddin Şah'ın İstanbul'a gelme niyetinde olduğunu fakat İstanbul Sefiri Muhsin Han'ın Şah'ı bu kararından vazgeçirdiğini ifade etmektedir. Bunun sebebinin ise İran Devleti'ne karşı olan herkesin toplanma yerinin İstanbul olduğunu, İran halkının fikirlerinde Osmanlı Devleti'nin etkili olduğunu, Şii mezhebine sahip İran'ın da dahil edilerek tüm İslam aleminde tek bir halifenin etrafında toplayarak güçlü bir İslam devleti meydana getirme çabasında olduğunu ileri sürmekteydi. Ayrıca bu dönemde Seyid Cemaleddin Esad Abadi'nin Avrupalıların siyasî nüfuzunu kırarak İslam alemini tek bir halife tarafından yönetilmesi çabaları bulunmaktaydı. Bundan dolayı İngiltere'nin hakimiyetinde olan Yemen İmamını halife yapmak niyetinde olduğu için Yemen'e giderek Arabistan'da İslam Birliğini sağlamak istedi. Fakat daha sonra bundan vazgeçerek II. Abdülhamid'den İslam Birliğinin başkanlığını kabul etmesini istedi. Seyid Cemaleddin Esad Abadi'nin ününü Nâsırüddin Şah duyunca onu İran'a davet etti. Fakat daha sonrasında Seyid

¹⁵¹ BOA., Y.A.HUS., 224-80; BOA., İ.DH., 1134-88531.

¹⁵² BOA., Y.A.HUS., 224-8.

¹⁵³ BOA., İ.DH., 1134-88530.

¹⁵⁴ BOA., Y.A.HUS., 224-37.

¹⁵⁵ BOA., Y.PRK.EŞA., 9-79.

¹⁵⁶ BOA., Y.A.HUS., 22-27.

Cemaleddin Abadi'nin nüfuzu İran'da yayılınca Abadi, İran'dan uzaklaştırılacaktır. Bunun üzerine Cemaleddin Esad Abadi, Nâsırüddin Şah'a bir mektup gönderdi. Bu mektupta şöyle yazmaktaydı: "Ben ayaklarımın senin şehrinin tozunu silkeledim ve bunun gibi bir zamanda senin kanını da akıtacağım. Bu senin sonunun başlangıcıdır!" Nâsırüddin Şah bu mektubu okuduktan sonra fazlasıyla tedirginleşmiş ve korkuya kapılmıştı. Bu sebeple Sultan II. Abdülhamid'den yardım isteyerek barış için aracı olmasını diledi. Böylece Cemaleddin Esad Abadi 1892 yılında Sultan II. Abdülhamid'in davetine icabet ederek İstanbul'a geldi ve Yıldız Sarayı'na yakın olan Nişantaşı Mahallesi'nde kendisine bir ev tahsis edildi. Aylık 75 lira maaş aldı. Zamanı geldiğinde II. Abdülhamid Nâsırüddin Şah'ın ricası üzerine Cemaleddin Esad Abadi ile bir konuşma yaptığı sırada Abadi Nâsırüddin Şah'a bir zarar vermeyeceğine dair söz verdi.¹⁵⁷

Nâsırüddin Şah'ın seyahati hakkında İran Sefiri Muhsin Han'ın ifadesine göre Şah'ın Sultan II. Abdülhamid'i ziyaret etmesindeki asıl amacın Osmanlı Sultanı'na olan saygılarını göstermek ve iki devlet arasındaki mevcut olan münasebet ve dostluğu pekiştirmekti. Fakat İstanbul'dayken yapılacak olan törenlerdeki güçlüklerden dolayı vazgeçmek niyetinde olduğundan hiç şüphe olmadığını belirtmekteydi. Şah'ın İstanbul'da karşılanma programına göre Şah İsveç Kralı'nın Şah için tahsis ettiği vapura benzer bir vapur ile Dolmabahçe Sarayı'na götürülecekti. Daha sonrasında buradan bir arabaya bindirilerek Şah için tahsis edilecek olan ikametgâhına doğru hareket edilecekti. Ardından Şah resmî olarak Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid'i ziyaret edecekti. Sınırdan sadrazamlıktan azledilmiş bir kişi ve Edirne'de Hariciye Nazırı tarafından karşılanacaktı. Böyle bir program hazırlanmışken Şah, Osmanlı Padişahı'nı rahatsız etmek istemediğinden dolayı bir an önce Tahran'a gidilmesi gerektiğini ve İstanbul'a gitmekten vazgeçtiğini bu sebeple II. Abdülhamid'in güvenmemesi ve iki devlet arasında münasebetin etkilememesi gerektiğini söylemişti.¹⁵⁸

Nitekim Avrupa seyahati sırasında İstanbul'a uğramayan Nâsırüddin Şah Avrupa ziyaretinden Tiflis yolu ile İran'a ulaştı.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Nasiri, *Nâsireddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)*, 164; Stern, *Sultan Abdülhamid ve Siyaseti Alman Gazetecinin II. Abdülhamid Anıları 1906*, 33.

¹⁵⁸ BOA., *Y.PRK.TŞF. (Yıldız Perakende Evrakı Teşrifat-ı Umumiye Dairesi)*, 2-69; BOA., *Y.PRK.KOM. (Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı)*, 7-25.

¹⁵⁹ BOA., *Y.A.HUS.*, 229-70.

1.2. NÂSİRÜDDİN ŞAH'IN 1873, 1878 VE 1889 TARİHLİ AVRUPA ZİYARETLERİNİN SONUÇLARI

1.2.1. Nâsirüddin Şah'ın 1873 Avrupa Ziyaretinin Sonuçları

Nâsirüddin Şah 1872 yılında Reuther İmtiyazı'ndan sonra Avrupa ziyaretlerine başlamıştı. Bu seyahate başlamadan önce ülke içerisinde idarenin yokluğundan tesis edilmesi için amcası Mutemedu'd-Devle Ferhat Mirza ve Naibü's-Saltana Kamran Mirza'yı İran'a bırakmıştı. Yokluğunda ordunun yürütme yetkisini ise Savaş Nazırı vekili Mahmud Han Nasirü'l-Mülk'e vermişti. Şah, Avrupa ziyaretine başlamadan önce ülkenin idaresi için atanan kişiler İran'ın resmî gazetesinde yayımlanarak halka duyurulmuştu.¹⁶⁰

Nâsirüddin Şah'ın seyahati sırasında İran'da Mirza Hüseyin Han Müşir'üd-Devle'ye karşı bazı kesimler ayaklandı. 1858 yılında Mirza Hüseyin Han Müşir'üd-Devle İstanbul'da sefir olarak görev yapmaktaydı. Bu sebeple İran Hükûmeti'nin bazı alanlarında ıslahat yapılması gerektiğini Nâsirüddin Şah'a karşı sürekli dile getirmekteydi. Zaten Müşir'üd-Devle, Nâsirüddin Şah'ın Avrupa ziyaretinden iki şey ummaktaydı. Bunlardan birincisi Nâsirüddin Şah'ın Avrupa'yı benimsemesine teşvik etmek ikincisi ise Avrupa'dan ilham alınarak İran'daki politikaları düzene koymaktı. Fakat yönetiminde yer alan devlet adamları Mirza Hüseyin Han Müşir'üd-Devle'ye karşı tepki göstermekteydi. Hacı Molla Ali Keni ve onun yolundan gidenler Reuther İmtiyazı'nın imzalanmasında Mirza Hüseyin Han Müşir'üd-Devle'nin büyük bir payının olduğunu iddia ederek İngiltere'nin bu imtiyaz nedeniyle İran Hükûmeti üzerinde baskı kuracağını ileri sürmekteydiler. Bunun haricinde İngiltere'ye imtiyaz vermek yerine Rusya'ya imtiyaz vermenin daha doğru olacağını iddia edenler ve Mirza Hüseyin Han Müşir'üd-Devle'nin kendi menfaatleri için engel olarak görenler vardı. Bu üç düşünceye sahip gruplar Mirza Hüseyin Han Müşir'üd-Devle'ye karşı İran'da ayaklanma başlatarak Mirza Hüseyin Han'ı arka planda bırakmaya çalışmak için ellerinden geleni yapmaktaydılar. Nitekim Nâsirüddin Şah seyahatleyken İran'da ayaklanmalar baş gösterdi. Ayaklanan gruplar Mirza Hüseyin Han Müşir'üd-Devle'yi dinsizlik ve Avrupa yanlısı olmasıyla suçlamaktaydılar. Bu suçlamaları yapanlar arasında Nâsirüddin Şah'ın amcası Mutemedu'd-Devle Ferhat Mirza da bulunmaktaydı.¹⁶¹

¹⁶⁰ Çolakoğlu, *Nasirüddin Şah Dönemi (1848-1896) ve Tütün İmtiyazı*, 24.

¹⁶¹ Soner İşimtekin, "Nasirüddin Şah Kaçar'ın Avrupa Seyahatleri ve İran Üzerindeki Sonuçları" *Nüsha (Şarkiyat Araştırmaları Dergisi)*, 2010, 177; Çolakoğlu, *Nasirüddin Şah Dönemi (1848-1896) ve Tütün İmtiyazı*, 24-25; Charouz, "Nader al-Din Shah's 1873 Visit to the World's Fair in Vienna", 136.

Nâsırüddin Şah Avrupa seyahatindeyken Hacı Molla Ali Keni ve onun grubunda yer alan Seyit Salih Arabi İran'ın durumu hakkında bir mektup yazarak Mutemedü'd-Devle Ferhat Mirza'ya verdiler. Mirza Hüseyin Han Müşir'üd-Devle'nin Tahran'a giriş çıkışına izin verilmeyeceğini bildirdiler. İran'daki şehzadeler ise Nâsırüddin Şah bir telgraf göndererek kendilerinin Saltanat Çiftliğine yerleştiklerini bildirerek Şah'ın Tahran'a Mirza Hüseyin Han Müşir'üd-Devle ile gelmesi halinde ülkede büyük bir ayaklanmanın ateşinin fitilleneceğini söylediler. Böyle bir ortam oluşması halinde İranlı şehzadelerinde Tahran'da kalmayacağını bölgeyi terk edeceği bildirildi. Ayrıca yukarıda bahsedildiği üzere 1873 Avrupa ziyaretinin ilk durağı olan Petersburg'da Nâsırüddin Şah'ın maiyetinde olan kadınların Avrupa ziyaretini yarıda bırakarak yeniden İran'a gönderilmesi ve bu kadınların en başında yer alan Nâsırüddin Şah'ın eşi Enisu'd-Devle'nin de Mirza Hüseyin Han Müşir'üd-Devle'ye karşı olması durumu söz konusuydu. İran'daki bu karışık durum Mutemedü'd-Devle Ferhat Mirza tarafından detaylı bir şekilde Şah'a telgraf çekilmişti. Telgraflar ile gelen ısrarlar sonucunda Nâsırüddin Şah mecburen Mirza Hüseyin Han Müşir'üd-Devle'yi istifa etmesi için zorladı. Müşir'üd-Devle kendisine gelen baskılar sonucu istifa ederek Şah tarafından Kazvin Valisi olarak atandı. Fakat Müşir'üd-Devle daha Kazvin'e yeni varmışken Nâsırüddin Şah bu kararından vazgeçerek onun Gilan Valisi olarak atadığını bildirdi.¹⁶²

Daha önce bahsedildiği gibi Nâsırüddin Şah 1873 Avrupa ziyaretini tamamlayıp Enzeli'ye dönmüştü. Enzeli'de Şah Mirza Hüseyin Han Müşir'üd-Devle'ye karşı muhalif gruplar tarafından karşılandı. Daha sonrasında ise Ken şehri civarında kendisi için kurulan otağda dinlenirken Reuther İmtiyazı'nı bizzat kendisinin imzaladığını onayladı. Ardından Mirza Hüseyin Han'ın karşısında yer alan Hariciye Nazırı Mirza Seyit Han muhalif grupta olan kişilerin aslında Nâsırüddin Şah'ın yanında yer aldığını belirtti. 25 Ağustos'ta Nâsırüddin Şah'ın Tahran'a gelişi kale içerisinde yer alan binaların ve parkların ışıklandırılması ve top atışlarıyla karşılandı. İki gün sonra Mirza Hüseyin Han Müşir'üd-Devle sadrazamlık görevinden azledilerek yerine Müstevfi Memalik (4. Sadrazam Mirza Ali Aşgar-i Atabek) getirildi. Mirza Hüseyin Han Müşir'üd-Devle ise Hariciye Nazırı olarak atandı.¹⁶³

¹⁶² İşimtekin, "Nasiruddin Şah Kaçar'ın Avrupa Seyahatleri ve İran Üzerindeki Sonuçları", 177-178.

¹⁶³ İşimtekin, "Nasiruddin Şah Kaçar'ın Avrupa Seyahatleri ve İran Üzerindeki Sonuçları", 178.

Nâsirüddin Şah bu meseleyi hallettikten sonra ilk iş olarak ayaklanma çıkarıcıların ve halkın bu ayaklanmaya dahil edilmesi için kışkırtıcıların cezalandırılması yönünde karar aldı. İran’da bir yandan suçlular bulunup cezalandırılırken bir yandan da Nâsirüddin Şah’ın öncülüğünde Avrupa’nın yenilikçi yapısının İran’a uyarlanması için çalışmalara başlanmıştı. İlk olarak Avrupa’dan etkilenmiş olduğu parlamento ve millet meclisinin İran’da kurulması ve böylece danışma meclisinin açılması için çalışmalar başlatıldı. Sonuç olarak İran’da nazırların görüşleri nezaretinde bir danışma merkezi kuruldu.¹⁶⁴

Batıdan etkilenen İran yenileşme çabaları içerisindeyken Reuther İmtiyazı’na karşı olanların itiraz etmeleri neticesinde bu konu yeniden gündeme gelerek imtiyazın feshine karar verilmişti. Nâsirüddin Şah’ın demiryolu yapımına başlanmamasını bahane etmesi sonucunda 5 Ekim’de Hariciye Nazırı Mirza Hüseyin Han Müşir’üd-Devle Reuther İmtiyazı’nın feshedildiğini ilan etti. İmtiyazın feshedilmesi sonucunda Reuther 40.000 sterlin yaklaşık olarak 100.000 tümeni İran’a ödemek zorunda kalmıştır. Bu olaydan sonra iki devlet arasındaki anlaşmazlıklar bir süre devam etmişti. Nitekim İran’a verilmiş olan 40.000 sterlin daha sonraki süreçte geri alınacaktı. Reuther İmtiyazı’nın bir maddesiyle birlikte İran coğrafyasında bir banka açma imtiyazı da verilmişti. Bu imtiyaz Baron Reuther’in oğluna geniş kapsamlı olarak tanınması dolayısıyla Bank-ı Şehinşah adına bir banka kuracaktır. Böylece babasının zamanında ödemiş olduğu 40.000 sterlin alınmış olacaktır.¹⁶⁵

Reuther İmtiyazını kendi menfaatine çevirmek için Rusya, emekli komutan Baron Falkenhayn’ı İran’a göndererek demiryolu inşaatı konusunda imtiyaz elde etmesi amacıyla göndermişti. Mirza Hüseyin Han Müşir’üd-Devle ile Baron Falkenhayn arasında bu imtiyaz imzalanmıştır. İngiltere bu durum karşısında İran Devleti’ne çok sert tepki göstererek demiryolu inşaatının başlanmamasını ufak bir sebebe bağlayarak Rusya ile imzalanan antlaşmanın feshedilmesini talebinde bulunmuştur. Gelen tepkiler üzerine İran, Rusya ile imzalanmış olan antlaşmayı iptal etti.¹⁶⁶

İmtiyaz meselesinde Rusya ve İngiltere’ye taviz vermeyerek kârlı çıkan İran Devleti olmuştur. Ancak ileriki süreçte darphane ve posta teşkilatlarının teşekkülleri, Tahran’da

¹⁶⁴ Çolakoğlu, *Nasirüddin Şah Dönemi (1848-1896) ve Tütün İmtiyazı*, 25-26; İşimtekin, “Nasirüddin Şah Kaçar’ın Avrupa Seyahatleri ve İran Üzerindeki Sonuçları”, 178.

¹⁶⁵ Çolakoğlu, *Nasirüddin Şah Dönemi (1848-1896) ve Tütün İmtiyazı*, 26.

¹⁶⁶ Soofizadeh, *Kaçar Döneminde İran-Osmanlı Siyasi İlişkileri*, 131; Çolakoğlu, *Nasirüddin Şah Dönemi (1848-1896) ve Tütün İmtiyazı*, 26.

belirli noktalarda karakollar oluşturulması, Reuther'in oğlunun Bank-ı Şehinşah adında banka kurması gibi önemli imtiyazlar verilecektir.¹⁶⁷

1.2.2. Nâsırüddin Şah'ın 1878 Avrupa Ziyaretinin Sonuçları

Nâsırüddin Şah 1878 yılında Tahran'dan yola çıkarak Tiflis, Moskova, Berlin, Paris ve Viyana güzergâhı üzerinden seyahatini tamamlamıştır. Şah'ın gezisi esnasında ev sahibi olan devletler Şah'ı genellikle gayr-i resmî bir şekilde ağırlamıştır.¹⁶⁸ Bu durumun en önemli sebebi ise 13 Temmuz 1878 tarihinde İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ve İtalya devletleriyle Osmanlı Devleti'nin arasında gerçekleştiren Berlin Antlaşması'dır.¹⁶⁹ Bu seyahat senasında Osmanlı Devleti, Kotur bölgesinde sınırı geçmişti. İran, Berlin Konferansı'nda buraların geri alınması noktasında isteklerini dile getirdi.¹⁷⁰

Nâsırüddin Şah'ın 1878 tarihinde yapmış olduğu ikinci Avrupa ziyareti esnasında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yaşanan 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi bitmişti. Yunanistan ve Osmanlı Devleti arasındaki sorunlar çözüme kavuşturulmuştu. Bununla birlikte Avrupalı devletlerin sorunlarının da çözülmesi amacıyla Berlin Kongresi düzenlenmekteydi. Nâsırüddin Şah bu durumu fırsata çevirerek Kotur Bölgesinin geri alınması için Rusya lehine tarafsızlığını ilan ederek Almanya ve Avusturya temsilcileriyle temasa geçti. İngiltere Sefiri Mirza Malkum Han aracılığıyla Kotur Meselesi hakkındaki talepler kongreye sunulmuş oldu. Böylece Rus Dışişleri Bakanı Kerçikof, Avusturya Başbakanı Kont Andrassy ve İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Salesburg'un destekleri neticesinde İran, Kotur bölgesini elde etmiş oldu. Bu durum Berlin Antlaşması'nın 60. maddesiyle de tescil edildi. 1880 yılında Kotur tamamen İran'a bırakıldı.¹⁷¹ Ayrıca Osmanlı

¹⁶⁷ Çolakoğlu, *Nâsırüddin Şah Dönemi (1848-1896) ve Tütün İmtiyazı*, 27.

¹⁶⁸ Mikail Devebakan, *İran'ın Modernleşme ve Meşrutiyete Geçiş Sürecinde Önemli Bir Aktör: Mirza Malkum Han (1833-1908)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2018, 28.

¹⁶⁹ 13 Haziran 1878 tarihinde görüşmelere başlanan Berlin Antlaşması'nın Almanya tarafından başvekilliğini Bismarck yapmaktaydı. Daha detaylı bilgi için Bkz. Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması" *TDV İslam Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1992, 516.

¹⁷⁰ Soner İşimtekin, *Nâsırü'd-din Şâh'ın Avrupa Seyahatnâmesi (Sefernâme-i Firengistan-ı Nâsırü'd-din Şâh) İnceleme ve Çeviri* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, 50; Fehminaz Çabuk, *II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı-İran İlişkilerinde Kürt Aşiretleri Meselesi*, İksad Yayınevi, Ankara 2019, 56-57.

¹⁷¹ Nasiri, *Nâsireddîn Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)*, 47; İşimtekin, *Nâsırü'd-din Şâh'ın Avrupa Seyahatnâmesi (Sefernâme-i Firengistan-ı Nâsırü'd-din Şâh) İnceleme ve Çeviri*, 51; Özcan Aslan, *II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı-İran İlişkileri (1876-1909)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2021, 53; Fehminaz Çabuk, *II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı-İran İlişkilerinde Kürt Aşiretleri Meselesi*, 57; Gökhan Çetinsaya, "Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı-İran İlişkileri", *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, (Osmanlı Özel Sayı), 2000, 12; İbrahim Safai, *Tarih Birakır: Kaçar Dönemi*, Babak Yayınları, Tahran 1355, 104.

Devleti ile İran arasında sadece sınır sorunu yoktu. Bunun haricinde Şiiiler için kutsal sayılan Atabat denilen Samara, Necef, Kerbela ve Kazimeyn şehirlerinde yaşayan dini alimlerin nüfuz sahibi olması, Şii-Sünni sorunları ve İran'ın yabancı devletlerin yanında yer alması ve Osmanlı Devleti için bir tehdit unsuru haline gelmesi meseleleri de vardı.¹⁷²

Nâsırüddin Şah bu gezi sonucunda birçok silah fabrikasını gezmiş ve askerî törenlere katılmıştır. Bu sebeple İran'daki asayişî sağlama konusunda belli başlı fikirler edinerek bir polis teşkilatının kurulması, Avusturya ve Rusya'nın Kozak ordusu düzeniyle aynı şekilde oluşturulan bir ordu düzeninin İran'da teşekkülü konusunda ciddi adımlar atacaktır. Şah ve Sipahsalar arasındaki görüşmeler sonucunda Avusturya'dan askerî uzmanlar getirilmesi gerektiği konusunda bir karara varıldı. Böylece Avusturya Savaş Nazırı Kont Bayland ile Şah arasında Avusturyalı subayların İran ordusunun yenileştirilmesinde görev ve yetkileri için üç yıllığına bir antlaşma imzalanmış ve bir albay, bir binbaşı, beş teğmen ve üç yüzbaşı tarafından oluşturulmuş olan askerî uzmanlar İran'a gelmişti.¹⁷³

Nâsırüddin Şah 1878 tarihinde yapmış olduğu ikinci seyahatinde İran'daki asayişî sağlamak amacıyla Avusturya ve Fransa ile anlaşarak gezmiş olduğu silah fabrikalarından 4.000 tüfek ve 2.000 mermi sipariş etti. Bu siparişler anlaşmaya göre İran sipariş edilecek olan silahların ücretini taksitlendirerek ödeyecek silah fabrikaları ise bir yıl içerisinde siparişleri teslim edilecekti. Bu işi takip etmek için Neriman Han ve Nazır Ağa görevlendirilmişti. Siparişler Rusya üzerinden Enzeli Limanı'na iki seferde gönderildi. İlk seferde 600 sandık, ikinci seferde ise 1208 sandık olmak üzere sevk edildi. Sandıklar Enzeli'ye geldiğinde Hacı Şah Muhammed Han Emir sandıkları Enzeli'den alarak Tahran'daki Kızıl Kale silah deposuna yerleştirildiği sırada Nâsırüddin Şah da silahları incelemek için burada bulunmaktaydı. Yeni alınan silahlar İran'daki bütün şehirlere eşit şekilde dağıtılırken İran ile Rusya sınırında yer alan askerî birliklere daha fazla gönderildi. Ayrıca sadece bu kadar silah alımıyla kalmayıp Avusturya'dan 7500 tüfek ile 500.000 mermi, Fransa'dan ise 5000 tüfek ile 3.000.000 mermi daha sipariş edildi.¹⁷⁴

İran ordusunun yenileştirilmesi amacıyla Avusturya Sefiri Neriman Han, Şah ve Sipahsalar Avusturya'dan subayların getirilmesi konusunda Avusturya Savaş Nazırı Kont

¹⁷² Çetinsaya, "Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı-İran İlişkileri", 14-15.

¹⁷³ Çolakoğlu, *Nasırüddin Şah Dönemi (1848-1896) ve Tütün İmtiyazı*, 27.

¹⁷⁴ İşimtekin, *Nâsiru'd-din Şâh'ın Avrupa Seyahatnâmesi (Sefernâme-i Firengistan-ı Nâsiru'd-din Şâh) İnceleme ve Çeviri*, 45.

Bayland ile üç yıl geçerli olacak bir antlaşma imzalamıştı. 16 kişiden oluşan bu subaylar ücretlerinin ödenmesinin ardından Ocak 1879 yılında Tahran'a gittiler. İran Hükûmeti Albay Schinnovsky'den memnun kalmadığı için Avusturya'dan Kolonel Shumal adında yeni bir albay gelmişti. Albay Kolonel Shumal'ın istihdamı için İran Hükûmeti 7000 frank ücret ödedi. Anlaşmaya göre uzmanlar üç sene İran ordusunda yenileştirme çalışmalarında bulunacaktı. Fakat bu durum üç yıldan daha fazla sürdü. Rusya ise Avusturyalı subayların İran'da eğitim vermesine karşıydı. Böylece İran'da top, barut ve mermi fabrikaları oluşturuldu. Fakat Muzafferüddin Şah döneminde (1896-1907) İran'a gelmiş olan bu subaylar ülkelerine geri döneceklerdir. Çünkü bu dönemde İran Devleti Rusya ve İngiltere arasındaki rekabetin ortasında kalmasıyla birlikte Muzafferüddin Şah'ın otoritesinde zayıflama oldu. Böylece Nâsırüddin Şah dönemindeki askerî yeniliklerde kesinti oldu.¹⁷⁵

Nâsırüddin Şah Moskova'da iken Kafkasya Kozak Muhafız Alayını yakından görmüş ve İran ordusunu eğitmesi amacıyla Rusya İmparatorundan birkaç subay göndermesi için ricada bulunmuştur. Rusya İmparatoru ise bu ricayı kırmayarak Avusturyalı subayların İran'da eğitim verdiği dönemlerde İran'a Albay Dumantovitch ve birkaç rütbeli subay gönderildi.¹⁷⁶

Rusya İmparatoru gönderilen Rus komutanlarla birlikte Nâsırüddin Şah'a 1000 tüfek ve birkaç adet top hediye gönderdi. Albay Dumantovitch, Tahran'da Şah'a özel bir Kozak muhafız alayı kurdu. Ayrıca bu Kozak muhafız alayı için birkaç yapı inşa edildi. Subay eğitmek için kurulan Kozakhane için özel elbise, şapka ve silahlar tedarik edilerek Rusya'dan yeni silahlar satın alındı. Ayrıca bu Kozakhane içerisinde küçük bir hastane kurularak subayların sağlıklarına dikkat edildi. Şah'a özel kurulan bu birliğin isimi ise "Uğurlu ve Mübarek Şah'ın Kozak Süvari Alayı" denildi. Yine bu muhafız birliğinin ihtiyaçları için kuzey gümrük gelirlerinin bir kısmı ayrıldı ve birliğe yeni bir bütçe oluşturuldu. Ayrıca Albay Dumantovitch, Nâsırüddin Şah'tan izin alarak bu birlik için 45 kişiden oluşan bir bando takımı da kurmuştu. Birlik Nâsırüddin Şah'ın emri altında olsa da

¹⁷⁵ Çolakoğlu, *Nâsırüddin Şah Dönemi (1848-1896) ve Tütün İmtiyazı*, 27-28; İşimtekin, *Nâsiru'd-din Şâh'ın Avrupa Seyahatnâmesi (Sefernâme-i Firengistan-ı Nâsiru'd-din Şâh) İnceleme ve Çeviri*, 45-46.

¹⁷⁶ İşimtekin, *Nâsiru'd-din Şâh'ın Avrupa Seyahatnâmesi (Sefernâme-i Firengistan-ı Nâsiru'd-din Şâh) İnceleme ve Çeviri*, 46.

askerî emirler noktasında Kozakhane'nin komutanı, Kafkasya ordusu Genelkurmayı'nın müsaadesini almadan hareket edemezdi.¹⁷⁷

Nâsırüddin Şah, Viyana'dayken askerî uzmanların getirilmesi meselesini görüştüğü esnada bir de polis teşkilatının kurulması için görüşmelerde bulunmuştu. Bu sebeple Avusturya'dan Subay Kont, Şah'a sunmuş olduğu layiha Şah tarafından olumlu yanıt alınca Subay Kont polis teşkilatını kurmak için vazifelendirildi. Teşkilatın kurulmasının ardında suçluların ne gibi ceza alacaklarına dair bir de nizamname hazırlanarak Şah'a sunulmasının ardında Şah'ın nizamnameyi imzalamasıyla Polis teşkilatı resmî olarak hizmet vermeye başladı.¹⁷⁸

1.2.3. Nâsırüddin Şah'ın 1889 Avrupa Ziyaretinin Sonuçları

Nâsırüddin Şah son gezisine 1889 yılında çıktı. Bu seyahati sırasında üç antlaşma imzalamıştır. Birincisi Piyango antlaşması ikincisi ise İngiliz Major Gerald Talbot'a verilen Tütün imtiyazı, üçüncüsü ise Demiryolu yapımının yabancı tekeline verilmesidir.¹⁷⁹

Nâsırüddin Şah'ın Avrupa seyahati sırasında İskoçya'nın Agusta şehrindeyken, İran Sefiri Malkum Han, İran'da Piyango İdaresi kurma düşüncesini Şah'a anlatarak buradan gelen gelir sayesinde hazinedeki gelirin oldukça fazla olacağını belirtti. İran Sefiri Malkum Han, Şah'ı bunun bir kumar olmadığına, Avrupa'da günlük hayatta herkesin bu oyunu oynadığına ve sadece eğlencelik bir tür oyun olduğuna ikna etti. Böylece Malkum Han'ın girişimleri üzerine piyango çekilişlerinin ayarlanmasındaki izinler İngiliz yetkililerine verilmesini isteği Şah tarafından olumlu karşılandı. Şah İngiltere'de çok samimi bir şekilde karşılanması bu anlaşmanın onaylanmasında etkili olmuştu.¹⁸⁰ Fakat Nasıreddin Şah Tahran'a döner dönmez Eminü's-Saltana'nın telkinleri sonucunda bu imtiyazdan vazgeçmişti. Bunun sebebi ise piyangonun bir İslam devleti olan İran'da yapılmasının uygun görmeyişiydi. Mirza Malkum Han, imtiyazın iptal edilmesinden dolayı Kanun gazetesindeki yazılarıyla İran Hükûmeti'ni ve Şah'ı sert bir şekilde eleştirmişti. Bu eleştirileri yaparken Nasıreddin Şah'ın üç kez Avrupa'yı ziyaret ettiğini fakat bu ziyaret sırasında şehzadelerin

¹⁷⁷ İşımtekin, *Nâsıru'd-din Şâh'ın Avrupa Seyahatnâmesi (Sefernâme-i Firengistan-ı Nâsıru'd-din Şâh) İnceleme ve Çeviri*, 46.

¹⁷⁸ Çolakoğlu, *Nasırüddin Şah Dönemi (1848-1896) ve Tütün İmtiyazı*, 29.

¹⁷⁹ Çolakoğlu, *Nasırüddin Şah Dönemi (1848-1896) ve Tütün İmtiyazı*, 29; Safai, *Meşrutiyet Lideri Atabek (İkinci Dönem, İkinci Biyografi)*, 17.

¹⁸⁰ İşımtekin, *Nâsıru'd-din Şâh'ın Avrupa Seyahatnâmesi (Sefernâme-i Firengistan-ı Nâsıru'd-din Şâh) İnceleme ve Çeviri*, 53.

hiçbirinin yanında olmadığını, halkın cahil kalmasını, ilim ve erdeme düşmanlık beslendiğinden bahsetmekteydi.¹⁸¹

Şah Londra’da iken Regie¹⁸² İmtiyazı’nı Major Gerald Talbot’a 50 yıl geçerli olacak şekilde verdi. Böylece Gerald Talbot, bütün tütün ekimi, alımı ve satımını elde etmiş oldu. İngiliz Gerald Talbot bu imtiyazın bedeli olarak İran Hükûmetine 15.000 sterlin ödeyecekti. Ayrıca İngiliz şirketinin yıllık kârının %25’i İran Devleti’ne verilecek, İngiliz Şirketi tütünden aldığı vergiyi artırmayacak, tütün ve sigara fiyatlarını belirleme hakkına sahip olacaktı. Üretilen tütünün miktarını İran Hükûmeti’yle İngiliz şirketi beraber kararlaştıracak ve tütün üreten çiftçinin ücreti peşin ödenecekti. Eğer bir anlaşmazlık yaşanırsa sorun iki tarafın tayin etmiş olduğu mahkemelerce çözülecekti.¹⁸³

Nâsirüddin, valilerine İran tütün reji idaresini tanınmaları için emirler gönderdi. 1890 yılında ise M. Ornstein, Tütün Rejisi Müdürü sıfatıyla Tahran’a geldi. Böylece İran’ın önemli ticarî merkezlerinde idarî birimler, fabrikalar ve depolar oluşturuldu. Şirketin ilk önce işçi sayısı 266 olsa da amaç işçi sayısını 18.000’e çıkarmaktı.¹⁸⁴

Nâsirüddin Şah’ın 50 yıllığına imtiyaz vermesi haberi henüz halk arasında duyulmamış ve sadece İran Hükûmeti tarafından bilinmekteydi. Hatta halkın bu imtiyazı duymaması yönünde karar alınmıştı. Fakat imtiyaz haberi, İstanbul’da yayımlanan Ahtar gazetesi ve Londra’da yayımlanan Kanun gazetesi aracılığıyla İran halkı tarafından duyuldu. 20 Ocak 1891 tarihli Ahtar gazetesi Major Talbot ile editörlerin tartışmaları ve İranlı tüccarların tütün imtiyazından dolayı dezavantajlarından bahsetmekteydi. İran Hükûmeti vermiş olduğu imtiyazı mecburen mart ayında İran resmî gazetesinde yayımlamak zorunda kaldı. Daha sonrasında ise imtiyazı desteklemek adına devlet adına bildirimler yayımladı. Fakat halk imtiyaza olumlu bakmayarak isyan etti.¹⁸⁵ Bu isyanda önemli bir pay da

¹⁸¹ Osman Karacan, **1906 İran Meşrutiyeti** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2013, 118.-119.

¹⁸² “Reji imtiyazı” veya “Tönbeği imtiyazı” da denilmektedir. Bkz. Yılmaz Karadeniz, **Kaçar Hanedanı (1795-1925)** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2004, 249.

¹⁸³ Erdoğan Keskinç, “İki Türk Hanedanlığında Özelleştirmenin Serüveni: Osmanlı Devleti’nde ve Kaçarlar’da Tütün İmtiyazı ve Tepkiler”, **Turkish Studies-International Periodical for the Languages Literature and History of Turkish or Turkic**, 8(11), 2013, 186; Çolakoğlu, **Nasirüddin Şah Dönemi (1848-1896) ve Tütün İmtiyazı**, 48; Rıza Kurtuluş, **1906-1911 İran Meşrutiyet Hareketinde Osmanlı Etkisi** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü 2010, 41; Safai, **Meşrutiyet Lideri Atabek (İkinci Dönem, İkinci Biyografi)**, 17.

¹⁸⁴ Keskinç, “İki Türk Hanedanlığında Özelleştirmenin Serüveni: Osmanlı Devleti’nde ve Kaçarlar’da Tütün İmtiyazı ve Tepkiler”, 186.

¹⁸⁵ Çolakoğlu, **Nasirüddin Şah Dönemi (1848-1896) ve Tütün İmtiyazı**, 45.

Cemaleddin Abadi'deydi. Cemaleddin, Leipzig'deyken birçok sayıda broşür çıkartarak tütün imtiyazının dezavantajlarını İranlılara göstermiş ve bu isyanda büyük bir paya sahip olmuştu.¹⁸⁶

Regie İmtiyazı İran'ın sosyal ve ekonomik durumunu tamamen değiştirecek bir adımdı. Bu imtiyazla birlikte İran'da 1979 İslamî Devrimi'nden önce ilk modern ayaklanma gerçekleşmiştir. Böylece ulemanın liderliğinde tüccar sınıf Batının emperyalizmine karşı gelmiş ve İran hükûmeti bu isyanlar neticesinde zarar görerek zayıflamıştır. Hacı Mirza Hasan Şirazi ile Hacı Mirza Hasan-i Aştıyani, tütünün dışarıya satılmasına karşı çıkmış ve tütün kullanan kişilerin 12 imama karşı geldiğinden dolayı yasaklanması üzerine fetva yayımlamıştır. Ayaklanmaların büyümesi sonucunda Nâsırüddin Şah 1892 yılında tütün imtiyazını yürürlükten kaldırmıştır. İngiliz Hükûmeti ise anlaşmanın 50 yıl dolmadan iptal edilmesi üzerine tazminat olarak 500.000 sterlin talep etmiştir. İran hazinesinde bu kadar para olmadığından dolayı Bank-ı Şehinşah'tan 500.000 sterlin borç alınarak tazminat ödenmişti. Fakat bu durum İran'ı malî açıdan sarsmıştı.¹⁸⁷

Nâsırüddin Şah 1889 tarihli gezisinde demiryolu yapımını da yabancı sermayedarlarına vermişti. Bank-ı Şehinşah'a Tahran-Ahvaz, Burucerd-İsfahan, Tahran-Kum-İsfahan demiryolu hatları verildi.¹⁸⁸ Genel olarak Nâsırüddin Şah'ın üç ziyaret incelendiğinde Şah'ın esas ekonomiyi iyileştirme çabalarının olmadığı ve İngiltere'den destek alarak tahtını daha uzun süreli olmasını sağladığı görülmektedir.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Stern, **Sultan Abdülhamid ve Siyaseti Alman Gazetecinin II. Abdülhamid Anıları 1906**, 32.

¹⁸⁷ İbrahim Caner Türk ve Duygu Yiğit, "Nâsırüddin Şah Dönemi Osmanlı-İran İlişkileri ve Kotur Meselesi", **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)**, 4(12), 2017, 396; Çolakoğlu, **Nâsırüddin Şah Dönemi (1848-1896) ve Tütün İmtiyazı**, 51; Rıza Kurtuluş, "Tütün (Tütün Protestosu)" **TDV İslam Ansiklopedisi**, XLII, İstanbul 2012, 4.

¹⁸⁸ Yılmaz Karadeniz, "İran'da Nâsırüddin Şah ve Muzafferüddin Şah Dönemlerinde İngiltere ve Rusya'ya Verilen İmtiyazlar (1848- 1906)", **Asia Minor Studies**, 7(2), 2019, 235.

¹⁸⁹ Yılmaz Karadeniz, "II. Meşrutiyet Ön Değerlendirmesi: İran Meşrutiyet Hareketi ve Sebepleri (1906)", **BİLİG**, (47), 202.

II.BÖLÜM

MUZAFFERÜDDİN ŞAH DÖNEMİNDE AVRUPA'YA ZİYARETLER VE SONUÇLARI

2.1. MUZAFFERÜDDİN ŞAH DÖNEMİ AVRUPA ZİYARETLERİ

Muzafferüddin Şah reformlar çerçevesinde babası Nâsırüddin Şah'ın yolundan gittiği gibi Avrupa ziyareti konusunda da babasının yolunu izledi. Hasta olan yeni Şah'ın bu ziyarete çıkmasındaki en önemli sebeplerden bir tanesi hekimlerinin Muzafferüddin Şah'ın hastalığının tedavi edilmesi için Avrupa'ya gitmesi için salık vermesinden kaynaklanmaktaydı. Hekimlerin tavsiyelerini dikkate alan Muzafferüddin Şah maiyetiyle birlikte 1900 (H. 1316), 1902 (H. 1318) ve 1905 (H. 1321) yıllarında Avrupa'ya üç seyahat gerçekleştirdi. Bu ziyaretlerinden ilkinde ise İstanbul'da büyük törenlerde karşılandı.¹⁹⁰

2.1.1.Muzafferüddin Şah'ın 1900 Tarihli Avrupa Ziyareti

Muzafferüddin Şah, ülkedeki ekonomik kriz sebebiyle Rusya'dan 22.500.000 ruble borç aldı ve bu parayla yatırım yapmak yerine gut hastalığından dolayı maden sularının iyi geleceği nedeniyle hekimlerin tavsiyeleri üzerine tedavi amaçlı olarak Avrupa ziyareti çıktı. Rusya bu parayı ilk taksitini para olarak ikinci taksitini ise gümüş külçe olarak İran Devleti'ne ödedi. İlk önce 2.000.000'nunu Tahran'daki Rusya Bankası aracılığıyla gönderdi. Rusya Bankasının Tahran şubesi parayı piyasaya çıkarmada zorlanınca 5.500.000 rublelik kısmını külçe gümüş olarak Petersburg'daki banka vasıtasıyla Berlin'den alarak Tahran'a gönderilmesi sağlandı. Tahran'a ulaşan 5.500.000 değerinde olan gümüşün bir kısmı karşılık gösterilerek Rusya Bankası'ndan %8 faiz ile bir kere daha 200.000 tümen alındı. Yine aynı banka aracılığıyla 400.000 tümenine yakını hesapta olmayan borçlar ve Muzafferüddin Şah'ın Avrupa'ya ziyareti için harcanacaktı. Alınan borcun karşılığı olarak Rusya, İran'ın gümrük gelirlerinin imtiyazına sahip oldu. Ayrıca bu dönemde sadrazamlık makamında olan Eminü's-Saltana'nın Muzafferüddin Şah'ı Avrupa'ya ziyaret için teşvik etmesi ve bu ziyarette gerekli olan paranın Rusya'da çeşitli imtiyazlar neticesinde

¹⁹⁰ Kiren, II. Abdülhamid Dönemi Pan-İslâmist Uygulamaları Ekseninde Osmanlı-İran İlişkileri, 196; Garthwaite, İran Tarihi Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze, 192.

karşılanması önemli bir adım oldu.¹⁹¹ Nitekim Muzafferüddin Şah, 1900 yılında ilk Avrupa ziyaretine çıkarak beş ay kadar yurtdışında kaldı.¹⁹²

Muzafferüddin Şah'ın Avrupa ziyareti sadece hastalığından dolayı değildi. Fransa Sefiri, Şah'ı Paris'teki umumi sergiye davet etmişti. Ayrıca Almanya, Avusturya ve Rusya sefirleri de memleketleri için geçiş belgesi olarak hükümdarları adına Muzafferüddin Şah'a ihtiramda bulundular.¹⁹³ II. Abdülhamid bu Avrupa ziyareti öncesinde İran'a bir heyet gönderip Muzafferüddin Şah'a imtiyaz nişanı vererek bu Avrupa yolculuğuna ilk önce İstanbul'dan başlamasını teklif etmekteydi.¹⁹⁴ Fakat gezi güzergâhına bakıldığında bu teklife olumlu yanıt verilmediği görülmektedir. Tahran Sefaretinden alınan 14 Nisan 1900 tarihli telgrafa göre Muzafferüddin Şah Rusya sınırına gitmek için hareket etmişti.¹⁹⁵ Ayrıca kararlaştırılmış olan Avrupa ziyareti programında Osmanlı payitahtı olan İstanbul'a da uğrayacağı Tahran Sefaretinden Hariciye Nezaretine ulaştırılmıştı.¹⁹⁶ Muzafferüddin Şah'ın babası gibi güzergâhını değiştirmemesi iki sebebe bağlanılabilir. Bunlardan birincisi Nâsirüddin Şah'ın ölümünden sorumlu tutulan Seyid Cemaleddin Abadi'nin İstanbul'da bulunması ikincisi ise Rusya'dan alınan borç.

İran Sefaret Maslahatgüzarı İsmail Han ile Sefaret Mabeyn tercümanı Teşrifat-ı Umumiye dairesine gelerek Muzafferüddin Şah'ın İstanbul'a uğrayıp II. Abdülhamid'i görmekten dolayı şeref duyacağını bildirmiş ve İran Sadrazamı Eminü's-Saltana tarafından "Contrexéville'den" alınmış olan telgrafın özetini tercüme etmişlerdir.¹⁹⁷

19 Nisan 1900 tarihli İkdâm gazetesine göre Muzafferüddin Şah 17 Nisan'da Avrupa yolculuğu için Tahran'dan yola çıkmıştı.¹⁹⁸ Muzafferüddin Şah'ı Tahran'dan Rusya sınırına kadar bir tabur piyade ve iki bölük süvari uğurlayacaktı.¹⁹⁹ Zaten Şah'ın seyahat programı daha önceden belirlenmiş ve Hariciye Nezareti'ne bildirilmişti. Tahran Sefaretinden gönderilen programa göre Muzafferüddin Şah'ın gideceği güzergâh şöyleydi: Kerec, Yeni

¹⁹¹ BOA., Y.A.HUS., 405-32.

¹⁹² Soofizadeh, **Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi ilişkileri (1795-1925)**, 168; Garthwaite, **İran Tarihi Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze**, 445; BOA., Y.A.HUS., 404-55; BOA., Y.A.HUS., 405-78.

¹⁹³ BOA., Y.A.HUS., 402-153.

¹⁹⁴ Hasan Yenilmez, **Osmanlı'da Muhalefet ve İktidarın İran Meşrutiyetine Yönelik Siyaseti (1905-1908)** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2022, 174.

¹⁹⁵ BOA., Y.A.HUS., 405-32.

¹⁹⁶ BOA., Y.A.HUS., 402-116.

¹⁹⁷ BOA., Y.PRK., TŞF., 6-8.

¹⁹⁸ **İkdâm Gazetesi**, Numara: 2083, 20 Nisan 1900.

¹⁹⁹ **İkdâm Gazetesi**, Numara: 2081, 17 Nisan 1900.

İmam, Qeshlah (Kışlak), Kazvin, Hürremdere, Sultaniye, Zencan, Cemalabadi, Miyane, Sadabad, Tebriz, Sufiyan, Merend, Viladikavkaz, Harkov, Varşova, Braslaw, Contrexéville, Baden-Baden, Petersburg, Berlin, Paris, Calais, Londra, Brüksel, Lahey, Dresden, Viyana, Budapeşte, İstanbul. Ayrıca bu şehirlere kaç gün ikamet edeceği belirlenmişti.²⁰⁰

Fakat daha sonra bu program yeniden düzenlenerek Muzafferüddin Şah için yeni bir program oluşturuldu. Bu program Tahran Sefaretinden Hariciye Nezaretine gönderildi. Muzafferüddin Şah'ın yeni programı aşağıdaki gibidir.²⁰¹

Tablo 1

Muzafferüddin Şah'ın 1900 tarihli gezi programı

Perşembe	12 Nisan	Tahran'dan Ken'e müteveccihen hareketle Ken'de üç gece kalınacak.
Pazar	15 Nisan	Kerec
Pazartesi	16 Nisan	Hisarek
Salı		Yeni İmam
Kazvin Eyaleti Dahilinde		
Çarşamba	18 Nisan	Kışlak Gadir-i Hum Bayramı
Perşembe	19 Nisan	Gerende
Cuma	20 Nisan	Kazvin iki gece kalınacak.
Pazar	22 Nisan	Siyah Dehni
Pazartesi	23 Nisan	Gerveh
Hamse (Şimdi Zencan olarak anılır) Eyaleti Dahilinde		
Salı	24 Nisan	Hürremdere
Çarşamba	25 Nisan	Sultaniye
Perşembe	26 Nisan	Zencan iki gece istirahat
Cumartesi	28 Nisan	Nikpey
Pazar	29 Nisan	Sarçam (Sarcham)
Azerbaycan Eyaleti Dahilinde		

²⁰⁰ BOA., Y.A.HUS., 405-50.

²⁰¹ BOA., Y.A.HUS., 407-35.

Pazartesi	20 Nisan	Sarçam ile Cemalabadi arasında Herzede? Aazu buyurulursa orada tevakkufla istirahat
Salı	1 Mayıs	Cemalabad
Çarşamba	2 Mayıs	Miyane iki gece istirahat
Cuma	4 Mayıs	Türkmen
Cuma		
Cumartesi	5 Mayıs	Karaçimen
Pazar	6 Mayıs	Dikmedaş
Pazartesi	7 Mayıs	Hacı Aka
Salı	8 Mayıs	Sadabad üç gece istirahat
Cuma	11 Mayıs	Tebriz -dört gece istirahat
Salı	15 Mayıs	Sufiyan
Çarşamba	16 Mayıs	Merend
Perşembe	17 Mayıs	Galin Qayeeh
Cuma	18 Mayıs	Culfa – iki gece istirahat
Avrupa- Rusya Dahilinde		
Pazar	20 Muharrem	20 Mayıs
Beş günde demiryolu vasıtasıyla Culfa-yı Rusya'dan Bakü'ye muvasalat		
Cuma	25 Mayıs	Bakü- iki gece istirahat
Pazar	27 Mayıs	Viladikavkaz
Pazartesi	28 Mayıs	Yola devam
Salı	29 Mayıs	Harkov
Çarşamba	30 Mayıs	Esna-yı Rah (Yola devam)
Perşembe	31 Mayıs	Esna-yı Rah (Yola devam)
Cuma	1 Haziran	Varşova
Almanya Memaliki dahilinde		
Pazartesi	3 Haziran	Breslau
Salı	5 Haziran	Yola devam olacak

Fransa Memaliki dahilinde		
Çarşamba	6 Haziran	Kont Kesvil bir ay dört gün ikamet
Almanya Memaliki dahilinde		
Salı	10 Temmuz	Baden-Baden üç gece durulacak.
Cuma	13 Temmuz	---
Cumartesi	14 Temmuz	Esna-yı rah (Yola devam)
Pazar	15 Temmuz	Esna-yı rah (Yola devam)
Pazartesi	16 Temmuz	Königsberg
Resmî olarak ikinci defa ki seyahat Rusya Memaliki dahilinde		
Salı	17 Temmuz	Yola devam
Çarşamba	18 Temmuz	Petersburg beş gece istirahat
Almanya Memaliki dahilinde		
Pazartesi	23 Temmuz	Königsberg
Königsberg'den hareket edilip Berlin'den geçilerek Hanover'e muvasalat		
Salı	24 Temmuz	Hanover'e iki gece muvasalat
Hollanda		
Perşembe	26 Temmuz	Hollanda dört gece durulacak
Belçika		
Pazartesi	20 Temmuz	Brüksel dört gece durulacak
Fransa		
Cuma	3 Ağustos	Paris on bir gece durulacak
Salı	14 Ağustos	Calais
İngiltere		
Çarşamba	15 Ağustos	Londra beş gece durulacak
Pazartesi	20 Ağustos	Britanya
Salı	21 Ağustos	Britanya
Çarşamba	22 Ağustos	Britanya
Perşembe	23 Ağustos	Britanya

Cuma	24 Ağustos	Britanya
Fransa		
Cumartesi	25 Ağustos	Avdet (geri dönüş) tarikiyle Calais
Almanya		
Pazar	26 Ağustos	Köln üç gece istirahat
Cumartesi	29 Ağustos	Berlin dört gece istirahat
Pazar	2 Eylül	Dresden'de iki gece istirahat
Salı	4 Eylül	Münih iki gece istirahat
İtalya Memaliki dahilinde		
Perşembe	6 Eylül	İtalya serhaddi (sınırı)
Cuma	7 Eylül	
Cumartesi	8 Eylül	
Pazar	9 Eylül	
Pazartesi	10 Eylül	
Salı	11 Eylül	İtalya ile Viyana beynindeki mesade-i kati (kesin)
Avusturya Memaliki dahilinde		
Çarşamba	12 Eylül	Viyana'da dört gece durulacak istirahat edilecek
Pazar	16 Eylül	Budapeşte iki gece istirahat
Salı	18 Eylül	Yola devam
Çarşamba	19 Eylül	Yola devam
Perşembe	20 Eylül	Yola devam
Memalik-i Şahane dahilinde		
Cuma	21 Eylül	Dersaadet dört gece durulacak ve istirahat edilecek
Salı	25 Eylül	Yola devam
Cumartesi	26 Eylül	Yola devam
Perşembe	27 Eylül	Yola devam
Tekrar Avusturya Memaliki Dahilinde		
Cuma	28 Eylül	Budapeşte

Rusya Memaliki Dahilinde		
Cumartesi	29 Eylül	?
İran Memalike muavedet (geri dönüş)		
Cuma	5 Ekim	Culfa
Cumartesi	6 Ekim	Gelinkaya
Pazar	7 Ekim	Merend
Pazartesi	8 Ekim	Sufiyan
Salı	9 Ekim	Tebriz

Yeni programa göre Muzafferüddin Şah İran'dan yola çıkarak Kazvin, Zencan ve Azerbaycan eyaletleri üzerinden Rusya'ya ulaşacaktı. Ardından Almanya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İtalya, Avusturya'ya ve dönüşte de Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'da dört gün istirahat ettikten sonra İran'a gidecekti.

Muzafferüddin Şah'ın seyahat programını yakından takip eden Rusya'daki Journal de Petersburg gazetesindeki makaleye ve Novustan gazetesindeki neşriyata göre Muzafferüddin Şah, Avrupa hükûmdarlarını ziyaret etmek için Mayıs ayında Tahran'dan yola çıkacak Kafkasya demiryoluyla Tiflis'e gidecekti. Ardından "Burjom"da tedavisi için bir müddet kaldıktan sonra Mayısın on beşine doğru programına göre Moskova'yı ziyaret edecekti. Burada birkaç gün kaldıktan sonra Almanya'ya gitmek için yola çıkacaktı. Hastalığından dolayı Almanya'daki kaplıcaların birinde birkaç gün ikamet edecekti. Almanya ziyaretini tamamlayan Muzafferüddin Şah, Fransa tarafından davet edilmiş olduğu Paris'teki sergiye gidecekti. Ardından Londra'yı ve daha sonra Viyana'yı ziyaret edecekti. Bu başkentleri ziyaret eden Muzafferüddin Şah, Batum güzergâhı üzerinden Tahran'a dönüş yapacaktı. Ayrıca bu gazeteye göre Şah'ın seyahati tahminen altı ay sürecekti.²⁰²

Muzafferüddin Şah tedavi için Fransa'da bulunan Contrexéville Belediyesi'nde iken buradaki meşhur suyu şifa niyetine içerek daha sonrasında bahçede gezdi. Muzafferüddin Şah burada iki hafta kalacağı sırada Fransız doktorlar Paris'ten Contrexéville'e gelerek Muzafferüddin Şah'a eşlik etmiştir. Ayrıca İran'ın Berlin Sefarethanesi kendisinden yararlanmak için Saray doktoru olan Holandark'ı Contrexéville'e daveti üzerine Doktor

²⁰² BOA., Y.A.HUS., 404-76; BOA., HR.SYS., 1369-60.

Holandark Berlin'den hareket etmişti.²⁰³ Aynı günlerde Fransa Hükûmet Başkanı Lobe 1900 sergisindeki yabancı şubeleri gezdiği sırada İran'a ait şubeyi de ziyaret etmişti. İran'a ait serginin başında görevli olan Kitapçı Han tarafından Lobe karşılanarak, İran'ın nadir eserler koleksiyonunda yer alan eserleri tek tek göstermişti. Bu esnada Lobe aynı günlerde Contrexéville'de bulunan Muzafferüddin Şah'ın sağlık durumunu sordu. Kitapçı Han ise Muzafferüddin Şah'ın Contrexéville'de ikamet etmesinden pek memnun olduğunu beyan etmişti.²⁰⁴

21 Haziran günü öğlenden sonra Voj Mutasarrıfı Contrexéville'de bulunan Muzafferüddin Şah'ı ziyaret ettiler. Bu iki mutasarrıf Muzafferüddin Şah'ın maiyetinde bulunan İran Sadrazamı, Paris Sefiri Nazar Ağa ve Şah'ın saray erkânı tarafından gayet güler yüzle karşılandı. Daha sonrasında Muzafferüddin Şah ile görüşme yapan mutasarrıflar Fransa Hükûmet Başkanı hakkında güzel sözler söyleyen İran Hükûmeti'ne teşekkür ederek Şah'ın sağlığına tekrardan kavuşmasını temenni ettiler. Muzafferüddin Şah bu ziyaret ve muameleden dolayı son derece memnun olduğunu ifade ederek Fransa Hükûmeti ile İran Hükûmeti arasında oluşan bu hissiyattan dolayı duygulandığını ifade ederken şu sözleri kullanmıştı: “İran ve Fransa'nın Hükûmetleri çoktan beri hissiyat-ı muhabbet ile yekdiğerine merbutdurlar. İnşallah bizzat reis-i hükûmet hazretlerine beyan-ı hissiyat eylerim.” Muzafferüddin Şah aynı gün saat 15:15'te Contrexéville'deki kaplıcaya giderek tedavisine devam ettirdi.²⁰⁵

22 Haziran günü İran Hükûmeti'nin Londra Sefiri beklenmekteydi. Ayrıca Şah'ın maiyetinde olan Nafia Nazırı, Posta Nazırı, Teşrifat Nazırı ve birçok kişi de Paris'e gitmek için Contrexéville'den ayrılmışlardı. Muzafferüddin Şah ve askerî maiyetinde olan Seryaver ve Tersane Nazırı Serdar ile Bahadır Cengi ve Doktor Kanber Han Cruzo? Saint Etienne'deki kurumları ziyaretle görevlendirilmişlerdi. Contrexéville'den Paris'e çekilen telgrafa göre Muzafferüddin Şah'ı karşılamak için Nantes'ten Contrexéville'e 26. taburun bandosu gelerek konser verdiğinde Şah ve maiyeti burada bulunmaktaydı. İran'ın Londra Sefiri de beklenildiği gibi akşamüstü Contrexéville'e gelerek İngiliz İtfaiye Heyeti hakkındaki incelemeleri Şah'a bildirmek için gelmişti. Ayrıca İran Posta Nazırı ve

²⁰³ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2147, 23 Haziran 1900.

²⁰⁴ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2151, 27 Haziran 1900.

²⁰⁵ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2152, 28 Haziran 1900.

Muzafferüddin Şah silah satın almak maksadıyla Saint Etienne ve Creuse fabrikalarına gitmişti.²⁰⁶

Muzafferüddin Şah'ın sağlığı günden güne iyiye gitmekteydi. Doktorlar Şah'ın 13 Temmuz'a kadar daha Contrexéville'de ikamet ettikten sonra öncesinde belirlenmiş olan programına göre seyahatine devam edebileceğini söylemişlerdi. Bu programa göre Muzafferüddin Şah, Paris'te dört veya beş gün kalacak ve gelecek Eylül ayında Bakü şehrine gidecekti.²⁰⁷ Nitekim Temmuz'un 12'sinde Muzafferüddin Şah'ın ayrılışı nedeniyle Contrexéville'in büyük bahçesinde 3.000 kişinin iştirakiyle şenlikle yapıldı ve Şah bu şenlikler sırasında alkışlarla karşılandı.²⁰⁸ Ertesi gün Albay komutası altında olan üç bölük tarafından cindilik müsabakaları yapıldı. Muzafferüddin Şah ve maiyeti koşu meydanına geldiklerinde mutasarrıf, general, miralay ve belediye reisi tarafından karşılandı. Şah, bu at koşularından son derece memnun olarak Fransa Hükûmet Başkanı'na bu güzel misafirperverliklerinden dolayı teşekkür etmişti.²⁰⁹ Ayrıca Contrexéville Belediye Reisi'nin Jane Dark'ın at üzerindeki ? takdim etmesi Şah'ın bu hediyeden son derece memnun olmasını sağlamıştı. Daha sonrasında Muzafferüddin Şah Viteli'yi tekrar ziyaret etmek ve burada öğle yemeği yemek arzusunda olduğu için maiyetiyle beraber Voj Mutasarrıfı Tallon ve belediye reisi tarafından karşılandı. Burada Muzafferüddin Şah en güzel mağazalara giderek birkaç ziynet eşyası ve mücevher satın aldı. Viteli'deki bahçeye bakan bir dairede yemeğini yedikten sonra güvercinlere nişan attığında saat dörde gelmekteydi. Cuma günü yolculuk başladığı sırada Muzafferüddin Şah için özel ayarlanmış olan vagona Mutasarrıf Tallon da binerek Şah'a eşlik etti. Ayrıca Şah'a eşlik eden İran Hükûmeti Paris Sefiri Nazar Ağa, Sefaret Kâtibi Ardeşir Han ve birçok kişi daha bulunmaktaydı.²¹⁰

Muzafferüddin Şah'ın ayrılışı sırasında hem Fransız Marşı çalınması hem de İran Marşı'nın bir bando tarafından çalışması, Şah'ın halk tarafından selamlanması, halkın

²⁰⁶ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2152, 28 Haziran 1900.

²⁰⁷ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2158, 4 Temmuz 1900; **İkdam Gazetesi**, Numara: 2160, 6 Temmuz 1900.

²⁰⁸ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2173, 19 Temmuz 1900.

²⁰⁹ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2170, 16 Temmuz 1900; **İkdam Gazetesi**, Numara: 2171, 17 Temmuz 1900; Muzafferüddin Şah'ın Contrexéville 'deki ikameti Fransa'nın Figaro gazetesine de konu olmuştur. İkdam gazetesi ise bunu 17 Temmuz 1900 tarihli gazetesinde yayınlamıştır. Detaylı bilgi için bkz. **İkdam Gazetesi**, Numara: 2172, 18 Temmuz 1900.

²¹⁰ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2172, 18 Temmuz 1900; **İkdam Gazetesi**, Numara: 2173, 19 Temmuz 1900; Muzafferüddin Şah hareket etmeden evvel Fransa Hükûmet Başkanı Lobe'ye bir telgrafname çekti. Bu telgrafnamede aynen şöyle geçmektedir: "Yarın Contrexéville'den müfarekat edeceğim. Buradan infikak (ayrılış) etmezden evvel ikamet ettiğim müddetçe memurin-i mahalliyeye ve ahali canibinden gördüğüm ve hürmet ve muhabbetten dolayı beyan-ı teşekkürü vazifeden add ederim." Lobe bu telgrafa cevaben bir telgraf yazarak beyan-ı teşekkürde bulunmuştur. Bkz. **İkdam Gazetesi**, Numara: 2173, 19 Temmuz 1900.

“yaşasın şah” diye bağırması ve Şah için gösteriler yapılması nedeniyle Muzafferüddin Şah pek müteessir olmuştu. Muzafferüddin Şah ise Contrexéville’den ayrılmadan önce buradaki bazı kadınlara Horasan’da yapılan son derece kıymetli olan yüzüklerden ve birçok kişiye de farklı eşyalar hediye etti. Ayrıca buradaki hatırı sayılır memurlara ise Şîr û Hurşîd nişanları verdi.²¹¹

Muzafferüddin Şah 13 Temmuz akşamı Wiesbaden’e ulaştı ve geceyi burada geçirdikten sonra ertesi gün diğer trene binerek doğruca Petersburg’a gitti. Muzafferüddin Şah 17 Temmuz’da ancak Petersburg’a varmıştı. Şah Petersburg’a vardığında Çar Nikola istasyonda Şah’ı karşıladı. Ayrıca Rusya hanedanı imparator azası ve saray ileri gelenleri istasyonda kabul töreninde bulunmaktaydılar. Şah ve Çar Nikola birlikte üstü açık arabaya binerek Nevski Meydanı’nı geçtiği sırada halk tarafından alkışlarla karşılandılar. Muzafferüddin Şah’ın gelişi nedeniyle Nevski Meydanı’nda armalar, bayraklar ve İran bandırası rengindeki çiçeklerle süslenmiş bir zafer takı inşa edilmişti. Ayrıca meydan boyunca güzergâhta bulunan askerler selam töreni icra etmekteydiler. Burada Heyet-i Mebuse tarafından Muzafferüddin Şah’a bir tepsi üzerinde tuz ve ekmek takdim edildi. Nevski Meydanı’ndan geçen Muzafferüddin Şah ardından Rus İmparatoriçesi tarafından ağırlandıktan sonra kendisi için tahsis edilen Ermitaj Sarayı’na dinlenmek için çekildi.²¹²

Rusya’daki Journal de Saint Petersburg’da Muzafferüddin Şah’ın Petersburg ziyareti şöyle geçmekteydi:

“Şah hazretleri müdebdeb-- bir surette istikbal olunacaktır. Müşarün-ileyh sandâlî-i hükûmete kuudları zamanından beri ilk defa olarak Avrupa’da seyahat ediyor ve Avrupa hükûmdaran ve rüesa-yı hükûmetini ziyaret ediyor. Rusya’nın merkez-i hükûmeti ahalisi müşarün-ileyh hazretlerine bir hüsn-i samimiyetle ifa-yı raşime-i hoş-amedî eyleyecekler ve Çar hazretleri de müddet-i medideden beri Rusya ile İran arasında mevcut münasebat-ı dostaneyi muhafaza eden Şah hazretlerini memnunen kabul edecektir.”²¹³

²¹¹ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2173, 19 Temmuz 1900.

²¹² **İkdam Gazetesi**, Numara: 2176, 22 Temmuz 1900; **İkdam Gazetesi**, Numara: 2179, 26 Temmuz 1900; Petersburg Sefaretinden Hariciye Dairesi Tercüme Odası’na gönderilen 17 Temmuz 1900 tarihli belgede Muzafferüddin Şah’ın nasıl karşılandığı ve Rusya’da Şah’ın nasıl ağırlandığına dair detaylı bilgi mevcuttur. Bkz. BOA., **Y.A.HUS.**, 409-20; BOA., **Y.A.HUS.**, 409-2.

²¹³ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2176, 22 Temmuz 1900.

18 Temmuz akşamında Muzafferüddin Şah'ın şerefine Peterhof Sarayı'nda bir ziyafet tertip edildi. Bu ziyafette Şah'ın dışında Rusya Çar ve Çariçesi, Çar Nikola'nın biraderi, bütün grandük ve grandüşesleri Yunanistan Kraliçesi ve devletin ileri gelenlerinden birçok kişi hazır bulundu. 19 Temmuz'da ise ? Sarayı'nda bir geçit töreni yapıldı. Rus Çar ve Çariçesi, Muzafferüddin Şah, Yunan Kraliçesi bu geçit töreninde bulundu. Geçit töreninin son bulmasının ardından Çar Nikola Hassa İkinci Batarya-yı Şark Haberleşmesine ortak olmasından dolayı tebrik etti. Ertesi gün Muzafferüddin Şah, Simferpol Kilisesi'nde bulunan III. Aleksandr'ın mezarının üzerine çelenk koydu. Aynı gün öğleden sonra Peterhof Sarayı'nda Çar Nikola'nın annesi tarafından kabul edildi.²¹⁴ 20 Temmuz'da İran sefarethanesini ziyaret ettikten sonra buradan ayrıldı. Yine aynı gün Muzafferüddin Şah, Peterhof Sarayı'nda düzenlenmiş olan ziyafete katıldıktan sonra tiyatro gösterisine gittiği için Peterhof'daki dairesine çok geç vakitte dönmüştü.²¹⁵

21 Temmuz'da Muzafferüddin Şah vapurla botanik bitki bahçesini ziyaret etti. Maiyeti ise General Arseniyef' ile birlikte harp vapurunda bulunmaktaydı. Botanik Bitki bahçesinin girişinde Ziraat Bakanı ve bahçede görevli olan memur, Şah'ı ve diğer misafirleri karşılayarak bir saat kadar bahçeyi tanıttı. Muzafferüddin Şah, bahçe ziyaretini tamamlayıp dışarı çıktığı sırada General Arseniyef'e çok memnun olduğunu dile getirdi. Öğleden sonra üçe doğru Şah Ermitaj Sarayı'na gelerek elçiler heyetinin ziyaretini kabul etti. Tüm yabancı elçiler ve sefarethane memurlarının bazıları resmî uniformalarını giyerek ziyaret etmek için hazır bulunmaktaydılar. Muzafferüddin Şah, elçileri eski sırasına göre tek tek kabul etti. Bu sırada tercümanlık vazifesi ise Petersburg Sefiri Mirza Rıza Han tarafından yapıldı. Elçilerin kabulünden sonra sarı salonda bekleyen sefarethanelerin memurlarının yanına giden Muzafferüddin Şah'a memurlar tek tek takdim edildi. Aynı gün saat 16:40'da Muzafferüddin Şah arabaya binerek Ermitaj Sarayı'na gidip daha sonrasında ise Aleksandriya yatına binmiş ve deniz üzerinde gezintiye çıkmıştır. Bu gezintisinde iskelede Donanma Bakanı vekili ve birkaç amiral beklemekteydi. Ayrıca Aleksandriya yatında Şah'a eşlik eden amiraller bulunmaktaydı.²¹⁶

Muzafferüddin Şah'ın Avrupa ziyareti birçok ülke tarafından takip edilmekteydi. Fransa da Şah'ın bu yolculuğunu yakından takip eden ülkelerinden bir tanesiydi.

²¹⁴ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2179, 22 Temmuz 1900.

²¹⁵ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2182, 28 Temmuz 1900.

²¹⁶ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2181, 27 Temmuz 1900.

Petersburg'dan Figaro gazetesine bildirilen yazı aşağıdaki gibi İkdâm gazetesinde yayınlanmıştır.²¹⁷

Bundan sekiz gün sonra Fransa'nın misafiri olacak olan Şah hazretleri şimdi Petersburg'da Çar hazretlerinin misafir-i mahsusu bulunmaktadır. Müşarün-ileyh hazretleri salı günü şehrimize muvasalat ederek şimendüfer mevkisinde Çar Nikola hazretleri, grandükleri, saray-ı imparatorî-i erkanı ve birçok rical ve memurin canibinden istikbal edilmiştir.

Şah hazretleri trenden inerken bir bando-i muzika İran hava-yı millisini terennüm etmekte idi. Selamlar teati olduktan sonra Şah hazretleri Çar hazretleriyle arabaya binmiştir. Müşarün-ileyha hazeratı belediye marifetiyle inşa olunan ve şark usulünce tezyin edilen büyük bir tak-ı zafer (zafer takı) altından mürur etmişlerdir. Mezkûr tak-ı zaferin aşağı kısmı memalik harrede çıkan nebatat ve yapraklarla setredilmiş ve kısm-i ulyası dahi elde kılıç bir yaldızlı arslan şekline konmuştur.

Müşarün-ileyhima hazeratını hamil bulunan araba iki tarafta her türlü asakir-i safbeste bulunan caddelerden mürur etmiştir. Bi'l cümle emâkin ve büyut İran ve Rus bayraklarıyla tezyin, kapuların kısm-i azamı ve balkonlar mükellef halılarla tefriş edilmiş idi. Arabanın önünde hassa kızak askerinden bir bölük gitmekte idi. Yine asakir-i mezkûreden diğer bir bölük arabanın arkasından yürümekte idi. Askerden sonra da arabalar gelmekte idi ki bunlarda grandükler, büyük memurlar vesaire ahz-ı mekân etmişler idi.

Şah-ı İran hazretleri İkinci Nikola hazretleri ile grandükler canibinden Ermitaj Sarayına kadar isâl olunmuştur. Müşarün-ileyhin daireleri işbu sarayda ihzar olunmuş ve İmparatoriçe hazretleri ile grandükler Şah-ı müşarün-ileyh hazretlerine mezkûr sarayda muntazır (bekleyen) bulunmuşlar idi. Şah hazretleri saraya girdikten biraz sonra çıkarak ziyarâta başlamış ve en evvelki ziyareti İmparatoriçe hazretleri ile Çar hazretlerine olmuştur. Çar hazretleri bu ziyaret esnasında kendilerine murassa Saint Andre nişanını ita eylemişlerdir. Yevm-i mezkûrun akşamı Petersburg'un başlıca mahallelleri tenvir olunmuştur.

²¹⁷ İkdâm Gazetesi, Numara: 2183, 29 Temmuz 1900.

Ertesi günü Şah hazretleri darphaneyi gezmiştir. Maliye Nazırı Mösyö Vite Müşarün-ileyhe orada muntazır bulunup ziyaretin hatırasını teyit zımında darp olunan bir madalyayı kendilerine takdim eylemiştir. Bu madalyanın bir cihetinde Rusya İmparator ve İmparatoriçesi hazeratının resimleri ve öbür tarafında dahi makama münasip bir ibare-i Farisiyye mevcut bulunmaktadır. Şah hazretleri darphaneden mufâratat ettiği sırada darphanenin bulunduğu kaleden toplar atılarak resm-i selam ifa olunmuştur. Badehu Şah hazretleri refakatinde çar bulunduğu halde imparator hazretlerinin validelerini ve Grandüşes Olga'yı ziyaret için Peterhof Sarayı'na gitmiştir.

Şah hazretleri Petersburg'da geçirdikleri üçüncü günü resm-i geçitte hasr etmişlerdir. Bu resm-i geçit Krasnoviya Selo'da icra olunup bütün hanedan-ı imparatorî erkanı resmî mezkurda hazır bulunmuşlardır.²¹⁸

Petersburg'daki istasyondan Çar ve Çariçe ile hanedan imparatoru azası tarafından uğurlandıktan sonra Rusya ziyaretini tamamlamış olan Şah, 22 Temmuz'da Belçika'nın Oostende'ye şehrine vardı. Bu sırada İran Hükûmeti'nin Brüksel Sefiri Cevat Han Saa'd-Devle Oostende'de Şah'ı beklemekteydi. Muzafferüddin Şah, Belçika Kralı tarafından kendisine tahsis edilmiş olan kasırda ikamet edecekti. Belçika Kralı ancak iki gün sonra Brüksel'de resmî bir ziyaret ile Şah'ı karşıladı. 25 Ağustos'ta Muzafferüddin Şah Liyehj'in? yakınında bulunan maden kurumlarına bir ziyarette bulunarak buralarda incelemelerde bulunmuş ve ardından Anvers'e gitmiştir.²¹⁹

27 Temmuz tarihli Figaro gazetesine göre Muzafferüddin Şah 26 Temmuz'da Kolonya'ya²²⁰ vardı. Daha sonrasında ise Şah'ın treni Belçika ve Fransa sınırında yakın bir yerde durarak geceyi burada geçirdi. Ertesi sabah saat 10:00'da Jomon'na gittiğinde burada 16. Paris levhası kumandanı general ve diğer kişiler tarafından karşılandı. Dışişleri Bakanı, İran Sefiri Nazar Ağa ile oğlu Edşir Han, Fransa'nın Tahran Sefiri ve diğer ileri gelenler aynı günün akşamı Paris'ten hareket edeceklerdi. Bu kişiler tek tek Muzafferüddin Şah'a takdim edildikten sonra yeniden tren yolculuğuyla Paris'e doğru yola çıkılacaktı.²²¹

²¹⁸ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2183, 29 Temmuz 1900.

²¹⁹ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2182, 28 Temmuz 1900.

²²⁰ Kolonya diğer adıyla Köln şehridir.

²²¹ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2186, 1 Ağustos 1900.

Yine Figaro gazetesine göre Muzafferüddin Şah'ın maiyetinde olan isimlere şunlardı: Sadrazam Eminü's-Saltana Mirza Ali Aşgar Han (Şah'ın İran'daki en büyük devlet adamı), Teşrifat Nazırı ve Şah'ın hususi Doktoru Vezir Derbar Mirza Mahmud Han Hekimü'l-Memalik, Baş Mabeynci Muvassıkü'l-Devle, Posta Nazırı, Maiyet-i Şahî Reisi Emir Bahadır Cenk, Şah'ın Seryaveri ve Maiyet-i Askeriyesi Reisi Mirza Kerim Han, Nafia Nazırı Mühendisü'l-Memalik Nizam Gıfari, Zat-ı Şehamet-penah-ı Şahî'nin Hususiyesi Vekilü'd-Devle Mirza Mehmed Han, Sadrazam mektupçusu olup sonrasında İran Hükûmeti'nin Washington Sefirine tayin olan Mirza İshak Han ve bu kişilerden başka daha bir çok kişi bulunmaktaydı. Tahminen 50 kişinin maiyetinde olduğu söylenmekteydi.²²²

Muzafferüddin Şah, 28 Temmuz'da öğleden sonra saat üç ile dört gibi Paris'e gelerek Fransa Hükûmet Başkanı Lobe tarafından gösterişli bir şekilde karşılandı. Bu karşılaşmada Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan Reisleri, Reis-i Vükela, Heyet-i Vükela, Sen Valisi, Zabıta Müdürü, Teşrifat Bakanı, Memurîn-i Mülkiye ve Askeriyeden birçok kişi Muzafferüddin Şah'ı beklemekteydi. Şah'ın gelişiyle birlikte bir tabur jandarma askerî resmî selamlama yaptıktan sonra askerî bando da İran Marşı'nı ve Fransız havasını çalmaya başladı. İstasyonda teşrifat merasimi için büyük bir salon hazırlanmıştı. Lobe, Muzafferüddin Şah ve beraberindekiler teşrifat salonuna gittiler. Burada Şah maiyetindekileri Lobe'ye takdim ederken Lobe de Şah'ın gelişi için hazır bulunan kişileri Şah'a takdim etti. Daha sonrasında İstasyon önünde hazır bekleyen arabalara binerek gittiler. Şah ve Lobe'un arabasının arkasında bir süvari müfrezesi de gitmekte ve onların hemen arkasında ise maiyeti için tahsis edilmiş arabalar yer almaktaydı. Şah ve maiyeti ? Caddesi'nde 43 numaralı dairesine gidene kadar askerler merasim yaparak iki sıra şeklinde dizildiler. Bu sırada Şah sokaktan geçerken halk tarafından büyük ilgi görerek alkışlanmıştı. Daha sonrasında Hükûmet Başkanı Lobe, Muzafferüddin Şah'ın dairesine kadar gitmesinde eşlik etti. Buradaki kabul salonunda Lobe ve Şah birkaç dakikalık bir görüşmede bulunduktan sonra Lobe salondan ayrıldı. Şah ise salonun dış kapısına kadar Lobe'yi uğurladı. Lobe buradan ayrılıp Elysee Sarayı'na gittikten yarım saat sonra Muzafferüddin Şah da Elysee Sarayı'na giderek Lobe'yi ziyaret etmiştir.²²³

²²² **İkdam Gazetesi**, Numara: 2186, 1 Ağustos 1900.

²²³ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2173, 19 Temmuz 1900; **İkdam Gazetesi**, Numara: 2186, 1 Ağustos 1900; **İkdam Gazetesi**, Numara: 2184, 30 Temmuz 1900; **İkdam Gazetesi**, Numara: 2185, 31 Temmuz 1900; **İkdam Gazetesi**, Numara: 2187, 2 Ağustos 1900.

Elysee Sarayı ziyareti ardından Muzafferüddin Şah, kendi dairesinden çıkmadı. Biraz yorgun olduğu için akşam 20:00'a kadar odasında istirahat etti. Adeti üzere akşam yemeğini 22:00'da yedikten sonra yeniden dairesinde dinlenmeye çekildi. Ertesi gün Muzafferüddin Şah yine biraz yorgun olduğu için dairesinden çıkmayarak sabah 10:00'da maiyetinden birkaç kişiyi huzuruna kabul etti. Öğle vakti geldiğinde ise yalnız başına yemek yedi. Mihmandar olarak bir kişi Şah'ın emrine verilmişti. Mihmandarın Sen Nehri üzerinde gezinti teklifini havaların buruk olmasından dolayı kabul etmedi.²²⁴

30 Temmuz Salı günü öğleden sonra Muzafferüddin Şah dairesinin bahçesine getirilen otomobilin gidişini inceledikten sonra 17:00'da otomobile binerek bir gezintiye çıktı ve bu gezintiden pek hoşnut olmuştu. Gezintisinin ardından dairesinin önüne geldiği sırada Şah gezintisini uzatarak Zafer Takı'na kadar gidilmesini emretti. Sonrasında Marlin?'e giderek buradaki mekanları gezdi. Ayrıca Şah bu mekanları gezerken maiyetinde ve birçok askerden başka arkasında birçok da araba bulunmaktaydı. Bu gezintinin ardından her zaman olduğu gibi yemeğini tek başına yemişti.²²⁵

Muzafferüddin Şah 3 Ağustos Cuma günü Vensehn? Fişekhanesini ve Harbiye Mahzenini ziyaret etti. Şah burada tahminen bir saat kadar topları, bataryaları inceleyerek Miralay Silvester'dan birçok açıklama talebinde bulundu.²²⁶ Gezinin ardından Vensehn'e gidecek olan Şah'ın Vensehn'e gidişi ve burada nasıl ağırlandığı aşağıdaki gibidir.

Şah Vincennes'e gitmek için dairesinden çıktığı sırada halk tarafından alkışlar eşliğinde kendisi için tahsis edilen arabasına bindi. Şah'ın yanında Savaş Bakanı Andre de bulunmaktaydı. Şah'ın maiyeti ise arkada yer alan on arabanın içerisinde Şah'ın takip etmekteydi. Arabalar Vincennes'e geldiği vakit General ile maiyetinde yer alan harbiye zabitanları tarafından karşılanmıştı. Şah'ın gelişi için 19 tabur toplanarak resmî merasimi yerine getirdiler. Arabalar bu askerlerin önünden geçtiği sırada askerî bando İran Marşı'nı çalmaktaydı. Saat 10:05'te talim meydanında resmî geçit yapılırken birçok davetliler ve aileler bu töreni izlemekteydi. Muzafferüddin Şah da bu resmî geçidi izlerken sağ tarafından General Andre, sol tarafından ise Sadrazam Eminü's-Saltana bulunmaktaydı. Bu resmî geçit 10:15'te başlamış ve 10:45'te son bulmuştu. Hemen ardından süvari hücumları, nişan ve top talimleri yapılmasıyla birlikte saat 11:00'da her şey son bularak Şah'ın alkışlar eşliğinde

²²⁴ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2189, 4 Ağustos 1900.

²²⁵ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2189, 4 Ağustos 1900.

²²⁶ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2194, 9 Ağustos 1900.

buradan ayrılıp öğle yemeğini yemeye gitmişti. Bu sırada Savaş Bakanı General Andre, Şah'ın sağlığı hakkında sohbet etmekte, Eminü's-Saltana ise bu konuşmayı Farsçaya tercüme etmekteydi.²²⁷

Muzafferüddin Şah'ın Paris'ten ayrılmasına az kaldığı için Fransa Hükûmet Başkanı Lobe ve eşi Şah'ın şerefine Elysee Sarayı'nın büyük salonunda 150 kişilik bir ziyafet verdi. Yemekten sonra bütün elçiler, sefaret memurları, sergi komisyonları, deniz subayları ve ileri gelen memurların resm-i kabulleri icra edildi. Ardından Elysee Sarayı'nın büyük bahçesinde Şîr ü Hurşîd ile İran Devleti'ne ait armalar şeklinde havai fişek gösterisi yapıldı.²²⁸

4 Ağustos Cumartesi günü Muzafferüddin Şah'ın sergiyi ziyareti sırasında Ticaret Bakanı, Maarif Bakanı ve Teşrifat-ı Umumiye Müdürü Şah'ın serginin bulunduğu alanda hazır bir şekilde beklemekteydiler. Şah serginin bazı alanlarını gezdikten sonra İran şubesine gittiğinde burada İran Nafia Nazırı, İran Komiseri ve diğer ileri gelenler tarafından karşılanmıştı. Şube baştan aşağı halılarla donatılmıştı. Nafia Nazırı Mühendisü'l-Memalik Şah'a ithafen bir konuşma yaparak hoş geldin beyanında bulundu. Bu konuşmanın sonunda Muzafferüddin Şah, Sadrazam Eminü's-Saltana vasıtasıyla Mühendisü'l-Memalik'e iki parça değerli taşlarla süslenmiş kılıç hediye etmiştir.²²⁹

5 Ağustos tarihli Figaro gazetesine göre Muzafferüddin Şah halılarıyla meşhur olan ? tezgahlarını ziyaret etmeyi çok istiyordu. Sergiye gittikleri cumartesi günü kimyagerlerden David ile bir müddet sohbet etmiş ve David burada üretilen 1472 rengi Şah'a göstermişti. Ayrıca meraklı bir kimyager olan David, Şah'a bir renk daha keşfetmek Amerika'yı keşfetmek kadar önemli olduğunu belirttiğinde Şah bu kadar renkten yararlanmak için ne gibi bir usule girişildiğini Maarif Bakanı'na sormuştu. Bu sorunun cevabını pazartesi günü Şah kendi gözleriyle görecekti.²³⁰

Muzafferüddin Şah sergiyi gezdiği Cumartesi günün akşamı maiyet ve İran dairesi komiseri Kâtib Han ile beraber eğlence dairesine giderek buranın manzarasını bir müddet seyrettikten sonra ? Sarayı'na geçerek buradaki manzarayı da setretmişlerdir. Buradaki dairede parlak renkli kelebekler uçuşmakta ve örtülü kadınlar raks etmekteydi. Bu gösteriyi

²²⁷ İkdâm Gazetesi, Numara: 2194, 9 Ağustos 1900.

²²⁸ İkdâm Gazetesi, Numara: 2196, 11 Ağustos 1900.

²²⁹ İkdâm Gazetesi, Numara: 2189, 4 Ağustos 1900.

²³⁰ İkdâm Gazetesi, Numara: 2196, 11 Ağustos 1900.

bir müddet izleyen Muzafferüddin Şah, dinlenmek için dairesine çekildi.²³¹ Aynı günün akşamı saat 23:00'da İngiltere Kraliyet Ailesinden Dük de Dieburg? vefat ettiğini haber almıştı. Oluşan bu matemden dolayı Şah'ın Londra'ya kararlaştırılmış olan seyahatinden vazgeçilmesi ve Londra için tahsis edilmiş olan günlerin boş kalması nedeniyle Paris'teki seyahat süresinin uzatılması Fransa Hükûmet Başkanı Lobe tarafından rica edilmişti. Şah bundan dolayı pek memnun olmuş ve 11 Ağustos Cumartesi gününe kadar daha Paris'te kalacağını belirtmiştir.²³²

Muzafferüddin Şah Avrupa'yı seyahat edeceği zaman 8 Ağustos'ta Londra'yı da ziyaret edecekti. İngiltere'de 10 gün kadar ikamet edecek olan Şah buradayken Manchester'ı dahi ziyaret ederek oradaki meşhur pamuk dokuma fabrikalarını inceleyecekti.²³³ Fakat İngiltere kraliyet ailesinden vefat haberinin gelmesi üzerine Londra'da gerçekleştirilecek olan bu program iptal edilmiştir.

Pazar gün Muzafferüddin Şah ilk başta otelden dışarı çıkmaya da akşama doğru saat 17:00'da Bologna Ormanı'nda bir gezintiye çıktı. İlk önce hayvanat bahçesine giderek burada bir saat kadar gezdi. Daha sonra hayvanat bahçesinden çıkarak Cascaden?'e gitmiştir. Saat 19:15'te dairesine geri dönmüş ve ardından Kraliçe Margaret için bir taziye telgrafi çektikten sonra yeniden dairesinden ayrılan Şah Iyyena Caddesi'nde bulunan İran Sefarethanesine gitmiştir.²³⁴

Fransa Hükûmet Başkanı Lobe ve eşi Muzafferüddin Şah'ın şerefine 6 Ağustos Pazartesi akşamı Elysee Sarayı'nda bir ziyafet düzenlemişlerdi. Kral'ın vefatı sebebiyle davetlilerin sayısında azalma olmuş ve yemekten sonra yalnız resm-i kabullerle yetinilmişti. Muzafferüddin Şah ve maiyeti akşam 20:00'da Elysee Sarayı'na geldiğinde üçüncü hassa taburu tarafından bir merasim yapıldı. Şah arabadan indiklerinde Protokol Müdürü ve Reisi Hükûmetin Daire-i Askeriye Reisi General Dobva? taraflarından karşılanarak Lobe ve eşi ve diğer davetlilerin beklediği büyük salona gidildi. Şah'ın sağ tarafında Madam Lobe, meclis-i ayan reisi, Paris'in İran Sefiri Nazar Ağanın eşi, sol tarafında ise Lobe, Madam Falye? ve diğer ileri gelenler yerlerini almışlardı. Yemek sırasında bir yanda da müzik çalınmış ve Şah tercümanı vasıtasıyla yemekten sonra bu güzel ziyafetten dolayı Madam

²³¹ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2196, 11 Ağustos 1900.

²³² **İkdam Gazetesi**, Numara: 2196, 11 Ağustos 1900.

²³³ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2174, 20 Temmuz 1900.

²³⁴ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2191, 6 Ağustos 1900; **İkdam Gazetesi**, Numara: 2196, 11 Ağustos 1900.

Lobe'a teşekkürlerini iletmişti. Aynı gün Muzafferüddin Şah, Lobe'ye İran'ın en değerli nişanı olan "tımsal?" nişanını verecekti. Bu nişan dört bir tarafı mücevherlerle işlemeliydi.²³⁵

6 Ağustos Tan gazetesine göre Muzafferüddin Şah 5 Ağustos Pazar günü Bologna Ormanı'nı gezintiye çıktığı sırada yoldaki halk tarafından alkışlanmıştır. Saat 22:00'da İran Hükûmeti'nin Roma Sefiri Malkum Han'ı ziyaret etmiştir. Pazartesi sabahı ise Louvre Müzesi'ne gitmiştir. Maarif Bakanı ile Güzel Sanatlar Müdüriyeti ekranı Şah'ı müzenin önünde karşılamıştır. Müzenin içinde gezerken İran ressamlarından birinin levhası Şah'a gösterilmiştir. Bu ressam Güzel Sanatlar alanında öğrenim görmek için Paris'e gelmiş olup müzede gösterilen levhayı daha yeni tamamlamıştır. Muzafferüddin Şah ressamı bu eserinden dolayı tebrik etmiştir. Ardından Şah'ın şerefine müzede bir kahvaltı düzenlendi ve aynı günün akşamı ise Şah Elysee Sarayı'ndaki ziyafette hazır bulunacaktı.²³⁶

Muzafferüddin Şah maiyetinde bir zırlı süvarisiyle bu sabah Trocadero'ya giderek Madagaskar şubasını ziyaret etti. Şube binasının önünde Madagaskarlı askerler Şah'ı resmî selamla karşıladı. Şah bir müddet askerlerin önünde durarak bu selamlamayı izledi. Daha sonra Madagaskar'ın köyleri ve Madagaskar'ın adetleri hakkında merak ettiklerini sordu. Madagaskar şubesinin özellikle ? Panoramasının merkezi idaresini gezdikten sonra Trocadero bahçesine gittiği sırada buradaki Madagaskarlı müzisyenler İran Marşı'nı söylemekteydi. Daha sonra Prens, Muzafferüddin Şah'ı Asya'daki Rus Şubesine götürdü. Burada Kremlin müzisyenleri, Şah'ı İran Marşı çalarak karşıladı. Şah, burada Çar'ın resmî salonunu çok beğenmiş ve hatta bu şube Çin şubesinden daha fazla ilgisini çekmişti. Ayrıca buradaki ziyaretini tamamlayan Muzafferüddin Şah, Güney Afrika şubesine gittiğinde şubedeki altın madeni Şah'ın dikkatini çekmişti. Öğleden biraz önce ise kendi dairesine geldi.²³⁷

7 Ağustos Salı günü öğleden sonra Muzafferüddin Şah darphanenin dairelerini gezerek burada darp edilen madeni paraların yapılışını izledi. Bu gezi sırasında Şah'a bir tarafından "Şah-ı Zişan" ibaresi diğer tarafında "Muzafferüddin Şah Kaçar 7 Ağustos 1900" cümlesini içeren 38 gram ve 38 milimetre büyüklüğünde bir madalya darp edilerek takdim edildi. Sonrasında erkanıyla birlikte ? Sokağı'ndaki ikamet ettiği otele giden Şah, yemekten

²³⁵ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2196,11 Ağustos 1900; **İkdam Gazetesi**, Numara: 2197, 12 Ağustos 1900.

²³⁶ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2196, 11 Ağustos 1900.

²³⁷ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2198, 13 Ağustos 1900.

sonra canbazhanesine gitmiş ve buradan gece yarısı dönmüştü.²³⁸ 8 Ağustos Çarşamba sabahı Muzafferüddin Şah ve maiyeti otelden hareket ederek ? Sokağı'ndaki itfaiye kıışlasını ziyaret etti. İtfaiye kıışlasındaki aletleri, buharlı ve elektrikli tulumbaları ve yangın söndürmek için icat edilmiş olan yeni usuller hakkında Albay tarafından yapılan açıklamaları dikkatle dinledi. Ardından bir yangın tatbikatı yapıldı. Muzafferüddin Şah gayet memnun olarak zabitanı tebrik etti.²³⁹

9 Ağustos Perşembe günü meşhur ? halı fabrikasına giderek fabrikanın başlıca tezgahlarını ziyaret etti. Özellikle iki eski İran halısı Şah'ın dikkatini çektiği için bu halıların 17.yüzyılda işlenmiş olup etrafında nakşedilmiş olunan çizgilerin bir takım Farsça beyitler olduğu belirtilmişti. Halı imalathanesinden çıktıktan sonra botanik bahçesine gidildi. Bahçenin her tarafını dikkatli bir şekilde inceleyerek gezmişlerdi. Ama Şah'ı en eğlendiren bahçedeki hayvanlar olmuştu. Yine aynı gün İngiltere'nin Paris Sefiri, Şah'ı ziyaret etti. Ardından sadrazam refakatında Sefir Nazar Ağa bulunduğu halde Dışışleri Bakanı'nı ziyaret etmişti.²⁴⁰

10 Ağustos Cuma günü Muzafferüddin Şah ve maiyeti akşam 17:00'dan 19:00'a kadar Boulogne Ormanı'nda gezdikten sonra akşam Şah Şîr û Hurşîd nişanlarının beratlarını yazdırmıştı. Fransa Maliye Bakanı, Sergi-i Umumi Komiseri Alfred Pikar, Sergi İşletme Genel Müdürü'ne birinci rütbeden Şîr û Hurşîd nişanı verilmişti. Ayrıca nişan alanlar arasında Polis Memuru, Zabıta memurları, Hariciye Nezareti Kontrol Memuru, posta memurları da bulunmaktaydı. Cumartesi sabahı Şah sergiye giderek İran şubesinin kapısından girip askerî kıyafet müzesini gezdi. Burada Sergi-i Umumi Komiseri Alfred Pikar ve yardımcıları tarafından karşılanmıştı. Ardından Sin Şimon? ve Hoçkis? silah imalathanelerini ziyaret ederek buradaki topları ve çeşitli mekanizmaları dikkatle incelemişti. İmalathaneden son modelde bir mitralyöz satın aldı. Askerî kıyafet müzesinin birinci katına çıkarak buradaki eski askerî üniformaları inceledi. Şah üniformaların müzede böyle sergilenmesini takdir ederek tebrik etti. Serginin Fransız ve diğer yabancı bölümlerin de gezdikten sonra Fruzo? Fabrikası'na gidildi. Burada fabrika Genel Müdürü Sneijder, Şah'ı karşıladıktan sonra fabrikanın bölümleri tek tek gezildi. Bu sırada Şah bir miktar silah satın aldıktan sonra hazır olan büfeye giderek portakal suyu içti. Ayrıca program haricinde

²³⁸ İkdâm Gazetesi, Numara: 2198, 13 Ağustos 1900.

²³⁹ İkdâm Gazetesi, Numara: 2198, 13 Ağustos 1900.

²⁴⁰ İkdâm Gazetesi, Numara: 2199, 14 Ağustos 1900; İkdâm Gazetesi, Numara: 2200, 15 Ağustos 1900.

olarak sergiyi ziyaret ve ormancılıkla ilgili birçok alet ve edevat satın aldı. Sonrasında dairesine giderek burada ziyaretçilerini ağırladı.²⁴¹

12 Ağustos tarihli Tan gazetesinden alıntı yapılan İkdam gazetesinde yazılanlar aşağıdaki gibi aktarılmıştır.

Şah hazretleri, akşam taamına tenavül ettikten sonra sergide şerefine tertib olunan şenlikleri temaşaya gitmiştir: Bir saat kadar muhtelif eğlenceleri seyir ve cümlesi hakkında izahat taleb ile oradan kongreler dairesine müteveccih olmuştur. Müteakiben eğlenceler programının icrasına ibtidar olunmuş ve yüz kadar sefineye Sen Nehri'nde bir geçid-i resmî icra ettirilmiştir. Şah hazretleri balkondan bunları temaşa eylemekte idiler. Her bir vapurda bir bando muzikası mevcut olup muhtelif hal-i havalar çalınıyordu. Şah hazretleri bir saat kadar bu muhtelif eğlenceleri seyir eyledikten sonra nisfû'l-leyl daire-i mahsusalarına muavedet eylemişlerdir.²⁴²

11 Ağustos Cumartesi günü Fransa Hükûmet Başkanı Lobe maiyetinde bir müfreze saray-ı askerî bulunduğu halde sabahleyin saat 09:00'da Muzafferüddin Şah'ın ikamet ettiği otelin ? Caddesi'nden giderek burada bekleyen Muzafferüddin Şah'ı aldıktan sonra kuzeyde yer alan istasyona gitmek için hareket etmişlerdi. Arkalarından ise sekiz araba gitmekteydi. Saat 09:05'te Şah ve Lobe arabanın bulunduğu mevkiye gitmelerinin ardından askerî bando İran Marşı'nı icra etti. İstasyona geldiklerinde Muzafferüddin Şah ve Lobe salon vagonunun²⁴³ önünde bir müddet durarak görüştüler ve Şah gördüğü misafirperverlikten dolayı Fransa Hükûmeti'ne ve bizzat Lobe'ye teşekkürlerini iletmiş ve bu sözler Nafia Nazırı Mühendisü'l-Memalik tarafından tercüme edilmişti. Burada Dışişleri Bakanı ile de el sıkışan Şah kendisi için tahsis edilmiş vagona yerini aldı.²⁴⁴

Muzafferüddin Şah, Paris ziyaretinden çok memnun kalmıştı fakat bu ziyaret esnasında Şah'a bir suikast girişimi de olmuştu. Paris Sefaretinden gönderilen 2 Ağustos 1900 tarihli belgeye göre bu suikast girişimi şöyle anlatılmaktadır: Muzafferüddin Şah üstü açık bir arabaya binmek için dairesinden caddeye çıktığı sırada seyirciler arasında duran ve

²⁴¹ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2202, 17 Ağustos 1900; **İkdam Gazetesi**, Numara: 2201, 16 Ağustos 1900.

²⁴² **İkdam Gazetesi**, Numara: 2201, 16 Ağustos 1900.

²⁴³ Muzafferüddin Şah'ın bineceği tren on bir vagondan oluşmaktadır. Bunların ikisi salon, biri yemek salonu, dördü yataklı vagon ve geriye kalan dört tanesi ise eşya nakli için ayrılmış vagonlardan ibarettir. Bkz. **İkdam Gazetesi**, Numara: 2201, 16 Ağustos 1900.

²⁴⁴ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2201, 16 Ağustos 1900.

yaklaşık 25 yaşlarında bir adam arabanın basamağına çıkmış ve elindeki bastonu Şah'ın koluna uzattıktan sonra sağ eliyle dokuz milimetre çapında bir tabanca çıkarmıştı. Arabada Şah'ın karşısında oturmakta olan Vezir Derbar adamın eline sarılarak tabancayı bir şekilde adamın elinden düşürmüştü. Ardından adamı arabanın basamağından aşağı indirdiği sırada adam bir kama çıkartarak saldırmaya çalışmış ancak adam kama kullanmayı başaramadığından ve halkında yardımı sonucunda amacına ulaşamayarak orada bulunan zabıta memurları tarafından tutuklanmıştı.²⁴⁵

Paris'ten ayrılan Muzafferüddin Şah ve maiyeti cumartesi akşamı Belçika'da bulunan Oostende'ye vardı. Şah'ın gelişi için bütün hazırlıklar görülerek güzel bir şekilde karşılama yapılacaktı. Ardından Brüksel'e nakilleri için Oostende'deki memurlara yazı gönderilmişti.²⁴⁶

Belçika Kralı adına Dokuzuncu Ferik General, Teşrifat Müdürü ve Brüksel'de İran Sefiri olan Cevat Han ile sefaretten ileri gelenler trene binerek saat 15:20'de Brüksel'e gitti. İstasyonda karaya ayak basan Muzafferüddin Şah bando tarafından İran Marşı²⁴⁷ ile selamlandı. Buradaki salonda Şah'ın gelişi tekrar kutlandı ve iki çocuk kendisine çiçek takdim etti. Şah bu salonda dinlenirken bir taraftan da eşyaları Fransa treninden Belçika trenine aktarıldı. Birkaç dakika sonra trende herkes yerini aldı ve saat 16:20'de tren Oostende'ye doğru hareket etti. Saat 18:00'da ise Şah için tahsis edilen konağa gelmiş bulunmaktaydı. Buradaki kalabalık Şah'ın gelişini alkışladı. Birkaç gün öncesine kadar fırtınalı olan havalar şimdi biraz daha sakindi ve Şah'ın şerefine sokaklar süslerle donatılmıştı.²⁴⁸

29 Ağustos 1900 tarihli İkdam gazetesinin Avrupa gazetelerinden iktibas ederek aktardığı habere göre 24 Ağustos'un günü öğleden sonra saat 17:00'da Brüksel'de atılan 50 bir pare top atışı ile Şah'ın Oostende'den Brüksel İstasyonu'na geldiği ilan edildi. Belçika Kralı Leopold daha önce Oostende şehrinde iken Şah'ın karşılamak için saatte 90 kilometre

²⁴⁵ BOA., Y.PRK.EŞA., 36-6; BOA., Y.A.HUS., 409-31.

²⁴⁶ İkdam Gazetesi, Numara: 2204, 19 Ağustos 1900.

²⁴⁷ 19 Ağustos 1900 tarihli İkdam gazetesinde İran Marşı hakkında yazılan yazıya göre Muzafferüddin Şah'ın Avrupa seyahati dolayısıyla her yerde İran Marşı söylenmekteydi. Bu münasebetle Fransız gazeteleri İran Marşı hakkında bazı bilgiler vermekteydi. İran Marşı muzikaları Hanral? (Loumer) isminde bir Fransız tarafından düzenlenmiş ve bir acem bestesi ile karşılanmıştır. Loumer bundan 25-30 sene evvel Fransa askerî bando bölüklerinde muallimdi. İran Şahı bandolarının ıslahı için Fransa Hükûmeti'nden Loumer görevlendirilerek Tahran'a gönderildi. Burada generalliğe kadar terfi eden Loumer, Şah'la birlikte Fransa'ya gitmiştir. Bkz. İkdam Gazetesi, Numara: 2205, 20 Ağustos 1900.

²⁴⁸ İkdam Gazetesi, Numara: 2204, 19 Ağustos 1900.

mesafe kat ederek bir buçuk saatte Brüksel'e gelmişti. Şah ve Kral Leopold selamlaştıktan sonra arabaya binerek doğruca kraliyet sarayına doğru yola çıktılar. Brüksel askerî muhafızı Lüksemburg İstasyonu'ndan saraya kadar sırayla dizilmiş ve Şah'ın gelişini selamlamaktaydılar. Brüksel halkı bundan birkaç yıl önce Nâsırüddin Şah'ı nasıl güzel bir şekilde karşılayıp ağırladıysa aynı saygıyı ve karşılamayı Muzafferüddin Şah'a da göstermişlerdi. Üniformalarını giyinen Belçika vekilleri kraliyet sarayı önünde hazır bulunarak Şah'ın gelişiyile birlikte vekiller takdim edildikten sonra Şah kendisi için tahsis edilmiş olunan dairesine çekilmişti. Akşam verilen ziyafetten sonra ise İran Sefarethanesine gitti. Sefarethane binası Şah'ın gelişi münasebetiyle süslenmişti. Ertesi gün Belçika Kraliçesi'nin 64. yıl dönümü ve evliliğinin 47. yıl dönümü merasiminde hazır bulunmak için Prenses Clementine ile beraber Spa'ya gitmiştir.²⁴⁹

Brüksel'de havalar iyi gittiği için Muzafferüddin Şah araba ile tüm şehri gezmiştir. Bu sırada belediye dairesini de ziyaret ettiğinde Belediye Başkanı tarafından karşılanmıştı. Buradan çıktıktan sonra bulvarları ve ? Ormanı'nı gezmiştir.²⁵⁰

Belçika ziyaretini tamamlayarak burada dört gün kalan Muzafferüddin Şah, 28 Ağustos'ta Lahey'e varmıştı. 29 Ağustos'ta ise Flemenk Kraliçesi Wilhelmina'yı ziyaret için Kraliçe'nin yazlık sarayına giderek burada Kraliçe ile bir görüşmede bulundu. Aynı akşam kendisi için verilen ziyafete katıldıktan sonra²⁵¹ tedavisi için Marienbad'a²⁵² gitti.²⁵³ Marienbad'da iken Prens, Muzafferüddin Şah için bir ziyafet düzenlediğinde Şah ziyafetin ardından Prens ve oğluna birinci rütbeden Şîr û Hurşîd nişanları ve kızına ise mücevher hediye etti.²⁵⁴

17 Eylül Pazartesi sabahı Muzafferüddin Şah, Köningswart'a gitmek için yola çıkmış ve öğleden üzeri burada Prens Dometrich'in evinde yemek yemiştir. Bu davette ünlü müzisyenlerde katılmıştı. Çok neşeli olan Muzafferüddin Şah yemekten sonra Prens Metternich ve Gronfeld keman çalmışlardır. Şah saray memurlarına Şîr û Hurşîd nişanı

²⁴⁹ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2215, 29 Ağustos 1900.

²⁵⁰ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2217, 31 Ağustos 1900.

²⁵¹ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2216, 30 Ağustos 1900; BOA., **Y.A.HUS.**, 410-64.

²⁵² Günümüz Çekya sınırları içerisinde bulunmaktadır. Bkz. [²⁵³ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2222, 5 Eylül 1900.](https://www.google.com/maps/place/353+01+Mari%C3%A1nsk%C3%A9+L%C3%A1zn%C4%9B,+%C3%87ekya/@49.2010326,12.2721505,7.36z/data=!4m6!3m5!1s0x47a07d671989abe5:0x675302af0e7968f3!8m2!3d49.9645986!4d12.7011977!16zL20vMDN3ZHJm (30.03.2023).</p></div><div data-bbox=)

²⁵⁴ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2236, 19 Eylül 1900.

vermiştir. Ardından Prens ve Prenses Dometrich ile birlikte müze gezilerek güvercin oyunlarını izlemiştir.²⁵⁵

18 Eylül Salı günü Muzafferüddin Şah, Marienbad civarında hayvan avlamak için Prens Dometrich'in arazisine çıkmıştı. Ertesi gün yine hayvan avlamak için Schonburg'un ? Kasrı'na gideceklerdi. Şah Carlsbad'deki ikametlerinden çok memnun olmuştu. Marienbad'da ayrılırken halk 300 arabayla Şah'ı istasyona kadar takip ederek uğurlamıştı.²⁵⁶

20 Eylül Perşembe akşamı Muzafferüddin Şah ve maiyeti Viyana'ya vardığında Avusturya İmparatoru Fransuva Josef tarafından teşrifat merasimi yapıldı. İmparator Josef ve maiyetinde bulunan Arşidük Franç Ferdinand, Franç Salvator Friedrich, Vali Kont Kliman, Polis Amiri, Belediye Başkanı, İran Sefarethanesinden ileri gelenler, İran Hükûmeti'nin Paris Ataşemiliteri Ali Han'dan başka memurinden birçok ileri gelen kişiler Şah'ın gelişinde karşılama merasiminde yer almıştı. İmparator Josef, mareşal üniformasını giymiş ve açık mavi renkte bir İran nişanı takmaktaydı. 17:45'te Şah'ın gelişi haber verilince İmparator Josef istasyonun merdivenine doğru birkaç adım yürüdüğünde arkasındaki dört Arşidük de onunla birlikte yerlerini almışlardı. Muzafferüddin Şah istasyona gelince İran Marşı çalmaya başlamış ve askerler selam durmuşlardır. Muzafferüddin Şah ve maiyeti üçüncü hususi salonda bulunmaktaydılar. Tren durunca dördüncü vagonun Şah ve hizmetlerini yerine getirmek için görevlendirilen Kont ?, Albay, Sadrazam Eminü's-Saltana ve maiyetinde bulunan diğer kişiler üniformaları giyilmiş bir şekilde vagonlardan inmişlerdi. Viyana Sefiri Neriman Han da Muzafferüddin Şah'ın yanında yer almaktaydı. Şah'ın maiyetinde olan kişiler İmparator Josef'e doğu adetlerine göre selamlarını yerine getirdikten sonra Şah ve İmparator birbirlerini göreceği mesafeye gelince İmparator Josef askerce selam vererek Şah'a doğru yürüdü. İki hükûmdar tokalaştıktan sonra Neriman Han tercümanlığında birbirleriyle konuştular. Muzafferüddin Şah, İmparator'un sağ tarafından yürürken sol tarafında ise generaller bulunmaktaydı. Bundan sonra arşidükler ve askeriye den ileri gelenler Şah'a takdim edilirken aynı şekilde Muzafferüddin Şah da İran memurlarından ileri gelenleri İmparator Josef'e takdim etmişti.²⁵⁷

Şah'ın gelişi için bütün caddeler ve sokaklar bu geliş için süslenmişti. Piyade, süvari, topçu ve hassa askerleri ellerindeki bayraklarla İran Marşı'nı söylemekteydiler. Ayrıca

²⁵⁵ İkdâm Gazetesi, Numara: 2238, 21 Eylül 1900.

²⁵⁶ İkdâm Gazetesi, Numara: 2239, 22 Eylül 1900.

²⁵⁷ İkdâm Gazetesi, Numara: 2241, 24 Eylül 1900.

Viyana halkı da Şah'ın gelişi nedeniyle ayak üstündeydi. Herkes merasimi görmek için birbirini ezercesine hareket ederek ön sıralarda yer alan asker ve polislerin bulunduğu alana gitmekteydi. Buradaki merasimin ardından İmparator Josef ve Muzafferüddin Şah dört atlı bir arabaya binerek Hofburg Sarayı'na doğru yola çıktı. Saraya geldiklerinde arabaların düzenini İmparator'un atlarından görevli olan Kont ? nezaret etti. Muzafferüddin Şah arabadan inip merdivenlere yaklaştığı sırada Saray Komutanı Radolf, Kont ?, Baş Teşrifatçı tarafından karşılanarak ilk önce odaya gitmişlerdi. Burada genel vekillerden başka askerî sınıftan birçok kişi Şah'ın gelişini beklemekteydi. Akşam 19:30'da Aleksander dairesinde Şah için bir ziyafet organize edilmişti.²⁵⁸

21 Eylül Cuma günü Muzafferüddin Şah seyahat nedeniyle kendisini yorgun hissettiği için bugün kendi dairesinde uzun bir müddet istirahat etti. Saat 11:00'a doğru Viyana'da bulunan yabancı elçileri huzurlarına kabul etti. Elçilerden Kont ?, Mahmud Nedim Bey, Sir Fransis ? ile beraber Belçika Sefiri, Kont ?, Japonya Sefiri, Yunan Sefiri takdim edildi. Sonrasında Şah dairesinden çıkmayarak arşidük ve arşidüşesleri iade-i ziyareti vazifesini Viyana'da İran Sefiri olan Neriman Han'a bırakmıştı. Aynı gün saat 17:00'da Hofburg Sarayı'nın yeni salonunda resmî bir ziyafet verildi. Ziyafet sofrasının ortasında Muzafferüddin Şah, sağ tarafında İmparator Josef oturmuştur. Muzafferüddin Şah'ın sağ tarafında Arşidüşes İzabella ve İmparator Josef'in solunda Arşidüşes Elizabeth Mari oturmuşlardır. Bunlardan başka ziyafette Arşidüşesler de bulunmaktaydı. Şah'ın maiyeti de genellikle bu ziyafetteydi. Yemek sırasında Muzafferüddin Şah ile İmparator Josef arasındaki iletişim sağlayarak tercümanlık vazifesini gören Mühendisü'l Memalik yapmaktaydı. Bu yemekte İmparator Josef Fransızca bir söylemde bulunmuş ve Şah da buna karşılık Farsça bir konuşma yapmıştı. Şah'ın bu cevabı Mühendisü'l Memalik tarafından Fransızcaya tercüme edilmişti. Yemeğin ardından iki hükümdar merasim salonuna geçti.²⁵⁹

²⁵⁸ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2241, 24 Eylül 1900; **İkdam Gazetesi**, Numara: 2239, 22 Eylül 1900; İstasyondan Şah'ın geçeceği sokaklar öğleden sonra hıncahınç dolmuştu. Caddeler ve pencerelerden İran bayrağı ile donatılmıştı. Saat 16:00 gibi bu askerler bu sokaklarda iki taraflı kordon oluşturmuştu. İnsanlar pencerelerde Şah'ın gelişini beklemekteydi. Saat 17:00'da ise sokaklar tıklım tıklım olduğu için yürümek imkânsız hal almıştı. Muzafferüddin Şah ve maiyeti 17:00'da istasyona vardığında İmparator Josef'te istasyona gelmişti. Ayrıca Şah ve maiyeti için 16 araba istasyonda hazır beklemekteydi. Bkz. **İkdam Gazetesi**, Numara: 2241, 24 Eylül 1900; 21 Eylül 1900 tarihli İkdam gazetesine göre istasyondan Şah ve İmparator Josef'i takip eden 29 arabanın varlığından söz edilmektedir. Ayrıca Şah'ın mihmandarlığına verilen isimleri şöyle sıralamaktadır: ? Ordusu Kumandanı, Kaimakam, Bahriye Zabitanından bir kişi ve akademi üyelerinden Profesör. Bkz. **İkdam Gazetesi**, Numara: 2238, 21 Eylül 1900.

²⁵⁹ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2242, 25 Eylül 1900; **İkdam Gazetesi**, Numara: 2236, 19 Eylül 1900.

Yine aynı gün saray tiyatrosunda Şah şerefine bir tiyatro gösterisi yapıldı. Tiyatro başlamadan bir saat önce halk operasına yakın sokaklarda halk toplanmıştı. Operada en önde ise beyaz elbiseli generaller bulunmaktaydı. Daha arkalarda ise çeşitli rütbelerdeki subaylar yerlerini almışlardı. Localar ise saraydakiler ve memurların ileri gelenleri ve onların eşlerine tahsis edilmişti. Birinci sıradaki locada vekiller reisi oturmaktaydı. Doktor sade bir giysi, Macaristanlı arkadaşı ise muhteşem bir üniformasıyla yanında dikkat çekmekteydi. Üçüncü locada Macaristan Bakanı Kont Zenç yer almaktaydı. Dışişleri Bakanı ise eşiyle birlikte salona geldi. Viyana'da görev yapan İngiliz Sefiri de Osmanlı Devleti sefiriyle birlikte bir locaya oturdular. Diğer bir locada ise Doktor ve nazır vekili bulunmaktaydı. Belediye Başkanı ise maiyetinde olan kişilerle birlikte gelmişlerdi. Tiyatro çok kalabalıktı bu sebeple bilet almak bir hayli zordu. Teşrifat Bakanı ve beraberindekilerde saray locasına dahil oldu. Muzafferüddin Şah Arşidüşes İzabella ile birlikte salona girerken hemen arkalarından İmparator Josef'in torunu Arşidüşes Elizabeth görüldü. Ayrıca Arşidük Franç Ferdinand, Rainer, Friedrich, Franç Salvator ve Arşidüşes Mariya Kristina ve Mariya Anna gelmekteydi. Kont Huniyadi locanın dışına çıkarak el işareti etmesiyle birlikte Şah'a tercümanlık yapacak olan Mühendisü'l Memalik hemen Şah'ın oturduğu koltuğun hemen arka yönünde ayakta durdu ve tüm gece orada bulundu. Tiyatro gösteri 21:30'da son bulmasının ardından hususi salonda çay içilirken Neriman Han İran'ın ileri gelenlerine açıklamalarda bulunmaktaydı. Ayrıca halktan birçok kişi Şah'ı görmek için toplanmıştı.²⁶⁰

22 Eylül Cumartesi günü 12:45'te İran Sefarethanesine giden Muzafferüddin Şah, burada Neriman Han tarafından karşılandıktan sonra öğle yemeği için verilen salona geçildi. Bu yemekte toplam 48 kişi bulunmaktaydı. Şah Avrupa'ya seyahat ettikleri müddetçe Avrupa'nın usul ve adetlerine göre ağırlandığından bu defa sefarethanenin sofrasında kendisini İran toprağındaymış gibi hissettiğinden dolayı bu yemek için pek memnun olduğunu ifade etmişti. Yemek sırasında Şah birkaç defa ayağa kalkarak pencere önüne gelmiş ve sigaralar getirterek sefarethanenin önünde toplanmış olan halkı izlemiştir. Halk ise Şah'ı görmekten son derece memnundu. Yemekten sonra Viyana'da ikametlerinden dolayı çok hoşnut olduğunu ve İmparator Josef'in misafirperverliğinden memnun kaldığını dile getirdi. Fakat Viyana'nın birçok yerini vakit olmaması nedeniyle gidip göremeyeceğinden dolayı üzüntü içerisinde olduğunu belirtti. Birkaç saat sonra Şah ve maiyeti sefarethaneden çıkarak Hofburg Sarayı'na giderek kendi dairelerinde istirahat

²⁶⁰ İkdâm Gazetesi, Numara: 2242, 25 Eylül 1900.

ettiler. Aynı gün programda Mekteb-i Ali Askeriyeye gidilecekti fakat bu ziyaretten vazgeçildi. Saat 17:45'te Hofburg Sarayı'ndan çıkıp Mihmandar, İran Sadrazamı Eminü's Saltana ve İran Harp Yaveri ile birlikte saray arabalarına binerek bulvara gittiler. Burada Arşidük Franç Ferdinand tarafından Şah'ın şerefine bir ziyafet verildi. Ardından Şah, İmparator Josef, Viyana'da bulunan tüm arşidükler ve her iki devletten ileri gelenler opera tiyatrosunda verilecek olan oyunu izlediler. Tiyatro pek kalabalık değildi. Şah'ın maiyetinde olan bazı kişiler ikinci perde sırasında saat 20:00'dan sonra gelmişlerdi. İmparator Josef misafiri Muzafferüddin Şah'a elini uzatarak birkaç kelime konuştuktan sonra yerlerine oturdular. Şah, İmparator Josef'in sağında bulunmaktaydı. Şah ile birlikte saray locasına gelmiş olan Neriman Han ve diğer iki İranlı memurlar da Şah'ın hemen yanında oturmaktaydı. Şah, oyunu çok dikkatli bir şekilde izlemiş ve en sonunda alkışlamaya başlamıştı. Ardından saat 21:00'da İmparator Josef salondaki misafirler ve arşidüklerde vedalaştıktan sonra gitti. Şah ise oyunun sonuna kadar kaldıktan sonra Hofburg Sarayı'na geri dönmüştür.²⁶¹

Viyana ziyareti sırasından İmparator Josef, Muzafferüddin Şah'a birinci rütbeden Stephane? nişanı takdim ettiği gibi İran Sadrazamı ve maiyetinde bulunan diğer ileri gelenlere ise çeşitli nişanlar takdim etmiştir. Muzafferüddin Şah da Arşidüşes İzabella ve Elizabeth'e nişanlar ve ipekten dokunmuş iki adet halı hediye etmiştir.²⁶²

24 Eylül Pazartesi günü Şah ve maiyeti öğle vaktine kadar Hofburg Sarayı'ndaki dairelerinde kalmış ve öğle yemeğini yine dairelerinde yemişlerdi. Şah 13:30'da saraydan çıkarak Mihmandar ve maiyetinden iki kişi daha alıp dört kişilik saray arabalarına binmişlerdi. Peratre'ye? vardıklarında halk tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmış ve alkışlanmışlardı. Üçüncü kahvehane yakınında arabalar Theresia Meydanı'na doğru dönmüş ve ardından Ren Meydanı'nı gezdikten sonra tekrar saraya geri gelmişlerdi. Bütün bu gezinti tam olarak bir saat kadar sürmüştü. Saat 17:30'da Muzafferüddin Şah maiyetiyle birlikte Schonbrunn Sarayı'na gitti. Burada verilen ziyafette arşidükler ve davetli olan diğer misafirler hazır beklemekteydi. Toplam 92 misafirin yer aldığı sofrada Şah ve maiyetinden başka şehirin birçok ileri gelenleri ve generaller saat 19:00'da yemek bittikten sonra İmparator Josef ve Muzafferüddin Şah ile görüşme yapmıştır.²⁶³

²⁶¹ İkdâm Gazetesi, Numara: 2243, 26 Eylül 1900.

²⁶² İkdâm Gazetesi, Numara: 2243, 26 Eylül 1900.

²⁶³ İkdâm Gazetesi, Numara: 2245, 28 Eylül 1900.

28 Eylül 1900 tarihli İkdâm gazetesinde Schonbrunn Sarayı'ndaki ziyafet şu şekilde betimlenmekteydi: Şah'ın şerefine Schonbrunn Bahçesi'nde bir şenlik yapıldı. Neptün Şelalesi ile bahçe çok şaşalı bir şekilde süslenmiş ve ışıklandırılmıştı. Sarayın ziyafet sofrası büyük salonda kurulmuştu. Bir kapı vasıtaıyla salona gidilmekte ve buradan iki kat büyük merdiven ile saray bahçesine yolu olan büyük balkon üzerinde sandalyeler düzenlenmişti. Balkonun ön tarafı kırmızı ipli kumaşlarla süslenmişti. Saat 19:00'a geldiğinde İmparator Josef ve Muzafferüddin Şah maiyetiyle birlikte balkona çıktılar. Yemekte hazır bulunmuş olan Arşidüşes Elizabeth Mari dahi bu balkondaydı. Burada Şah'ın sağ tarafından İmparator Josef, sol tarafından Arşidüşes Elizabeth Mari oturmaktaydı. Arşidükler ve diğer ileri gelenler de sağ ve sol taraflarında dizilmişti. Bu sırada havai fişek gösterileri başladı ve Neptün Şelalesi rengarenk ışıklandırıldı. 19:30'da İmparator Josef, Muzafferüddin Şah ve hanedan üyeleri balkonda saraya dahil oldular.²⁶⁴

Şah öğleden önce saat 11:10'da Muzafferüddin Şah ve maiyeti ? İstasyonu'na giderek saray treniyle Peşte'ye doğru yola çıkacaktı. İmparator Josef, misafiri Muzafferüddin Şah'ı uğurlamak için saat 10:45'te Hofburg Sarayı'na gelerek Şah ile birlikte istasyona kadar gitmişti. Bu yolculuk sırasında Avusturya halkı toplanmış ve iki hükümdarı alkışlamaktaydı. İstasyonda bir bölük asker ve üçüncü avcı alayının bandosu ayakta beklemekteydi. İmparator Josef ve Muzafferüddin Şah geldiklerinde bando takımı İran Marşı'nı söylemeye başladı. Sonrasında Şah tercüman vasıtasıyla uzunca ve samimi bir şekilde görüşerek İmparator Josef'e veda ettikten sonra vagona bindi. Tren saat 11:10'da istasyondan kalkıncaya kadar İmparator Josef istasyonda Şah'a veda etmekteydi.²⁶⁵

Muzafferüddin Şah ve maiyeti 24 Eylül Pazartesi günü akşam saat 19:00'da Budapeşte'nin garp istasyonuna vardıktan sonra istasyonda resmî merasim yerine getirilmişti. Şah'ı karşılamak için İmparator adına Arşidük Josef August, Vekiller Reisi Peşte Belediye Reisi, Merkez Kumandanı ve devlet adamlarının ileri gelenleri istasyonda hazır beklemekteydiler. Resmî selamlamadan sonra Muzafferüddin Şah 9. Piyade Alayı önünden yürüyüp Vekiller Reisi Fonçel tarafından takdim edildi. Şah, burada vekiller ile birkaç dostane kelimeler söylemişti. Ardından Fonçel kabine üyesi ve tercümanlık görevi için Şah'ın isteği üzerine hazır bulunmuş olan Profesör Vambery huzura takdim edildi. Şah ve Profesör Vambery gayet samimi görüştüktan sonra arabalara binilerek Grand Hotel

²⁶⁴ İkdâm Gazetesi, Numara: 2245, 28 Eylül 1900.

²⁶⁵ İkdâm Gazetesi, Numara: 2245, 28 Eylül 1900.

Hungary adındaki Macaristan'ın en büyük oteline gitmişlerdi. İstasyon ile hotel arasındaki caddelerinde iki sıra asker dizilerek askerî merasim gerçekleştirdi. Grand Hotelde Muzafferüddin Şah ve maiyeti için daireler öncesinde tahsis edilmişti. Saray Bakanı ve Teşrifat Nazırı Şah ve maiyetini Grand Hotel'in önünde karşılayarak dairelerine kadar eşlik ettiler.²⁶⁶

Şah, yolculuğu sırasında çok yorulduğu için düzenlenmiş olan program gereğince yapılacak olan ziyaretlerden vazgeçmiştir. Programa göre hotelde düzenlenecek olan resmî ziyafete katıldıktan sonra park kulübündeki ziyafetin ardından operada hazır bulunacaklardı.²⁶⁷ 25 Eylül Salı günü öğleden önce Vekiller Reisi, Merkez komutanı ve Profesör Vambéry'yi Muzafferüddin Şah huzurlarına kabul etti. Öğleden sonra saat 15:00'da ise Muzafferüddin Şah, Arşidük Josef August'u ziyarete gitmişse de Arşidük ikametgâhından bulunmadığı için kartlarını bırakarak Mihmandar ile birlikte at yarışının yapıldığı yere gitti. Burada Saray Bakanı tarafından karşılanarak saray locasına dahil olmuşlardır. Jokey, Şah'a takdim edildi. Vekiller Reisi ile birlikte atları izledikten sonra 16:00'da buradan ayrılarak Aulla'ya? gitti. Saat 18:00'da Şah şerefine bir ziyafet düzenlenmişti. Bu ziyafette Vekiller Reisi ve bütün kabine üyeleri, Komutan Prens Lobkoviç, Mecalis-i Aliye Reisleri, Belediye Başkanı Josef Markos ve birçok kişi buradaydı. Yemek sırasında Şah, Farsça bir konuşma yapmış ve hem Viyana'da hem de Budapeşte'de gösterilen misafirperverlikten dolayı teşekkürlerini beyan etmiştir. Mühendisü'l-Memalik, Şah'ın bu konuşmanı tercüme ettikten sonra Arşidük Josef August yerinden kalkarak Şah'ın bu memnuniyetlerinden dolayı İmparator adına çok memnun olduğunu ve Avusturya'yı tekrar ziyaretlerini temenni ederek Şah'ın bu samimiyetini İmparator'a iletceğini söylemiştir. Aynı gün akşam saat 20:00'da operaya giden Şah, burada Vekiller Reisi tarafından salonun koridorunda karşılandı. Arşidük Josef August merdivenin basamağından bulunarak Şah'ı karşılayarak Şah'a saray locasına kadar eşlik etti. Vekiller Reisi, Mihmandar İran Sadrazamı Eminü's-Saltana, Şah'ın Saray Nazırı da arkadan gelmekteydi. Şah locaya girer girmez orkestra takımı İran Marşı'nı söylemeye başlamıştı.²⁶⁸

29 Eylül 1900 tarihli İkdâm gazetesine göre Muzafferüddin Şah ile Profesör Vambéry'nin sohbet şu şekilde geçmişti:

²⁶⁶ İkdâm Gazetesi, Numara: 2244, 27 Eylül 1900; İkdâm Gazetesi, Numara: 2245, 28 Eylül 1900.

²⁶⁷ İkdâm Gazetesi, Numara: 2245, 28 Eylül 1900.

²⁶⁸ İkdâm Gazetesi, Numara: 2246, 29 Eylül 1900.

“Muzafferüddin Şah hazretleri Profesör Vambery’nin bugün hem öğlenden evvel hem de sonra huzurlarına kabul etmiştir. Şah hazretleri kable’t-taam Profesör Vambery ile yarım saat kadar mülakat etmiştir. Esnayı müsaahabet müşarün-ileyh hazretleri bi’d-defaat (kereler) pencere yanına gidip Hungary Oteli’nin ? ? pişgahında toplanmış olan cem-i gafir tarafından her defasında şiddetle alkışlanmışlardır. Şah hazretleri, Macarların İranilere karşı bu derece ibraz-ı muhabbet etmelerinden dolayı pek memnun görünüyordular.

Bundan sonra Şah hazretleri ve Vambery’e Macaristan ahvaline dair birtakım sualler irad (getirme) edip ve Vambery dahi arzu buyurulan izahati (açıklama) vermiştir. Şah hazretleri Macaristan’da bu derece dostane kabul edilmiş olduğundan bahisle beyan-ı mahzuziyyet etmişler ve yalnız akşam pek geç vakitte gelmiş oldukları için daha hiçbir şey göremediklerini beyan ile teessüf (üzülme) eylemişlerdir. Şah hazretleri o gün ziyaret etmek arzusunda buldukları Sanayi Müzesinde şayeste-i (yaraşır, layık) temaşa neler göreceklerini sual buyurmağla Profesör ve Vambery lazım gelen izahatı vermiştir. Bunun üzerine Şah hazretleri ertesi günü mümkün olduğu kadar müzeyi ziyaret edeceklerini ifade etmişlerdir. Şah hazretleri Profesör Vambery ile görüştikleri esnada icab eden noktaları kayd ve işaret ediyorlardı. O esnada müşarün-ileyhin nezdinde kaim olan katib-i, hususileri dahi kitabına mütemadiyen kayd ve işaret ediyordu. Şah hazretleri ve Vambery’nin nazar-ı dikkatini celb edip Avrupa seyahatleri hakkında bir kitap yazmak istediklerini ve bu kitabın bir nüshasını ve Vambery’e de hediye edeceklerini beyan etmiştir.²⁶⁹

26 Eylül 1900 tarihli İkdâm gazetesine göre Muzafferüddin Şah’ın Peşte ziyareti sırasında toplam 73 kişi bulunmaktaydı.²⁷⁰ Bu kişilerin listesi aşağıdaki gibidir.

Sadrâzam Eminü’s-Saltana, Mirza Ali Aşğar Han, Maliye Nazırı Nasırü’l-Mülk, Mirza Ebu’l-Kasım Han, Teşrifat Nazırı Zahirü’d-Devle, Mirza Ali Han, Saray-ı Şahî Nazırı Muvasikü’l-Devle Mirza Mağrur Han, Saray-ı Şahî Kumandanı Serdar Mehmed Bakır Han,

²⁶⁹ İkdâm Gazetesi, Numara: 2246, 29 Eylül 1900.

²⁷⁰ İkdâm Gazetesi, Numara: 2243, 26 Eylül 1900.

Peşte Nazırı Mirza Mehdi Han, Tophane Nazırı Mirza Kerim Han, Maiyet-i Şahî Kumandanı Mirza Hüseyin Han, Nafia Nazırı Mühendisü'l-Memalik Mirza Nizam Han, Ziraat Nazırı Nasırü'l-Saltana Mirza Nasırah Han, Saray-ı Şahî Baş Kitabet Vekilü'd-Devle Mirza Mehmed Han, Washington Sefiri Mufahhamü'l-Devle Mirza İshak Han, Hariciye Nezaret-i erkanından Müşirü'd-Devle Mirza Hasan Han, mabeyncilerden Muvasıkü'l-Devle Ali Han, Emin Han ve Mirza Esdah Han, muhterem Şahî Nedimü's-Saltana Mirza Mehmed Han, Tabib-i Şahî Doktor Celil Han, Tabib hususi Doktor ?, Ecnebi Teşrifatçısı Yakont Montorof, Yaver-i Şahî Miralay Mahmud Ali Han, Nasır Hakan Mirza Ebu'l-Kasım Han, Nasır-ı Şahî Mirza Arslan Han, Musaddıkü'l-Mülk Mirza Nasırah Han.²⁷¹

Muzafferüddin Şah saat 09:00'da Avusturya treniyle Zemlin İstasyonu'na vardıktan sonra Sırbistan Kralı'na ait olan trene binerek Belgrat'a hareket etti. Burada İran Sefiri Ale'l-Mülk Mirza Mahmud Han ve Sırp Hükûmeti'nin göndermiş olduğu heyet tarafından karşılandı. İran Sefiri Mirza Mahmud Han, heyette yer alanları Şah'a takdim etti. Geceyi Belgrat İstasyonu'nda geçirdikten sonra seyahatlerine devam ettiler. 28 Eylül Cuma günü Belgrat İstasyonu'ndan hareket eden tren 14:00'da Niş'e vardığında Şah istasyonda hükûmet memurları tarafından karşılandı. Bu sırada Sırp Kralı ve Kraliçesi hava değişikliği için Semendire'de bulunmaktaydı. Oysa 25 Eylül 1900 tarihli İkdâm gazetesine göre Sırbistan Kralı Aleksander, Muzafferüddin Şah'ı Belgrat'ta ağırlamayı çok arzu ettiğini yazmaktaydı.²⁷²

Niş'ten Sofya'ya kadar yolculuğunu Bulgaristan Prensi'nin kendi vagonunda geçiren Muzafferüddin Şah, saat 16:30'da Prut yani Şarköy İstasyonu'na geldi. Burada mevki komutanları, hükûmet memurları ve bir müfreze asker ile resmî selam olundu. Bu sırada İran Marşı çalınmış ve Şah'ın gelişi münasebetiyle toplar atılmıştı. 17:00'da Sırp sınırında olan İstasyona varan tren, Bulgar bakanları, Osmanlı komiseri Necip Melhame Efendi, Baş Kâtip George, İkinci Kâtip Salih Bey tarafından beklenmekteydi. İstasyonun önünde selam ve takdim töreni yapıldı. Muzafferüddin Şah burada Sırp memurlarını huzurlarına kabul ederek memnuniyetlerini ve teşekkürlerini belirttikten onlara sonra veda etti. 22:30'da Sofya'ya ulaşan tren, Prens Ferdinand, memurlar ve askerî görevliler tarafından resmî kabul olundu.

²⁷¹ **İkdâm Gazetesi**, Numara: 2243, 26 Eylül 1900.

²⁷² **İkdâm Gazetesi**, Numara: 2246, 29 Eylül 1900; **İkdâm Gazetesi**, Numara: 2242, 25 Eylül 1900; **İkdâm Gazetesi**, Numara: 2253, 6 Ekim 1900; Ayrıca Muzafferüddin Şah'ın Belgrad'a geleceği beklendiğinden Sırp kralı ve kraliçesinin Semendire'de belirlenmiş olan ikametlerinden vazgeçerek Belgrad'a doğru yola çıkacağı da İkdâm gazetesinde bildirilmiştir Bkz. **İkdâm Gazetesi**, Numara: 2253, 6 Ekim 1900.

Sofya Şah'ın gelişi için süslenmiş ve askerî merasimde askerî bando da görev almıştı. Tren durduktan bir müddet sonra Şah vekilleri Galip Bey Efendi, Ahmed Ali Paşa ve Osmanlı memurlarını ve daha sonrasında Prens Ferdinand'ı kabul ettiler. Prens Ferdinand'ın kabulünden sonra Muzafferüddin Şah vagonun kabul salonuna teşrif ettiler. Prens Ferdinand, burada heyet-i nazarı Şah'a takdim ettikten sonra resmî kabul merasimi yapıldı. Muzafferüddin Şah, geceyi trende geçirmek arzusunda bulundu. Sabah saat 06:00'da tren hareket etti. Bulgaristan Nafia Nazırı yardımcısı ile Ser Yaver Prensi ve birkaç memur lokomotifine nezaret etmekteydiler. ? İstasyonu'na varıldığında burası gösterişli bir şekilde süslenmiş ve askerler resmî selamlama yapmaktaydılar. Şah ise vagonlarının penceresinden askerleri selamlamaktaydı. Şah, İstanbul Sefiri vasıtasıyla memnuniyetlerini dile getirdikten sonra İran tebaasını kabul etmiş ve burada İran tebaasının Şah'ı konu alan karakalem çalışmasını Muzafferüddin Şah'a takdim etmişlerdir.²⁷³

Muzafferüddin Şah, yeniden trene binerek Harmanlı İstasyonu'na vardığında askerî bando İran Marşı'nı resmî selamlama ile Şah kabul olundu. Muzafferüddin Şah ilk önce trenin penceresinden bir selamlama etmiş ve ardından teşrifat-ı hariciyeden Galip Bey ve Ahmed Ali Paşa ile yüz yüze görüşmede bulunarak karşılandı. Burada bir mola verildikten sonra Cısır-i Mustafa Paşa İstasyonu'na gidildi. Aynı şekilde burada da piyade, topçu ve süvari askerleri tarafından bir resmî selamlama olundu. Muzafferüddin Şah trenden inerek bandonun olduğu yere girmiş ve selamlamasını yapmıştır. Buradan sonra tren Edirne'ye gitmek için yeniden hareket etmiştir.²⁷⁴

Şah, Edirne'ye geldiğinde burada Turhan Paşa, Harbiye Müşiri Şakir Paşa, 2.Ordu Müşiri Arif Paşa ve vilayet memurlarından oluşan bir heyet ve karşılama töreni için hat boyunca dizilmiş olan üç tabur piyade, dört bölük süvari ve topçu birlikleri tarafından askerî merasim olundu. Bu sırada top atışları ve askerî bando tarafından Osmanlı Marşı ve İran Marşı çalmaktaydı.²⁷⁵

İstasyonda beklemekte olan piyade, topçu ve süvari birlikleri resmî selam durmakta, askerî bando ise İran Marşı'nı çalmaktaydı. Turhan ve Şakir Paşalar Muzafferüddin Şah'ın

²⁷³ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2248, 1 Ekim 1900.

²⁷⁴ **İkdam Gazetesi**, 2248, 1 Ekim 1900.

²⁷⁵ Fatmagül Demirel, **Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler**, Doğan Kitap, 2007, 94; **İkdam Gazetesi**, Numara: 2248, 1 Ekim 1900; BOA., **Y.PRK.HH.**, 32-23.

bulunduğu vagona giderek ilk “hoş geldiniz” törenini gerçekleştirdiler.²⁷⁶ Ardından Şah, Ale'l-Mülk Mirza Mahmud Han ile beraber trenden inerek istasyondan hazırlanmış olan salona geçti. Burada bir müddet dinlendikten sonra askerî geçit merasimi izlendi ve Şah'a zarif taşlarla süslenmiş bir tablo hediye edildi. Resmî geçit sonrası yeniden vagonuna bindikten sonra alışkanlığı üzerine tek başına akşam yemeğini yedi. Yemek esnasında askerî bando çeşitli parçalar çalarak Şah'a eşlik etmekteydi.²⁷⁷

Bu sırada Sultan II. Abdülhamid tarafından Şah'a gönderilen “hoş geldiniz” telgrafi ulaştı. Şah bu telgraf için çok memnun olmuş ve hemen bir telgraf çekerek karşılama töreninden dolayı çok memnun olduğu dile getirmişti.²⁷⁸

Edirne'de beş saat yirmi yedi dakika kalan Muzafferüddin Şah, trene binerek Küçükçekmece'ye vardığında Çatalca Mutasarrıfı Cevat Bey, 6.Daire Belediye Mal Müdürü Rasim Efendi, Tahsil Müdürü Sadık Efendi, Çatalca ileri gelenlerinden Süleyman Hafız Efendi ve daha birçok ileri gelenler resmî kabulde bulundu. Şah ise vagonun selamladığı bu protokole iltifatlarda bulundu. Tren durduğunda ise Ser komiser İşkodralı Nevri, 3.Komiser Celal, Polis Çavuşu Eyüp Fikri, ileri gelenlerden Fahri, Necip, Osman, süvari, piyade ve jandarmadan birçok kimseler tarafından resmî bir merasim yerine getirildi.²⁷⁹

Ertesi gün Muzafferüddin Şah, Bakırköy'de kalabalık bir heyet tarafından karşılandı. Şah'ın gelişini izlemek isteyen hem İran tebaası hem de İstanbul tebaası sokakları hıncahınç doldurmuştu. Bakırköy Bez Fabrikası önünde Muzafferüddin Şah için hazırlanmış olan 100 metre uzunluğunda ve üç dört metre genişliğinde bir teras inşa edilmişti. Bu terasın çevresi ise parmaklıklarla kuşatılmış olup her on adımda bir dikilmiş olan sütunlara Osmanlı zafer sancakları ve İran bayrakları dikilmişti. Terasın Bakırköy'ü yönündeki girişi ise hem bayraklarla donatılmış hem de yerler değerli halılarla döşenmişti.²⁸⁰

Hafif süvari alayından iki bölük asker ile bir tabur piyade terasın iki yönünde yerlerini almışlar ve iskeleye kadarda piyade, süvari ve bez fabrikasının ileri gelenleri sıra sıra dizilerek Şah'ın gelişini karşılamaktaydılar. Ayrıca Şah'ın treni görülür görülmez

²⁷⁶ Jamshid Hatam, **19. Yüzyılda Osmanlı-İran İlişkileri Bağlamında “II. Abdülhâmid, Nâsırüddin ve Muzafferüddin Şâh” Fotoğraf Albümleri** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2020, 347; **İkdam Gazetesi**, Numara: 2248, 1 Ekim 1900.

²⁷⁷ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2248, 1 Ekim 1900.

²⁷⁸ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2248, 1 Ekim 1900; Demirel, **Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler**, 94.

²⁷⁹ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2248, 1 Ekim 1900.

²⁸⁰ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2248, 1 Ekim 1900.

askerler tarafından resmî selam ve 2.alay askerî bandosu tarafından ise İran Marşı çalınmıştı. Hattın sağ tarafından karşılama heyeti ve sol tarafında ise Küçükçekmece Kaymakamı, Kaza Belediye Reisi ve diğer kişiler bulunmaktaydı. Ortasında ise Tevfik, Turhan ve Şakir Paşalar yer almaktaydı. Tren durduktan sonra Şah'ın maiyeti, Teşrifat-ı Hariciye Reisi Galip Bey ve Ahmet Ali Paşa birer birer inerek sağ tarafta sıraya dizildiler. Ardından Tevfik Paşa vagona binip Şah'a "hoş geldiniz" diyerek İzzeddin Vapuru'nun hazır olduğunu ve kendisini beklediğini bildirdi. Böylece Muzafferüddin Şah vagondan indiğinde kendisine Küçükçekmece Kaymakamı Rasih Efendi, Belediye Reisi Hüsnü Bey, Meclis-i İdare ve Belediye azasından Raif ve Rıza efendiler takdim edildi.²⁸¹

Daha sonra Ortaköy'e gitmek için halılarla donatılmış olan iskeleye geçildi. Muzafferüddin Şah ve beraberindekiler iskelede hazır bulunan ve İran bayrağı çekilen sekiz çifte saltanat kayığına binerek İzzeddin Vapuru'na doğru yöneldiler. Yedi çifte ikinci saltanat kayığına ise Sadrazam Eminü's-Saltana Mirza Ali Asğar Han, Vezir Derbar Hakimü'l-Mülk Mirza Mahmud Han ve Turhan ve Şakir Paşalar binmişlerdi. Saltanat kayığı İzzeddin Vapuru'na yanaştığı sırada Şakir Paşa ve Sermed Bey tarafından karşılanarak iskeleye çıktıklarında İzzeddin Vapuru'na İran bayrağı çekilmiş ve burada bulunan askerî bando İran Marşı'nı çalmaya başlamıştır.²⁸²

Bu karşılama töreninden oldukça memnun olan Muzafferüddin Şah "Tahran'dan yola çıktığımdan beri ilk defa deniz üzerinde seyahat edeceğim." demiş ve Müslümanların halifesi olan II. Abdülhamid ile yüz yüze görüşeceğinden dolayı pek bahtiyar olduğunu da ifade etmişti. Ayrıca bu dakikalarda hissettiklerini hiçbir zaman unutmayacağını her zaman hafızasının bir köşesinde yer edeceğini de söylemişti. Bu kısa deniz yolculuğu senasında vapurun sancak yönüne konulmuş olan süslü bir sandalyeye oturarak İstanbul şehrini seyrederek yolculuğunu tamamladı.²⁸³

İzzeddin Vapuru etrafı İstanbul'da yaşayan İranlı tebaa tarafından büyüklü küçüklü teknelerle sarılmış ve denizden "Şah-ı şehamet-penah bin yaşa!" diye bağırmaktaydılar.²⁸⁴ İzzeddin Vapuru Ortaköy'e doğru ilerlerken Tophane karakol gemisinden top atışları

²⁸¹ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2248, 1 Ekim 1900; **İkdam Gazetesi**, Numara: 2247, 30 Eylül 1900; BOA, **Y.PRK. HH.**, 32-23.

²⁸² **İkdam Gazetesi**, Numara: 2247, 30 Eylül 1900; **İkdam Gazetesi**, Numara: 2248, 1 Ekim 1900.

²⁸³ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2248, 1 Ekim 1900; Demirel, **Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler**, 94.

²⁸⁴ Demirel, **Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler**, 95.

yapılarak askerler Şah'ın gelişini selamladılar. Vapur saat 19:00 gibi Ortaköy Camisi önüne demir atmış ve iskeleye yanaştığı sırada askerî bando ilk önce Hamidiye Marşı ve daha sonra İran Marşı çalmıştır. Aynı zamanda Anadolu sahilinde Nakkaştepe mevkiisinde top atışları yapılarak Şah'ın gelişi kutlandı.²⁸⁵

Ortaköy rıhtımında Muzafferüddin Şah'ı karşılamak için şehzade Tevfik Efendi, Şura-yı Devlet Reisi Said Paşa İzzeddin Vapuru'na geçerek "hoş geldiniz" dedikten sonra hep birlikte Beylerbeyi Vapuru'na binerek iskeleye çıktılar. Bu sırada İranlı tebaaların teknelerinden "Çok Yaşa!" sesleri yükselmekteydi.²⁸⁶

Beylerbeyi Vapuru Şah şerefine İran bayraklarıyla donatılmıştı. Aynı şekilde Ortaköy İskeleyi de süslenmiş ve yerlere değerli halılar döşenmişti. İskeleye çok kalabalık bir grup beklemekteydi. Bu bekleyenlerin arasında Şehzade Abdülkadir, Sadrazam Halil Rifat Paşa da yer almaktaydı. Şehremini Rıdvan Paşa, Beşiktaş Muhafız Müşiri Hacı Hasan Paşa, Zabıta Nazırı Şefik, 4.Daire Belediye Müdürü Mustafa Efendiler, Kaymakam Timur Bey, Binbaşı Ubeyd ve Mustafa, Kolağası Nazım ve Mehmed Ali, Yüzbaşı Halit ve Mülazım Talat ve Midhat Beylerde resmî kabul görevini yerine getirmişlerdi.²⁸⁷

Muzafferüddin Şah Ortaköy İskeleyi'ne çıktığı sırada İran ve Hamidiye Marşları askerî bando tarafından çalınmaktaydı. İskeleyden caddeye kadar olan güzergâhta Ertuğrul Süvari Alayı ve 2.Fırka-ı Hümayun Nişancı Taburu, zabıta ve belediye memurları, komiserler ve çavuşlar sıra sıra dizilmiş ve Şah ve maiyetini selamlamaktaydılar. Bu karşılama merasiminin ardından Yıldız Sarayı'na gitmek için arabalara binildi. Bu arabaların düzeni aşağıdaki gibidir.²⁸⁸

- 1.Araba: Muzafferüddin Şah, Şehzade Tevfik Efendi, Şehzade Abdülkadir Efendi, İran Sefiri Ale'l-Mülk Mirza Mahmud Han
- 2.Araba: Sadrazam Halil Rifat Paşa, İran Sadrazamı Eminü's-Saltana Ali Asğar Han
- 3.Araba: Vezir Derbar Hakimü'l-Mülk, Şura-yı Devlet Reisi Sait Paşa

²⁸⁵ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2248, 1 Ekim 1900; BOA., **Y.MTV. (Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı)**, 207-11; Muzafferüddin Şah'ın İstanbul ziyareti Avrupalı Devletler tarafından da yakından takip edilmekteydi. Rusya'nın Novye Vremya Gazetesi Şah'ın gelişini detaylı bir şekilde Avrupalılara aktarmıştı. Bkz. BOA., **Y.A.HUS.**, 411-177

²⁸⁶ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2248, 1 Ekim 1900.

²⁸⁷ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2248, 1 Ekim 1900.

²⁸⁸ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2248, 1 Ekim 1900.

- 4.Araba: Serdar-Küll?, Mehmed Bakır Han, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa
- 5.Araba: Nasirü'l-Mülk, Turhan Paşa, Galip Bey
- 6.Araba: Zahidü'd-Devle, Şakir Paşa, Kont Monteforet
- 7.Araba: Muvaikü'd-Devle, Ahmet Ali Paşa, Mehmed Ali Paşa
- 8.Araba: Nasirü's-Saltana, Abdurrezzak Bey Efendi, Nasır Hümayun
- 9.Araba: Vezir-i hümayun, Şükrü Paşa, Maksadü'l-Mülk
- 10.Araba: Emir Bahadır Cenk, Serdar Mükerrerem, Miralay Tevfik Bey
- 11.Araba: Mühendisü'l-Memalik, Viyana Seifir Neriman Han, Kaymakam Rıza Bey
- 12.Araba: Mevsikü'l-Mülk, Emir Hazret, Kolağası Süleyman Bey
- 13.Araba: Vekilü'd-Devle, Mufahhamü'l-Mülk, Yüzbaşı Nazif Bey
- 14.Araba: Müşirü'l-Mülk, Berlerbeyi, Hazenü'l-Sultan
- 15.Araba: Nedim Sultan, Doktor ?, Seyit Hüseyin Han
- 16.Araba: Doktor Halil Han, Doktor İbrahim Han, İbrahim Han
- 17.Araba: Mirza Ali Han, Nasirü'l-Mülk, Doktor Dolamay
- 18.Araba: Sanü's-Saltana, Nasır Hakan
- 19.Araba: Sefaret Baş Kâtibi Mustafa Han, Baş Tercüman Ohannis

Muzafferüddin Şah'ın Yıldız Sarayı'na gidişi esnasında, Ortaköy ve civarında güvenlik önlemleri alınmış ve bölgede oturan Ermenilerin herhangi bir tatsızlık çıkarmaları ihtimali üzerine Ermenilerin yaşadığı evlerin önlerine birer polis memuru görevlendirilerek bir sorun çıkması önlenmişti.²⁸⁹

Hazırlanan ilk programına göre Sirkeci İstasyonu'ndan alınıp Yıldız Sarayı'nda II. Abdülhamid tarafından karşılanacaktı. Fakat yapılan itirazlar sonucunda program değiştirilmişti. Şah, Ortaköy'de karşılanacağı kendisine ifade edildiğinde bunu kabul etmemişti. Eğer Alman İmparatoru'na Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan karşılama gibi bir

²⁸⁹ Demirel, *Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler*, 96.

karşılama yapılmazsa, bu ziyaretini gerçekleştirmeyeceğini söylese de sonuç olarak II. Abdülhamid'in programına uyularak hareket edilmişti.²⁹⁰

Ortaköy'den yola çıkan arabalar Çırağan Sarayı'nın bulunduğu bahçe kapısından giren Muzafferüddin Şah ve beraberindekileri Acem Köşkü'ne getirildiler. II. Abdülhamid burada Muzafferüddin Şah'ı karşılayarak tokalaştığında Şah, "Hüsn-ı kabullerinden dolayı çok müteşekkir" olduğunu belirtti. Muzafferüddin Şah, tören için mücevherlerle süslenmiş resmî kıyafetlerini giymişti. Özellikle kalpağındaki mücevherler paha biçilmez derecede kıymetliydi. Acem Köşkü'nde bir müddet dinlendikten sonra Şale Kasrı'na gitmek için hareket edildi.²⁹¹

Şale Kasrı'na gelindiğinde Muzafferüddin Şah, maiyetinde bulunan kişileri teker teker II. Abdülhamid'e tanıttı. Ardından II. Abdülhamid Mabeyn-i Hümayun'a döndü. Şah ise ikametgâhında bir müddet dinlendikten sonra II. Abdülhamid'i ziyarete gitti. Bu esnada II. Abdülhamid'e yanında bulunan devlet adamlarını Muzafferüddin Şah'a tanıttıktan sonra Şah yeniden Şale Kasrı'na dönüş yaptı.²⁹²

Aynı gün akşamı Muzafferüddin Şah'ın gelişi şerefine Yıldız Sarayı'nda ziyafet verildi. Yıldız Sarayı'nın her yeri kandillerle donatılmış ve havai fişekler atılarak Şah'ın gelişi kutlanmıştı. Bu ziyafet Hamidiye ve İran Marşı'nın çalınmasıyla birlikte başladı. Dikdörtgen şeklinde uzun bir sofranın kuruldu ve bu sofranın tam ortasında II. Abdülhamid oturuyordu. II. Abdülhamid'in sağına Muzafferüddin Şah, soluna ise Eminü's-Saltana Mirza Ali Asğar Han oturmuştu. Muzafferüddin Şah'ın yanında ise Sadrazam Halil Rifat Paşa oturuyordu. Böylece soldan sağa doğru oturma düzeni şöyle sıralanmıştı.²⁹³

Şehzadegân Selim Efendi, Tevfik Efendi, Abdülkadir Efendi, Ahmet Efendi ve Burhaneddin Efendi, Nazırü'l-Mülk Mirza İbrahim Han, Saray-ı Şahî Kumandanı Mahmud Bakır Han, Şura-yı Devlet Reisi Sait Paşa, Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa, Muhafız Alayı Şahî Emir Bahadır Cenk Hüseyin Han, Serdar Mükerrerem, Vezir-i Hümayun, Vezir Zirai Nasırü's-Saltana Nasırah, Maliye Nazırı Reşat Paşa, Maarif Nazırı Zihni Paşa, Evkaf Nazırı

²⁹⁰ Demirel, *Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler*, 96; BOA., Y.PRK.TŞF., 5-98.

²⁹¹ Demirel, *Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler*, 97; Ayşe Osmanoglu, *Babam Sultan Abdülhamid*, Timaş Yayınları, 2021, 59.

²⁹² Demirel, *Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler*, 97;

²⁹³ Demirel, *Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler*, 97; *İkdam Gazetesi*, 2248, 1 Ekim 1900.

Galip Paşa, Tophane Müşiri Zihni Paşa, İran Devleti'nin Washington Sefiri Muhaffamü'd-Devle İshak Han, Beylerbeyi, Vekilü'd-Devle Mirza Mehmed Han, Erkan-ı Harbiye Müşiri Şakir Paşa, Hacı Ali Bey Efendi, Kâmil Paşa, Ethem Paşa, Zahirü'd-Devle Mirza Ali Han, Saniü's-Saltana, Nasirü'l-Memalik, Doktor İbrahim Han, Damat Nurettin Paşa, Doktor Dolamay, İbrahim Han, Seryaver Mehmed Paşa, Seyit Hüseyin Han, İran Sefareti Baş Kâtibi Mustafa Han, İran Sefareti Baş Tercümanı Ohannis Han, Hazanü's-Saltana, Damat Kemaleddin Paşa, İran Sefaret Müsteşarı İsmail Han, Mirza Esadah Han, Sami Bey Efendi, Mirza Ebulkasım, Tahran Sefiri Şemsettin Bey, Nuri Paşa, Yaveran-ı Şahide Mehmed Ali Han, Nafia ve Ticaret Nazırı Zihni Paşa, Nasır-ı Hümayun, Masdal-mülk, Müsteşar Tevfik Paşa, Vezir Nafia Mühendisü'l-memalik Mirza Nizam Han, Baş Kâtip Tahsin Bey, İkinci Kâtip İzzet Bey, İran'ın Viyana Sefiri Neriman Han, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, Teşrifat-ı Hariciye İran Vekili Vikont Mont Fevret?, Doktor Halil Han, Zahirü'd-Devle Mirza Ali Han, Şura-yı Devlet Mülkiye Azasından Turhan Paşa, Fevah Paşa, İran Hizmet Nazırı Muvai'd-Devle, Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa, Nedim Şahî Mirza Mehmed Han, Doktor ?, Serasker Rıza Paşa, Mevsikü'l-Mülk Mirza Ali Han ve Ale'l-Mülk Mirza Mahmud Han.²⁹⁴

Cağaloğlu'ndaki İran Sefareti Şah'ın gelişi münasebetiyle süslenmiş ve şenlikler yapılmıştı. Kapısı çok kıymetli halı ve şallarla süslenen Sefarethane Şah'ın ziyareti için hazırlanmıştı.²⁹⁵ Sadece İran Sefarethanesi süslenmemişti aynı zamanda İstanbul'da yaşayan İranlı tebaada Eminönü'ndeki Valide Hanı'nı Şah'ın gelişi için çok gösterişli bir şekilde süslemişlerdi.²⁹⁶

Ekim ayının ilk günü Muzafferüddin Şah'ın İstanbul'daki ikinci günüydü. O gün Beşiktaş'tan itibaren karakollardaki zabıta ve askerler tarafından resmî merasim yapılmış ve Şah'a hürmet ve saygı gösterilmiştir. Şah ve maiyetindekiler Tophane'ye vardığında burada da yine selamlama merasimi yapıldıktan sonra Tophane rıhtımına yanaşmış olan Beylerbeyi Vapuru'na binilmişti. Şah ile birlikte Eminü's-Saltana, Turhan Paşa, Mirza Mahmud Han, Ahmed Ali Paşa ve Şah'ın maiyetinden birkaç kişi daha bu vapura binmiş mihmandar görevinde olanlar ve diğer birkaç kişi ise istimbotlara binerek arkadan Beylerbeyi Vapuru'nu takip etmişlerdi. Tophane'ye 17:10'da hareket eden vapur Sirkeci'ye doğru yola çıkmıştı.

²⁹⁴ Bu yemekte sadece Osmanlı ve İran'ın ileri gelenleri bulunmuş ve yabancı elçilerden hiç kimse yemeğe davet edilmemişti. Bkz. Demirel, **Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler**, 97.

²⁹⁵ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2248, 1 Ekim 1900; Demirel, **Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler**, 98.

²⁹⁶ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2251, 4 Ekim 1900.

17:23'te ise Sirkeci rıhtımına ulaşan Beylerbeyi Vapuru'ndan Ahmed Ali Paşa'nın elini tutarak Muzafferüddin Şah rıhtıma çıkmıştı. Burada Ertuğrul Süvari Alayı'ndan bir müfreze asker, mihmandarlar, 1.Belediye Dairesi Müşiri Cevdet Paşa, Osman Bey ve Heyet-i Teftişye Reisi Yusuf Efendi tarafından karşılanarak Şah için hazırlanmış olan dört atlı bir saltanat arabasına binildi. Ardından Eminü's-Saltana, Turhan Paşa, Mirza Mahmud Han ve diğer kişiler ise ikişer atlı arabalara binerek İran Sefarethanesine gidildi. Muzafferüddin Şah burada görkemli bir şekilde ağırlandı. İran talebesi encümen teftiş ve muayene üyelerinden Hacı Mirza Mehdi Efendi'nin bestelemiş olduğu manzum eser okunduğunda bu eser Muzafferüddin Şah'ın dikkatini fazlasıyla çekmişti.²⁹⁷

Sefarethanenin büyük kapısında Mirza Mahmud Han, İsmail Han, Baş Tercüman Ohannis Han, Mirza Fercah Han ve sefarethaneden birkaç kişi tarafından karşılanmasının ardından arabadan inerek doğruca sefarethanenin üst katına çıkmıştır. Burada Şah'ın huzuruna çıkan kişilerin isimleri aşağıdaki gibidir.²⁹⁸

Cevahirizade Abdulkerim Efendi ve biraderi, Hacı Mehmed Naki Ağa, Hacı Mir Mehdi Ağa Tebrizi, Meclis Maarif Azasından Ahter (yıldız) Matbaası Sahibi Tahir Efendi ve encümen teftiş ve muayene azasından Matbaa-i Hurşit Sahibi Hacı Mirza Mehdi Efendi, Ahmed Ağa Tebrizi, Hacı Zeyidü'l-Abidin Hayri, Hacı Mirza Mehmed Kaşani, Hacı Yusuf Havi, Aka Abdulhadi, Abbas Ali Ağa ?, Hacı Mehmed İsmail Havi, Hacı Mirza Abdulkerim Tebrizi, Hacı İshak İbrahim İsfahani, Aka Esadah İsfahani, Aka Mirza Ağa İsfahani, Aka Mirza Abdül-Hüseyin İsfahani, Hacı Mirza Ali Naki Tebrizi.

Ardından sefarethane tarafından bir ziyafet verildi. Bu ziyafette üç sofraya düzenlenmiş bunlardan ikisi bahçeye bakan yemek salonunda, diğeri ise büyük salonda düzenlenmiş olup Şah büyük salondaki sofraya başkanlık ederken diğeri iki sofraya Eminü's-Saltana ve Viyana Sefiri Neriman Han başkanlık etmişlerdir.²⁹⁹ Yemekten sonra sefaretinin balkonunda bir müddet durdukları esnada burada Hamidiye ve İran Marşı çalındıktan sonra Sefarethane kapısının önünde fotoğraf çekilmişlerdir.³⁰⁰

Saat 19:30 gibi dört atlı saltanat arabasına binen Muzafferüddin Şah ve beraberindekiler Sirkeci'ye geri dönüp Beylerbeyi Vapuru'yla yeniden Tophane'ye

²⁹⁷ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2249, 2 Ekim 1900.

²⁹⁸ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2249, 2 Ekim 1900.

²⁹⁹ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2249, 2 Ekim 1900.

³⁰⁰ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2249, 2 Ekim 1900.

gitmişlerdir. Ardından Şale Kasrı'na giderek saat 21:00'da Osmanlı Devlet adamlarını ve yabancı sefirler resmî kabullerde bulundu. Şah'ın resmî kabulünde bulunan kişilerin listesi aşağıdaki gibidir.³⁰¹

Sadrazam Halil Rifat Paşa, Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa, Serasker Rıza Paşa, Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa, Şura-yı Devlet Reisi Said Paşa, Dahiliye Nazırı Memduh Paşa, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, Tophane-i Amire Müşiri Zeki Paşa, Maliye Nazırı Reşat Paşa, Maarif Nazırı Zahidi Paşa, Evkaf-ı Hümayun Nazırı Galib Paşa, Ticaret ve Nafia Nazırı Zihni Paşa, Müsteşar Tevfik Paşa.

Saat 22:00'da ise yabancı sefirleri resmî kabulleri icra olundu. İtalya Sefiri Pansa ile baş tercüman ve eşi, Almanya Sefiri ile Tercümanı, Rusya Sefiri ve Ateşe ?, Belçika Sefiri, Tercüman ve oğlu, İspanya Sefiri, tercüman ve maiyetinde bir kişi, Sırp Sefiri ve Tercümanı, Karadağ Sefiri, Fransa Maslahatgüzarı ve tercümanı, İsveç ve Norveç Sefiri, Yunan Maslahatgüzarı ve eşi, Flenk Maslahatgüzarı, Amerika Maslahatgüzarı ve Tercümanı, Romanya Maslahatgüzarı ve Tercümanı, Papa vekili, Avusturya Maslahatgüzarı ve Ataşemiliteri, İngiltere Maslahatgüzarı ve Tercümanı, kabul töreninde Bulgaristan emareti kapı kethüdası ve katibi dahi bulunmuştur. Ayrıca Sefirinin Farsça konuşmasından Muzafferüddin Şah çok etkilenmiş ve uzun bir müddet onunla sohbet etmişti.³⁰²

Yine Muzafferüddin Şah fotoğrafa çok meraklı bir hükümdar olması nedeniyle Miralay Zekai, Rifat ve Mühendishane-i Berri Hümayun hocalarından Sami Bey efendiler tarafından Şah'a bir albüm takdim edildi. Bu albümün içeriği aşağıdaki gibidir.³⁰³

- 1-Şah'ın ikameti için tahsis edilmiş olan Şale Köşkü içi ve dışının manzarası.
- 2-Şah'ın Bakırköy'ünde bulunan Taş İskele'den yedi çifte saltanat sandalına binışı.
- 3- Şah'ın Bakırköy'ünde bulunan Taş İskele'den ayrılışı.
- 4- Şah'ın İzzeddin Vapuru'nda heyet-i vükelaları ve mihmandarları.
- 5- Şah'ın karşılanması için Bakırköy önüne çıkan vapurlar.
- 6- Şah'ın merasimde saltanat arabasına binerken çekişmiş olduğu fotoğraflar.

³⁰¹ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2249, 2 Ekim 1900.

³⁰² **İkdam Gazetesi**, Numara: 2249, 2 Ekim 1900.

³⁰³ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2249, 2 Ekim 1900.

2 Ekim Salı günü Muzafferüddin Şah, kendisiyle görüşmek isteyen Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'yi kabul etti. Bu görüşme esnasında Sadrazam Eminü's-Saltana da bulunmaktaydı. Demirel, Cemaleddin Efendi'nin 18 yıl boyunca şeyhülislamlık makamında kaldığını ve bunun sebebinin II. Abdülhamid ile aynı ideolojiyi savunmasından kaynaklandığını dolayısıyla Muzafferüddin Şah ile Cemaleddin Efendi'nin bu görüşmesinin çok önemli olduğunu belirtir.³⁰⁴

Muzafferüddin Şah öğle yemeğini Şale Kasrı'nda yediği esnada saray orkestrası Doğu ve Batı müziğine ait çeşitli parçalar çalmaktaydı. Şah orkestranın çalmış olduğu müzikleri çok beğenerek ilgiyle dinlemiş ve memnuniyetlerini dile getirmişti. Ardından bahçede gezinirken II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nda kurdurmuş olduğu özel kütüphaneye gitti. Bu kütüphanede el yazması eserler, matbaa baskılı kitaplar ve fazlasıyla zengin koleksiyonlar bulunmaktaydı.³⁰⁵

Kütüphaneyi inceledikten sonra Muzafferüddin Şah, II. Abdülhamid ile bir müddet görüştü. Görüşme bittikten sonra II. Abdülhamid, misafirini Yıldız Sarayı'nın dışında kurdurmuş olduğu Çinî Fabrikası'na götürdü. Muzafferüddin Şah'ın beğenmiş olduğu porselenler kendisine hediye etti. Ardından sarayın İstabl-ı Amire bölümüne giderek buradaki cins atları Şah'a gösterdi.³⁰⁶

3 Ekim Çarşamba günü Muzafferüddin Şah'ın İstanbul'daki son günüydü. Ertesi gün buradan ayrılacaktı. Bu sabah Muzafferüddin Şah kahvaltısını yaptıktan sonra beraberindekilerle birlikte Tophane İskelesi'ne gelerek Beylerbeyi Vapuru'na binip Sirkeci'ye gidildi. Sirkeci rıhtımında Ertuğrul Süvari Alayı, Kaymakam Timur Bey, Binbaşı Mustafa Bey, Kolağası Süleyman Bey, Yüzbaşı Nazif Bey, Çavuş Selahattin, Mustafa, Mehmed ve diğer efendiler, Beşiktaş Ser Komiseri Faik Bey, Şehremaneti Müfettişi Osman Bey ve diğer birkaç kişi burada hazır bulunmaktaydı. Muzafferüddin Şah dört atlı bir saltanat arabasına binerek Ayasofya Camisi'nin önüne gelince burada maiyetiyle birlikte bir fotoğraf çekildi. Yine aynı şekilde çıkışta da yüzü caddeye dönük bir şekilde fotoğraf çektirecektir.

³⁰⁴ Demirel, **Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler**, 101.

³⁰⁵ Demirel, **Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler**, 101; **İkdam Gazetesi**, Numara: 2250, 3 Ekim 1900.

³⁰⁶ Demirel, **Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler**, 102; **İkdam Gazetesi**, Numara: 2250, 3 Ekim 1900.

Daha sonra caminin içerisi incelenirken mihmandarlardan Turhan ve Ahmed Ali Paşalar Ayasofya Camisi hakkında Şah'ı bilgilendirmekteydiler.³⁰⁷

Ayasofya Camisi gezildikten sonra Muzafferüddin Şah ve beraberindekiler Divan Yolu, Saltanat Mahmud Türbe-i Şerifesi, Bâbîâli Caddesi, Eminönü, Bahçe Kapısı, Köprü, Galata, Tophane yoluyla 18:05'te Dolmabahçe Sarayı'na ulaşmıştır. Dolmabahçe Sarayı'nı gezdikten sonra Ayasofya Camisi önünde nasıl Rifat ve Sami Beyler fotoğraf çektiyse aynı şekilde sarayın önünde yine fotoğraf çekildi. Ardından Şale Kasrı'na geri dönüş yapılarak Şah yemeğini burada yedi. Aynı zamanda musikişinastan Hilmi Bey'in yönetiminde bulunan bir saz takımı tarafından şarkılar söylenmekteydi.³⁰⁸

Muzafferüddin Şah'ın İstanbul'daki son gecesi olması münasebetiyle II. Abdülhamid Yıldız Sarayı'nda bir veda yemeği verdi. Bu ziyafette Osmanlı ve İran'ın üst düzey devlet adamları, İtalya, Almanya, Rusya, İspanya, Karadağ, Sırp ve Belçika sefirleri, Yunan, Amerika, Flemenk, Avusturya, Fransa, İngiltere ve Romanya maslahatgüzarları bulunmaktaydı. Ayrıca bu yabancı devletleri baş tercümanları da bu ziyafette yer almaktaydı. Ziyafetteki karşılama merasimini Teşrifat-ı Umumiye Nazırı İbrahim Bey, Galip Bey, Hilmi ve Abdurrezzak Bey yapmıştı. Bütün misafirler salonu doldurduktan sonra II. Abdülhamid'de salona teşrif etmiş ve sağına ise Muzafferüddin Şah oturmuştur.³⁰⁹

Ziyafet gecesi bitmeden evvel Muzafferüddin Şah tarafından Şakir Paşa, Turhan Paşa, Baş Kâtip Tahsin Bey, İkinci Kâtip İzzet Bey, Emin Bey, İbrahim Bey ve Galib Bey'e değerli taşlarla süslenmiş olanlardan, Hilmi, Abdurrezzak ve Osman Beylere de birinci rütbeden Şîr û Hurşîd nişanları hediye etmiştir. Yıldız Sarayı'nda bulunan askerlere ise çeşitli rütbelere nişanlar hediye ettikten sonra Şah'a sefarethanede çekilmiş olduğu fotoğraflar takdim edilmiştir. Ressam Kolağası Bedri Bey de Şah'a Cami-i Şerif manzaralı bir yağlı boya tablosunu hediye ve takdim etmiştir.³¹⁰

³⁰⁷ Demirel, **Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler**, 103; **İkdam Gazetesi**, Numara: 2251, 4 Ekim 1900.

³⁰⁸ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2251, 4 Ekim 1900.

³⁰⁹ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2251, 4 Ekim 1900; Ayşe Osmanoğlu, İki hükümdarın da İslam padişahı olmasını en büyük sorunlardan biri olarak görmüştür. Misafir olarak gelen Muzafferüddin Şah'ın sağ tarafta oturmasının daha doğru olduğunu Fakat II. Abdülhamid'in İslam halifesi olması nedeniyle sağ tarafta oturması gerektiğini düşündüğü için saltanat arabasını kendisinin kullandığını ve böylece bu sorunu çözüme kavuşturduğunu anlatmaktadır. Bkz. Osmanoğlu, **Babam Sultan Abdülhamid**, 59.

³¹⁰ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2251, 4 Ekim 1900; BOA., **ML.EEM. (Maliye Nezareti Emlak-i Emirriye Müdüriyeti)**, 353-1.

4 Ekim Perşembe günü Muzafferüddin Şah'ın ayrılış günüydü. O gün II. Abdülhamid öğleden sonra Şah'ı uğurlamak için Şale Kasrı'na gidip burada bir müddet dinlenip sohbet ettikten sonra Acem Köşkü'ne geçildi. Muzafferüddin Şah misafirliği süresince çok güzel bir şekilde ağırlandığını ve misafirperverliklerinden dolayı çok memnun kaldığını dile getirdi. Veda töreninin ardından Muzafferüddin Şah saltanat arabasına Şehzade Tevfik ve Abdülkadir Efendilerle İran Sefiri Ale'l-Mülk Mirza Mahmud Han ile birlikte bindi. Tophaneden Ortaköy'e gitmek için bu arabadan başka on sekiz araba daha bulunmaktaydı.³¹¹ Bu arabaların tertibatı şu şekildedir:

İkinci arabada Sadrazam Halil Rifat Paşa, İran Sadrazamı Eminü's-Saltana Ali Aşgar Han, üçüncü arabada Vezir Derbar Hekimü'l-Mülk, Şura-yı Devlet Reisi Said Paşa, dördüncü arabada Sedar Kel, Mehmed Bakır Han, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, beşinci arabada Nasırü'l-mülk, Turhan Paşa, Atufetlü Ali Galib Bey Efendi, altıncı arabada Zahirü'd-Devle, Şakir Paşa, Kont Montkoret, yedinci arabada Muvasıkü'd-Devle, Ahmed Ali Paşa, Mehmed Ali Han, sekizinci arabada Nasırü's-Saltana, Abdurrezzak Bey, Nasır Hümayun, dokuzuncu arabada Vezir Hümayun, Şükrü Paşa, Musaddıkü'l-mülk, onuncu arabada Emir Bahadır Cenk, Serdar Mükerrerem, Miralay Tevfik Bey Efendi, on birinci arabada Mühendisü'l-Memalik, Viyana Sefiri Neriman Han, Kaymakam Rıza Bey Efendi on ikinci arabada Muvasıkü'l-Emin, Kol ağası Süleyman Bey, on üçüncü arabada Vekülü'd-Devle, Muffhamü'd-Devle, Yüzbaşı Nazif Bey on dördüncü arabada Müşirül-mülk, Beylerbeyi, Hazanü's-Saltana, on beşinci arabada Nedim-i Şahî, Doktor, Seyid Hüseyin Han, on altıncı arabada Doktor Halil Han, Doktor İbrahim Han, İbrahim Han, on yedinci arabada Mirza Ali Han, Nasırü'l-Mülk, Doktor Dolamay, on sekizinci arabada Saniü's-Saltana, Nasır Hakan, on dokuzuncu arabada Sefaret Baş Kâtibi Mustafa Han, Baş Tercüman Ohannis han bulunmaktaydı.³¹²

Ortaköy Rıhtımı Hereke Fabrikası'nın kıymetli halılarıyla süslenmiş³¹³ ve etraf bayraklarla donatılmıştı. Caddeden iskeleye kadar olan güzergâhta Ertuğrul Süvari Alayı, 2.Fırka-ı Hümayun, nişancı taburu, jandarma, belediye ve zabıta memurları sıra sıra dizilmiş ve uğurlama merasimi için iskelede yerlerini almışlardı. Muzafferüddin Şah arabadan indikten sonra ön tarafta kendileri arkasında ise Şehzadeler Tevfik ve Abdülkadir efendiler

³¹¹ Demirel, **Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler**, 104.

³¹² **İkdam Gazetesi**, Numara: 2252, 5 Ekim 1900.

³¹³ Muzafferüddin Şah'ın İstanbul'a gelişi esnasında gittiği yerlerde serilen Hereke halılarının 58.670 kuruş tuttuğunu bu meblağın hazineden alınacağı hakkında daha detaylı bilgi için bkz. BOA., **ML.EEM.**, 367-111.

ve onların yanında mihmandarların bulunduğu bir fotoğraf Çinî Fabrikası Ressamı Rifat Bey tarafından çekilmiştir. Ardından Muzafferüddin Şah, Şehzadelere teşekkürlerini beyan ettikten sonra rıhtımda yer alan Beylerbeyi Vapuru'na binerek İzzeddin Vapuru'na çıkıldı. Muzafferüddin Şah ile birlikte Şehzade Tefvik Efendi, Şura-yı Devlet Reisi Sait Paşa, Turhan Paşa, Dışişleri Bakan Tefvik Paşa, Harbiye Müşiri Şakir Paşa da İzzeddin Vapuru'na bindi. Vapura çıkıldığında askerî bando İran Marşı çalarken bir taraftan da vapurun orta direğine İran bayrağı çekildi. Güvertede Şehzade Tefvik Efendi ve Sait Paşa ile muhabbet eden Muzafferüddin Şah, II. Abdülhamid'in kendisine göstermiş olduğu misafirperverlikten dolayı teşekkürlerini beyan ettikten sonra Şehzade Tefvik Efendi ve Sait Paşa güverteden ayrılarak Ortaköy İskelesi'ne geri döndüler. Hariciye Nazırı Ahmet Tefvik, Müşir Şakir ve Turhan Paşalar Şah'a Bakırköy'e kadar eşlik edeceklerdi. İzzeddin Vapuru hareket eder etmez Nakkaştepe'den top atışlarıyla uğurlandı.³¹⁴

Programa göre İzzeddin Vapuru ilk önce Boğaz turu yaparak daha sonra Bakırköy'e gidecekti. Fakat vapur hareket ettiğinde Muzafferüddin Şah bu gezintiden vazgeçerek vapurun Boğaz turu yapmadan direkt Marmara'ya yönelmesini istedi.³¹⁵

İzzeddin Vapuru Tophane'ye doğru yaklaştığı sırada Karakol gemisinde top atışları yapıldı. Muzafferüddin Şah top atışı yapan bu geminin ismini yanındakilere sormuş ve ardından eldivenlerini çıkartıp sallayarak selamlamaya karşılık vermişti. Muzafferüddin Şah'ın İstanbul'a yaptığı ilk ziyaretiydi. Vapur Üsküdar'ın önünden geçerken Turhan ve Şakir Paşalardan Sait Paşa'dan Selimiye Kışlası hakkında bilgi aldıktan sonra Muzafferüddin Şah, "Birçok senedir bahiren bir seyahat daha icra etmemiş idi. Bu defa payitaht-ı saltanat-ı seniyye-yi ziyaretimde İzzeddin Vapuru ile ilk defa olarak denizde tenezzüh ederim." Dedikten sonra vapurda bir fotoğraf çektirmiştir.³¹⁶

İzzeddin Vapuru 10:30 gibi Bakırköy açıklarına gelindiğinde trenin kalkış vakti henüz gelmediği için Muzafferüddin Şah vapurda bir müddet istirahat etti. Ardından yedi çifte saltanat kayığına çıktığında burada Şükrü Paşa, Kolağası Cevat Bey ve askerler tarafından selamlama töreni yapıldı. Aynı zamanda askerî bando tarafından İran Marşı çalınmaktaydı. İstasyona gelindiğinde trene binmeden önce Muzafferüddin Şah, Dışişleri

³¹⁴ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2252, 5 Ekim 1900.

³¹⁵ Demirel, **Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler**, 105; **İkdam Gazetesi**, Numara: 2252, 5 Ekim 1900.

³¹⁶ **İkdam Gazetesi**, Numara: 2252, 5 Ekim 1900; BOA., **Y.A.HUS.**, 407-113.

Bakanı Tevfik Paşa'ya "Memalik-i şahanedeki seyahatimde cidden memnun oldum. Binaenaleyh bu memnuniyetimin zat-ı akdes-i hazret-i hilafet-penahiye arz ve takdimini rica eylerim." diyerek memnuniyetini son kez dile getirdikten sonra Miralay Tevfik, Kaymakam Rıza Bey, Turhan ve Şakir Paşalarla birlikte trendeki yerini aldı.³¹⁷

Muzafferüddin Şah için Edirne'deki uğurlama töreninin ardından Sofya, Belgrad, Peşte ve Rusya üzerinden Tahran'a geri dönmüş ve böylece bu uzun Avrupa gezisini tamamlamıştır.³¹⁸

Böylece Muzafferüddin Şah'ın 1900 tarihli ilk Avrupa ziyareti bitmişti. Osmanlı Devleti bu ziyaret esnasında Hazine-i Hassadan 587.883 kuruş sarf edildiğini ve bu paranın Hazine-i Celileden kısa zamanda ödenmesi gerektiğini buyurmuştur.³¹⁹

2.1.2. Muzafferüddin Şah'ın 1902 Tarihli Avrupa Ziyareti

Muzafferüddin Şah, 1902 yılında ikinci kez yurt dışı seyahatine çıktı. Bu seyahatinde birinci programına göre İngiltere'ye gitmesi gereken süreyi Fransa'da geçirmesi ve İngiltere'deki matemden dolayı Kraliçe'yi göremeyişi etkili olmuştu. Fakat İran'ın içinde bulunduğu durum ve seyahat için bir bütçenin olmayışı birinci seyahatte olduğu gibi ikinci seyahatte de Rusya'dan borç para alınmasında etkili oldu. Böylece seyahate çıkıldı.³²⁰

15 Şubat 1902 tarihli İkdam gazetesinde Tahran'dan Avrupa'ya gönderilen telgrafa göre Muzafferüddin Şah nisanın ortalarına doğru Avrupa'ya gitmek için hareket edecekti. Bu ziyaret önceki ziyaretinde olduğu gibi Rusya üzerinden gerçekleşecek ve ziyaret esnasında yanında bulunacak olan maiyeti birinci ziyaretine göre daha az olacaktı.³²¹ Muzafferüddin Şah'ın programı zaten seyahat öncesinde hazırlanmıştı. Bu programa göre Şah ve maiyeti 7 Nisan 1902 tarihinde yolculuğa çıkacaktı. Bu program aşağıdaki tablodaki gibidir.³²²

Tablo 2

Muzafferüddin Şah'ın 1902 tarihli gezi programı

³¹⁷ İkdam Gazetesi, Numara: 2252, 5 Ekim 1900.

³¹⁸ İkdam Gazetesi, Numara: 2250, 3 Ekim 1900.

³¹⁹ BOA., DH.MKT., 2473-103; BOA., BEO. (Bâbîâli Evrak Odası), 1682-126119.

³²⁰ BOA., Y.A.HUS., 427-33; Sabah Gazetesi, Numara: 4465, 9 Nisan 1902; Muzafferüddin Şah'ın bu gezisinin 10.000.000 dolara mal olacağı ve Fransa'da toplam 3.000.000 dolar harcadığı Le Radical gazetesinde belirtilmiştir. Bkz. Le Radical Gazetesi, 18 Eylül 1902.

³²¹ İkdam Gazetesi, Numara: 2750, 14 Şubat 1902; İkdam Gazetesi, Numara: 2751, 15 Şubat 1902.

³²² BOA., Y.A.HUS., 427-33; Sabah Gazetesi, Numara: 4465, 9 Nisan 1900.

	Gidiş	Dönüş
Gen?	7 Nisan	9 Nisan
Kereç	9 Nisan	10 Nisan
Yengi İmam	10 Nisan	11 Nisan
Kışlak (Qeshlah)	11 Nisan	12 Nisan
Gur Khaneh	12 Nisan	13 Nisan
Kazvin	13 Nisan	15 Nisan
Ağababa	15 Nisan	16 Nisan
Yüzbaşihacı	16 Nisan	17 Nisan
Paçenar?	17 Nisan	18 Nisan
?	18 Nisan	20 Nisan
Rüstemabad	20 Nisan	21 Nisan
İmamzade Haşim	21 Nisan	22 Nisan
---	22 Nisan	23 Nisan
Reşt	23 Nisan	27 Nisan
Enzeli	27 Nisan	30 Nisan
Astara	4 Mayıs	5 Mayıs
Rusya		
Lankaran	5 Mayıs	6 Mayıs
Hacı kabul	8 Mayıs	9 Mayıs
Bakü	9 Mayıs	12 Mayıs
Avusturya		
Krakovi	15 Mayıs	16 Mayıs
Viyana	17 Mayıs	17 Mayıs
İtalya		
Venedik	18 Mayıs	21 Mayıs
Roma	21 Mayıs	25 Mayıs
Almanya		

Berlin	29 Mayıs	2 Haziran
Fransa		
Contrexéville	3 Haziran	12 Temmuz
Calais	12 Temmuz	13 Temmuz
İngiltere		
Londra	13 Temmuz	20 Temmuz
Belçika		
Anvers	20 Temmuz	23 Temmuz
Avusturya		
Carlesyad?	25 Temmuz	9 Ağustos
Rusya		
Geri dönüşte 20 gün uzatma olacaktır.		

Bu program dahilinde Muzafferüddin Şah'ın ilk yurtdışı durağı Rusya olmuştu. 19 Eylül 1902 tarihli Petersburg Sefaretinden alınan telgrafa göre Muzafferüddin Şah öğleden sonra saat 17:00'da Kursk'a geldiğinde Rusya İmparatoru, hanedan üyelerinden Grandük Aleksandroviç, Grandük Nikolayaviç ve diğer hanedan üyeleri, Dışişleri Bakanı, askerler ve memurlar tarafından karşılandı. Ardından Şah'ın gelişi için tahsis olunan daireye kadar Muzafferüddin Şah'a Rusya İmparatoru eşlik etmişti. Akşam saat 20:00'da Şah'ın gelişi şerefine bir ziyafet verildi. Bu ziyafet esnasında Rusya İmparatoru, Şah'ın doğum gününü tebrik etmekten çok bahtiyar olduğunu, sağlığının yerinde olmasına sevindiğini ve iki hükûmetin bu dostane münasebetinden dolayı çok memnun olduğunu ve bu dostluğun uzun süre devam etmesini temenni ettiğini ifade etmişti. Ardından İran Marşı çalındıktan sonra Muzafferüddin Şah öncelikle sağlığından dolayı ve sonrasında Rusya'ya olan ziyaretini kabul etmelerinden dolayı teşekkürlerini beyan ettikten sonra askerî bando Rusya Marşı'nı çalmıştı.³²³

Rusya'daki seyahatini tamamlayan Muzafferüddin Şah 17 Mayıs 1902 tarihinde Viyana'ya gelecektir. Şah'ın gelişi için Avusturya İmparatoru Fransuva Josef tarafından

³²³ BOA., Y.A.HUS., 436-6; BOA., HR.SYS., 1373-7.

verilen emire göre Avusturya-Rusya sınırından Viyana'ya kadar Muzafferüddin Şah ve maiyeti için özel bir tren tahsis edilmişti. İran Hükûmeti'nin Viyana Sefiri olan Neriman Han da Muzafferüddin Şah'ı karşılamak için gelecekti. Şah öğleden sonra Viyana'ya vardığında burada İranlı tebaa ve şehrin ileri gelenleri tarafından karşılandı. Vagondan aşağı indikten sonra kendisi için tahsis edilmiş olan arabaya binerek şehri gezdi. Viyana'daki bu kısa ziyaretinin ardından saat 12:00'da yeniden trene binerek Venedik'e gitmek için yola çıktı. Aynı günün akşamında tren Venedik'e ulaşmıştı.³²⁴

18 Mayıs Pazar günü Muzafferüddin Şah Venedik'teydi. Burada Kral tarafından gönderilen bir heyet Şah'ı karşılandıktan sonra Venedik gondollarına binerek halkın alkışları eşliğinde Danyeli? Otel'i'ne gitti. Otelde bir müddet dinlendikten sonra aynı günün akşamı San Marco Meydanı'nda Şah'ın gelişi için yapılan ışıktandırma şöleni göz kamaştırmaktaydı. Muzafferüddin Şah Venedik'teyken mülkî ve askerî ileri gelenleri huzuruna kabul ederek bu kişilerle görüşmelerde bulundu.³²⁵

Venedik seyahatinin tamamlayan Muzafferüddin Şah, 21 Mayıs Çarşamba günü Roma'ya geldiğinde burada çok ihtişamlı bir şekilde karşılanmıştı. Şah'ın geliş güzergâhında süvari müfrezeleriyle askerî bando sırasıyla dizilmişlerdi. Kral Victor Emanuele ve refakatında olan Dük ? ve General öğleden sonra saat 14:00'da araba ile trenin bulunduğu mevkiye geldi. Kral Victor Emanuele'nin gelişiyle birlikte askerî bando İtalyan Marşı'nı çalmaya başladı. Diğer bir arabada ise Kral Victor Emanuele'nin Seryaveri General ile Saray Teşrifat Müdürü ve yaverlerden biri daha bulunmaktaydı. Savaş Bakanı ile Donanma Bakanı Amiral ve Başvekil ve Dışişleri Bakanı ile Meclis-i Mebusan Reisi ve İran Hükûmeti'nin Roma Sefiri resmî uniformalarını giymiş şekilde istasyona gelmişlerdi. Muzafferüddin Şah'ın bulunduğu tren saat 14:30'da istasyona vardığında Muzafferüddin Şah vagondan çıkar çıkmaz İtalya Kralı Victor Emanuele, Şah'a elini uzatarak onunla tokalaştı. İki hükümdar birbirlerine selamladıktan sonra Victor Emanuele, Kont Dodorino'yu Şah'a takdim etti. Şah ise aynı şekilde İran Sadrazamı Ali Asğar Han'ı takdim etti. Ardından istasyonda çıkıldığı anda askerî bando İran Marşı'nı çaldı. Halk ise Şah'ın gelişini merakla hem izlemiş hem de onu alkışlarla karşılamışlardı. Kral Victor Emanuele,

³²⁴ **Sabah Gazetesi**, Numara :4475, 20 Nisan 1902; **Sabah Gazetesi**, Numara: 4502, 27 Mayıs 1901; **Sabah Gazetesi**, Numara: 4507, 31 Mayıs 1901.

³²⁵ **Sabah Gazetesi**, Numara: 4509, 24 Mayıs 1902.

Muzafferüddin Şah, Kont Dodorino ve Sadrazam Ali Asğar Han bir arabaya, diğer İtalyan memurlar ve Şah'ın maiyeti diğer arabalara binerek Ouirinal Sarayı'na gittiler.³²⁶

Ouirinal Sarayı'nda Kraliçe Elena'yı ziyaret eden Muzafferüddin Şah ardından Kral Victor Emanuele'nin annesi Kraliçe Margirina?'nın dairesine giderek onun da ziyaret etti. Ertesi gün yani 22 Mayıs Perşembe günü Muzafferüddin Şah'ın şerefine ? Talimhanesi'nde bir geçit töreni programı yapıldı. Bu sırada hafif bir yağmur yağsa da askerler çok şaşalı bir şekilde geçit töreni merasimini yapmıştı. Muzafferüddin Şah ise Kraliçe Elena ile birlikte arabadan bu merasimi izlemişti. Ardından askeri bu merasimden dolayı tebrik etmeyi ihmal etmemişti. Buradaki resmî geçidin son bulmasının ardından Panteon binasına gidilerek vefat etmiş bulunan Kral Umberto ve onun büyük babası II. Victor Emanuele'nin kabirlerini ziyaret ederek kabirlerine taç koymuştur. Günün geri kalanında ise Roma'da bulunan ileri gelenlerinden bazılarını ziyaret etmişti.³²⁷

Muzafferüddin Şah, Roma'da beş gün geçirmişti. Bu beş gün zarfında Şah'ın gelişi şerefine iki kere resmî ziyafet bir kere de kır ziyafeti düzenlenmişti. Şah ise buradaki kurumlara çeşitli yardımlar yapmış ve ayrıca fakirler için 5.000 frank yardımında bulunmuştu.³²⁸

25 Mayıs Pazartesi günü Roma'dan ayrılan³²⁹ Muzafferüddin Şah, ayın 26'sında Floransa'ya, 27'sinde Milano'ya, 28'inde İsviçre'den geçerek Frankfurt'a varmış ve geceyi Frankfurt'ta geçirmişti.³³⁰

29 Mayıs Perşembe gününden 2 Haziran Pazartesi gününe kadar Berlin İmparatorluk Sarayı'nda Alman İmparatoru Wilhelm ve İmparatoriçesi tarafından ağırlandı. 29 Mayıs akşamı Muzafferüddin Şah ilk önce Postdam'a geldiğinde İmparator Wilhelm tarafından ayarlanmış olan merasim ile karşılandı. Bu karşılaşmada İmparator Wilhelm, prensler, generaller ve Dışişleri Bakanı yer almaktaydı. Muzafferüddin Şah vagondan çıkar çıkmaz İran Marşı askerî bando tarafından çalınmaya başlandı. İmparator Wilhelm ve Muzafferüddin Şah merasim için dizilmiş olan askerlerin önünden yürüyerek geçmişti. Ardından üstü açık bir arabaya binen iki hükümdar, Şah'a tahsis edilmiş olan Orangery Sarayı'na gittiler. İstasyondan saraya kadar hassa birinci alayından bir bölük asker de bu

³²⁶ **Sabah Gazetesi**, Numara: 4519, 3 Haziran 1902; **Sabah Gazetesi**, Numara: 4493, 7 Mayıs 1902.

³²⁷ **Sabah Gazetesi**, Numara: 4519, 3 Haziran 1902; **Sabah Gazetesi**, Numara: 4493, 7 Mayıs 1902.

³²⁸ **Sabah Gazetesi**, Numara: 4519, 3 Haziran 1902.

³²⁹ **Sabah Gazetesi**, Numara: 4513, 28 Mayıs 1902.

³³⁰ **Sabah Gazetesi**, Numara: 4507, 25 Mayıs 1902.

arabaya eşlik etmişti. Orangery Sarayı'na gelindiğinde Muzafferüddin Şah, İmparator Wilhelm'e maiyetinde olanları tek tek takdim ettikten sonra İmparator Wilhelm, Şah'ı dinlenmesi için yalnız bırakmıştı. Ertesi günün sabahı Alman askerleri tarafından Şah'ın gelişi şerefine resmî geçit düzenlendikten sonra Muzafferüddin Şah, Alman İmparatoru Friedrich ve İmparatoriçe'nin mezarlarını ziyaret ederek mezara bir taç koydu. Ardından iade-i ziyaret için İmparator Wilhelm'in sarayına gittiğinde İmparator Wilhelm tarafından Muzafferüddin Şah'a nişan hediye edilmiştir. Aynı günün akşamı bir ziyafet verilmiş ve opera tiyatrosunda düzenlenmiş olan oyun izlenmişti. Bu oyuna birçok sefir de davet edilmişti.³³¹

Ertesi gün Berlin'e gitmek için yola çıkan Muzafferüddin Şah, Berlin'e geldiğinde ilk önce İran Sefarethanesini ziyaret etmiş ve ardından Alman Sanayi Sergisi'nde incelemelerde bulunmuştu. Şah, Berlin'de kaldığı süre boyunca Alman askerleri tarafından resmî geçit yapılması tedariki İmparator Wilhelm tarafından emredilmişti. Bu tedarikler sonucunda İmparator Wilhelm, Muzafferüddin Şah, Prens Friedrich August Deutch ve eşi ve Siyam Kralı'nın büyük oğlunun da katılımıyla çok şaşalı bir resmî geçit merasimi yapılmış oldu. Ayrıca Muzafferüddin Şah'ın bir önceki gezisinde olduğu gibi bu gezisinde de İmparator Wilhelm ile birlikte Norveçya Denizi sahilinde bir deniz gezintisi yapmışlardı. Şah'ın şerefine büyük bir ziyafet düzenlenmiş ve İmparator Wilhelm bu ziyafette Alman-İran münasebetinin önemli bir yer tuttuğunu dile getirmişti. Şah ise düzenlenen ziyafetlerden, misafirperverliklerinden ve İmparator Wilhelm'in sarf ettiği kelimelerden dolayı çok müteşekkir olduğunu söylemişti. Ayrıca öteden beri Alman-İran münasebetlerinin güzel bir şekilde ilerlediğini ve gelecekte de bu münasebetin aynı şekilde devam etmesini temenni ederek İmparator Wilhelm'e sağlık ve sıhhat dilleklerinde bulundu.³³²

³³¹ **Sabah Gazetesi**, Numara: 4507, 25 Mayıs 1902; **Sabah Gazetesi**, Numara: 4504, 19 Mayıs 1902; **Sabah Gazetesi**, Numara: 4420, 22 Şubat 1902; BOA., **Y.A.HUS.**, 429-98; Ayrıca Muzafferüddin Şah'ın Berlin'e seyahatinin tedariki için İran Devleti'nin Petersburg Sefiri ve diğer bazı memurlar Berlin'de bulunmuştur. Bkz. **Sabah Gazetesi**, 4482, 17 Muharrem 1902.

³³² **Sabah Gazetesi**, Numara: 4516, 31 Mayıs 1902; **Sabah Gazetesi**, Numara: 4504, 19 Mayıs 1902; **Sabah Gazetesi**, Numara: 4518, 2 Haziran 1902; **Sabah Gazetesi**, Numara: 4519, 3 Haziran 1902; **Sabah Gazetesi**, Numara: 4420, 4 Haziran 1902.

3 Haziran Salı günü Muzafferüddin Şah Berlin'den ayrılarak³³³ 4 Haziran'da kaplıcalarıyla ünlü olan Contrexéville'e gelerek burada tam 40 gün istirahat etmiştir.³³⁴ Ardından Oostende'ye giden Muzafferüddin Şah, Belçika Kralı Leopold tarafından karşılanarak Şah'ın şerefine ziyafet verildi.³³⁵ Doktorların tavsiyesi üzerine yeniden Contrexéville'ye gitti.³³⁶ Burada bir müddet daha dinlendikten sonra Calais'e gitti ve buradayken Manş Deniz'inde vapur ile gezdi. Ardından Londra'ya giderek 20 Temmuz'a kadar burada kaldıktan sonra üç günde Anvers'te kalacaktı. Son olarak Carlasbad'daki kaplıcalarda biraz istirahat ederek Marinbad'a gidecek ve oradan da 8 Eylül'de Tahran için yolculuğa çıkacaktı.³³⁷

13 Ağustos 1902 tarihli Sabah gazetesine göre Muzafferüddin Şah 18 Ağustos'ta Paris'e gitmiş ve buradan da Londra'ya geçmişti. Şah, buraya Esporos? adlı vapur ile gelmiş ve bir gece Dover'de kaldıktan sonra Londra'ya varmıştı. Burada Prens De Gaulle, Şah'ın şerefine Buckingham Sarayı'nda bir ziyafet düzenledi.³³⁸ 19 Ağustos'ta Muzafferüddin Şah İngiltere Kralı'na iade-i ziyaret yaparak İngiltere Kralı'nın yatında yemek yemişlerdir.³³⁹ Ertesi gün İngiltere Kralı Muzafferüddin Şah'a dizbağı³⁴⁰ nişanı hediye ettikten sonra Londra'daki mühim binaların hepsi ziyaret edilmişti.³⁴¹ 22 Ağustos Cuma günü Şah için top atışları yapılmış,³⁴² 24 Ağustos Pazar günü Kraliçe Victoria'nın Windsor Sarayı'ndaki mezarlığına gidilerek taç konulmuş³⁴³ ve ertesi gün Paris'te bir misafirhaneye

³³³ **Sabah Gazetesi**, Numara: 4522, 6 Haziran 1902.

³³⁴ **Sabah Gazetesi**, Numara: 4581, 4 Ağustos 1902; **Sabah Gazetesi**, Numara: 4475, 10 Nisan 1902; Muzafferüddin Şah'ın programında 3 Haziran'dan 23 Temmuz'a kadar Contrexéville'de kalmak vardı. Bkz. BOA., **Y.A.HUS.**, 427-33; **Sabah Gazetesi**, Numara: 4507, 25 Mayıs 1902.

³³⁵ **Sabah Gazetesi**, Numara: 4560, 14 Temmuz 1902.

³³⁶ **Sabah Gazetesi**, Numara: 4525, 9 Haziran 1902; **Sabah Gazetesi**, Numara: 4578, 1 Ağustos 1902.

³³⁷ **Sabah Gazetesi**, Numara: 4595, 17 Ağustos 1902; **Sabah Gazetesi**, Numara: 4507, 25 Mayıs 1902; **Sabah Gazetesi**, Numara: 4578, 1 Ağustos 1902; Aslında Muzafferüddin Şah 8 temmuza kadar Carlasbad'da kalacak daha sonrasında Londra'ya gitmesine karar verilmişken kralın hastalığı nedeniyle programda ufak bir değişiklik yapılmıştır. Bkz. **Sabah Gazetesi**, Numara: 4551, 5 Temmuz 1902; **Sabah Gazetesi**, Numara: 4537, 21 Haziran 1902.

³³⁸ **Sabah Gazetesi**, Numara: 4591, 13 Ağustos 1902; **Sabah Gazetesi**, Numara: 4598, 20 Ağustos 1902; **Sabah Gazetesi**, Numara: 4599, 21 Ağustos 1902; **Sabah Gazetesi**, Numara: 4573, 27 Temmuz 1902; **Sabah Gazetesi**, Numara: 4596, 18 Ağustos 1902.

³³⁹ **Sabah Gazetesi**, Numara: 4599, 21 Ağustos 1902.

³⁴⁰ İngiltere Kralı tarafından Muzafferüddin Şah'a verilen dizbağı nişanının verilmediği arşiv belgelerinde apaçık yazılmıştır. Bkz. BOA., **Y.A.HUS.**, 433-107; Londra Sefaret-i Seniyyesinden gönderilen şifreli telgrafa göre; "Kral hazretleri güya bu defa İran Şahı hazretlerine bu defa dizbağı nişanı ihda edildiği şüyu bulunmağla derhal hariciye nazırından bizzat ve bir münasebetle tahkik-i keyfiyet oldukda bu general asıl ve --- olmadığını temin etmiş olmağla ol babda" Bkz. BOA., **Y.PRK.EŞA.**, 40-91.

³⁴¹ **Sabah Gazetesi**, Numara: 4600, 23 Ağustos 1902.

³⁴² **Sabah Gazetesi**, Numara: 4602, 24 Ağustos 1902.

³⁴³ **Sabah Gazetesi**, Numara: 4603, 7 Ağustos 1902.

yerleşmiştir.³⁴⁴ 28 Ağustos Perşembe günü Lobe, Muzafferüddin Şah'a iade-i ziyarette bulunmasının ardından Rambouillet'e gidilmiş ve burada hükûmet reisleriyle öğle yemeği yenildikten sonra Şah yeniden Paris'e geri dönmüştür.³⁴⁵ Ayrıca Şah, Paris'teyken İspanya Kralı tarafından Muzafferüddin Şah'a hediye edilmek üzere Tevazondor? nişanı bir memur heyeti tarafından getirilmiştir. Muzafferüddin Şah ise bu heyetin gelişi şerefine bir ziyafet düzenletmiştir.³⁴⁶

Muzafferüddin Şah ikinci Avrupa ziyaretini tamamladıktan sonra 12 Eylül Cuma günü Paris'ten hareket ederek Rusya'ya ve oradan da Tahran'a dönmüştür.³⁴⁷

2.1.3. Muzafferüddin Şah'ın 1905 Tarihli Avrupa Ziyareti

Muzafferüddin Şah 1905 yılında yine hastalığını bahane ederek üçüncü kez yurt dışı seyahatine çıktı. Fakat bu seyahatindeki asıl sebebin İran'ın içerisinde bulunduğu karışıklıklar ve bu karışıklığın onun zihninde edindiği yerd. 1905 yılının Nisan ayında halefi Muhammed Ali Mirza'yı Saltanat Naibi olarak İran'da bıraktıktan sonra Tahran'dan hareket eden Muzafferüddin Şah ve maiyeti Gürgan ve Reşt üzerinden Rusya'ya gitti. Fakat Muzafferüddin Şah'ın bu gezi için yine bütçesi bulunmamaktaydı. Bu sebeple Rusya'ya geldiğinde İran halkından gizli tutulması suretiyle yeni bir borç alınmış ve Avrupa'ya doğru yola koyulmuştur.³⁴⁸ Aslında bu seyahate Şah, daha önce çıkacaktı. Fakat İran'ın gümrük hizmetinde istihdam edilmekte olan Belçikalıların İranlılara karşı gösterdiği hareketlerden dolayı ortaya çıkan şikayetler nedeniyle seyahat ertelemişti.³⁴⁹

Bu seyahat sırasında Şah'ın maiyetinde 40 kişi bulunmaktaydı. Kaçar hanedanı torunlarından İtizadü's-Saltana, Sadrazam Aynü'd-Devle, Saray-ı Şahî Nazırı Nairü'd-Devle, Harbiye Nazırı Emir Bahadır Cenk, Dahiliye Nazırı, Maarif Nazırı Ale'l-Mülk

³⁴⁴ **Sabah Gazetesi**, 4605, 27 Ağustos 1902.

³⁴⁵ **Sabah Gazetesi**, Numara: 4608, 30 Ağustos 1902; Rambouillet'teki öğle yemeği Le Petit Parisien gazetesinde daha detaylı yer verilmiştir. Bkz. **Le Petit Parisien Gazetesi**, 29 Ağustos, 1902.

³⁴⁶ **Sabah Gazetesi**, Numara: 4616, 9 Ağustos 1902.

³⁴⁷ **Sabah Gazetesi**, Numara: 4615, 8 Ağustos 1902; **Sabah Gazetesi**, Numara: 4622, 14 Eylül 1902; **Sabah Gazetesi**, Numara: 4606, 28 Ağustos 1902.

³⁴⁸ Soofizadeh, **Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1795-1925)**, 171; Yılmaz Karadeniz, **İran Tarihi (1700-1925)**, Selenge Yayınları, İstanbul 2020, 447; **İkdam Gazetesi**, Numara: 3922, 12 Mayıs 1905; **İkdam Gazetesi**, Numara: 3926, 16 Mayıs 1905; BOA., **Y.A.HUS.**, 487-13; Tahran Sefaret-i Seniyyesinden Hariciye Mektubî Kalemi'ne gönderilen belgeye göre Muzafferüddin Şah'ın yine Avrupa'ya seyahat etme niyetinin olduğu ve hatta gelecek mart ayından sonra bu seyahate çıkacağı söylentileri Tahran'da dolaşmaktaydı. Bkz. BOA. **Y.A.HUS.**, 485-81; Gökhan Bolat, "Muhammed Ali Şah Döneminde İran'ın Siyasi Durumu (1907-1909)", **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (16), 2016, 332.

³⁴⁹ BOA., **Y.PRK.EŞA.**, 47-56.

Mahmud Han, Maliye Nazırı Sabık Nasırü'l-Mülk, Mümtazü'd-Devle, Fransız doktorlardan Sneijder de Şah'ın maiyetinde yer alacak birkaç isimden biriydiler.³⁵⁰

5 Haziran Pazartesi günü Muzafferüddin Şah ve maiyeti Tiflis'e gelmiştir. Ardından trenle Kafkasya'nın ötesine doğru hareket etmiştir. Ayın sekizinde geceyi trende geçirmiş, dokuzunda ise Bakü'ye uğramadan yoluna devam etmiştir.³⁵¹ Haziran'ın 13'üne kadar Rusya'da kalan Şah, bu tarihte buradan ayrılarak Rusya-Avusturya sınırına gitmiştir. 17 Haziran Cumartesi günü Lemberg'den (Lviv) geçerek Viyana'ya gittiğinde maiyetiyle birlikte toplam 92 kişidir. Burada Avusturya İmparatoru Fransuva Josef ve arşidükleri, memurin-i mülkiye ve askeriye tarafından gayet samimâne bir şekilde karşılandıktan sonra askerî merasim ifa olundu ve matem nedeniyle İran Marşı çalınmadı. Ardından Hofburg Sarayı'na doğru yola çıkıldı. Viyana halkı caddelerde Şah'ın gelişini alkışlarla kutlamaktaydı. Birkaç gün burada kalacak olan Muzafferüddin Şah için öncesinde belirlenmiş olan şenliklerden vazgeçilmiş ve sadece "hoş geldiniz" denilerek Aleksander Dairesinde aynı akşam bir ziyafet verilmişti.³⁵²

18 Haziran Pazar günü Muzafferüddin Şah Osmanlı Devleti'nin Viyana Sefiri olan Mahmud Nedim Paşa ve diğer sefirleri huzuruna kabul ederek görüşmelerde bulunmuştur. Ardından kendi dairesinde öğle yemeğini yedikten sonra Avusturya Arşidük ve Arşidüşeslerine bir ziyarette bulundu. Öğleden sonra ise yabancı sefaretlere giderek kartlarını bırakmıştı. Akşam yemeği için İran Devleti'nin Viyana Sefiri olan General İshak Han tarafından verilen bir ziyafete katılmış ve bu ziyafette yirmişer kişilik üç sofraya kurulmuştu.³⁵³

Viyana ziyaretini tamamlayan Muzafferüddin Şah ve maiyeti Fransa'ya gitmek için hareket etti. 22 Haziran Perşembe sabahı saat 09:45'te Şah ve maiyeti Contrexéville'ye geldiğinde maiyetinde 75 kişi bulunmaktaydı. Burada Fransa'daki İran sefiri, Contrexéville Belediye Reisi, 20. Kolordu Kumandanı ve birkaç mutasarrıf tarafından karşılandı. 79. Piyade karşılama merasimini ifa ettikten sonra Fransız askerî bando takımı İran Marşı'nı çaldı. Ardından Şah'ın hususi doktoru olan Sneijder'in eşi Muzafferüddin Şah'a çiçek

³⁵⁰ **İkdam Gazetesi**, Numara: 3913, 3 Mayıs 1905; Soofizadeh, Muzafferüddin Şah'ın maiyetinde 38 kişi olduğunu söylerken İkdam Gazetesinde bu sayının 90 kişi olduğu belirtilmektedir. Bkz. Soofizadeh, **Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1795-1925)**, 171.

³⁵¹ **İkdam Gazetesi**, 3948, 7 Haziran 1905.

³⁵² **İkdam Gazetesi**, Numara: 3961, 20 Haziran 1905; **İkdam Gazetesi**, Numara: 3962, 21 Haziran 1905.

³⁵³ **İkdam Gazetesi**, 3964, 23 Haziran 1905.

takdiminde bulunduktan sonra arabalara binilerek kendileri için tahsis edilen otele gitmişlerdir.³⁵⁴ Ertesi gün Muzafferüddin Şah, Contrexéville Belediye bahçesinde bir müddet gezdikten sonra oteline geri döndüğü sırada bir bando ahenkli müzikler çalmaktaydı. Aynı gün öğleden sonra saat 16:00'da Muzafferüddin Şah ve maiyetindeki bir bölük askerle birlikte ? kaplıcalarına gittiğinde Kaplıca Müdürü tarafından karşılandı. Şah'ın şerefine ziyafet verildikten sonra belediye bahçesi ve müze dairesine bir ziyaret gerçekleştirildi. Bahçede iken bir bando tarafından İran Marşı çalınmıştır. Ardından kaplıcaların kaynağına gidildi ve burada iken Muzafferüddin Şah fotoğrafta çekirmiştir. Saat 18:00'da yeniden Contrexéville'ee dönüş yapılmıştı.³⁵⁵

Muzafferüddin Şah, Contrexéville'deyken Rus Grandüşesi şerefine bir ziyafet düzenlemiş ve bu ziyafete İran Sadrazamı, Paris'teki İran Sefiri, İran Hükûmeti'nin Osmanlı Sefiri Ale'l-Mülk Mahmud Han, Mirza Rıza Daniş Han ve birçok kişi daha yer almaktaydı.³⁵⁶

Contrexéville'deki ziyaretinin tamamlayan Muzafferüddin Şah, Belçika'da bulunan Oostende'ye gidecek ve burada sekiz gün kadar kalacaktı. Buradaki at yarışlarına hazır bulunacak ve nişan talimlerini seyredecekti. Ardından Lahey'e giderek Flemenk Kraliçesi Wilhelmin'i ziyaret ettikten sonra Paris'e gideceklerdir.³⁵⁷

Şah Contrexéville'de programını uygularken Fransa'nın Tahran Sefiri Alberto Frans, İran Şahı'nın Paris'te ne suretle kabul olacağını ve yapılacak olan merasimleri görüştüğten sonra Contrexéville'e gelmişti. Fakat Muzafferüddin Şah'ın arzusu üzerine resmen kabul edilmeyecek ve sadece Fransa Hükûmet Başkanı Lobe ve eşi tarafından bir ziyaret gerçekleştirilecekti. Lobe tarafından da Şah'ın gelişi şerefine bir ziyafet verilecekti. Muzafferüddin Şah'ın Paris'te ikameti iki haftayı geçmeyecek ve kim olduğunu belli etmeden buradaki seyahatini gerçekleştirecekti.³⁵⁸

Programa göre Lobe, Muzafferüddin Şah'ın şerefine Elysee Sarayı'nda bir ziyafet düzenledi. Sarayın çevresinde bir tabur asker Şah'a karşı saygı törenini yerine getirdikten sonra Muzafferüddin Şah arabasından inerek askeri ve Fransız bayrağını selamlamıştı. Ardından bando İran Marşı'nı çalmaya başladı. Sarayın dış kapısından ziyafet salonuna

³⁵⁴ **İkdam Gazetesi**, Numara: 3968, 27 Haziran 1905; **Le Petit Haut-Marnais Gazetesi**, 25 Haziran 1905.

³⁵⁵ **İkdam Gazetesi**, Numara: 3969, 28 Haziran 1905.

³⁵⁶ **İkdam Gazetesi**, Numara: 3976, 5 Temmuz 1905.

³⁵⁷ **İkdam Gazetesi**, Numara: 3976, 5 Temmuz 1905; **İkdam Gazetesi**, Numara: 3987, 16 Temmuz 1905.

³⁵⁸ **İkdam Gazetesi**, Numara: 3976, 5 Temmuz 1905.

kadar Lobe, Elysee Sarayı erkani ve memurlar Şah'a eşlik etmişlerdi. Bu ziyafette İran Hükûmeti'nin Paris Sefiri, Şah'ın maiyetinde bulunanlar ve Fransa vekiller heyeti olmak üzere 66 davetli bulunmaktaydı. Muzafferüddin Şah'ın karşısında Lobe, sağında Madam Lobe yer almaktaydı. Lobe'nin solunda ise Madam Barbie bulunmaktaydı. Yemek sırasında bando güzel parçalar çalarak Muzafferüddin Şah'a, Lobe ve diğer davetlilerin yemeğine eşlik etmekteydi.³⁵⁹

Muzafferüddin Şah, Paris'te bulunduğu sırada diğer ziyaretlerinde olduğu gibi botanik ve hayvanat bahçelerini ziyaret etmiş, Şanzelize Meydanı'nı ve Bologna Ormanı'nı yeniden gezmiştir.³⁶⁰ Yine buradayken Fransa Dışişleri Başkanlığına giderek Dışişleri Bakanı ve hükûmet vekilleriyle görüşmelerde bulunmuştu. Şah'ın bu ziyaretinde ona İran Hükûmeti'nin Paris Sefiri Mümtazü's-Saltana Abdulsamet Han, Sadrazam ve oğlu refakat etmekteydi. Teşrifat Nazırı Muzafferüddin Şah'ı nezarethanenin dış kapıda karşılayarak salona kadar eşlik etti. Saat 18:30'da buradan ayrılarak bir müddet Bologna Ormanı'nda gezindikten sonra gece rasathaneye çıkmıştır. Rasathanede gezegenleri inceleyen Muzafferüddin Şah, rasathane Müdürü'nün misafirperverliğinden dolayı çok memnun olmuş ve bu memnuniyetini dile getirmişti. Rasathane gezisinin ardından saat 23:00'da Elysee Palas Oteli olan ikametgâhına geri dönmüştür.³⁶¹

Muzafferüddin Şah yine Paris'teyken Radyum madenini keşfeden Curie'nin bazı tecrübelerini izlemiş ve ona bir nişan takdim etmişti. Ayrıca Curie'nin bağlı olduğu "Les Amis des Arts" cemiyetinin bilimsel çalışmalarına 300 frank bağışta bulunmuştur.³⁶²

Cuma günü sabahı Adliye Nezaretine gidilecekti. Bu nedenle sabahleyin erkenden kahvaltı yapıldıktan sonra Adliye Nezareti için yola çıkıldı. Muzafferüddin Şah için bir karşılama merasimi yapılmış ve burada 1.Hukuk Mahkemesinde cereyan eden davayı dinleyip, Fransız hukuku hakkında bilgi edinmiştir. Ardından otele ve akşamüstü opera tiyatrosuna giderek Lobe ile birlikte bir oyun seyretmiştir.³⁶³

³⁵⁹ **İkdam Gazetesi**, Numara: 3991, 20 Temmuz 1905; **İkdam Gazetesi**, Numara: 3993, 22 Temmuz 1905; **L'Express du Midi Gazetesi**, 21 Temmuz 1905.

³⁶⁰ **İkdam Gazetesi**, Numara: 3996, 25 Temmuz 1905.

³⁶¹ **İkdam Gazetesi**, Numara: 3996, 25 Temmuz 1905.

³⁶² **İkdam Gazetesi**, Numara: 3996, 25 Temmuz 1905; Ayrıca Muzafferüddin Şah Paris'te bulunan fakir fukara için 5000 frank bağış yapmıştır. Bkz. **İkdam Gazetesi**, Numara: 4015, 13 Ağustos 1905; **La Voix du Peuple Gazetesi**, 21 Temmuz 1905.

³⁶³ **İkdam Gazetesi**, Numara: 3996, 25 Temmuz 1905.

23 Temmuz Pazar günü Paris'te hava fazlasıyla sıcak olduğu için Muzafferüddin Şah dışarıya çıkamamış ve sabah saat 09:00'dan öğleye kadar gelen kişileri huzuruna kabul etmiş ve Şah'ı ilk defa ziyaret eden Meksika Sefiri Sebastiyen Domye olmuştu. Sebastiyen, Meksika Hükûmet Başkanının saygılarını Şah'a ileterek onunla sohbet etme imkânı yakalamıştı. Muzafferüddin Şah, Sebastiyen'a Amerika hakkında sorular sorarak bir gün Amerika'yı da görmeyi arzu ettiğini söylemişti. Sebastiyen ise böyle bir seyahatten çok memnun kalacaklarını ve bunun için her türlü kolaylıkların sağlanacağını beyan etti.³⁶⁴ Ertesi gün telsiz telgrafhanelerine ve ameliyathanelere ziyaretlerde bulundu. Salı günü akşamı Paris'teki İran Sefarethanesinde Muzafferüddin Şah'ın şerefine bir ziyafet düzenlenmişti. Bu ziyafetten sonra Şah, Paris'te yaşayan İranlı ileri gelenleri huzuruna kabul etmiştir. Daha sonraki günlerde ise Poliklinik Mektebi Cerrahisi doktorlarıyla görüşmelerde bulunarak cerrahi aletler hakkında bilgi alıp incelemelerde bulunmuş, ? Fabrikası'nı gezmişti. Ayrıca Creuse Demir-Çelik Fabrikası'nın imalatını gösteren sinematografiyi de izlemiştir. Maiyetinde bulunan kişilerin bir kısmıyla ve prenslerle birlikte opera tiyatrosunda opera gösterisini de izlemiştir.³⁶⁵

Paris'teyken Louvre Müzesi'ni ve Louvre Mağazalarını da gezmeyi ihmal etmeyen Muzafferüddin Şah, Louvre Yönetim Bürosu müdürü tarafından karşılandı ve bu mağazalardan beğendiği eşyaları satın aldıktan sonra havanın sıcaklığı nedeniyle otele geri dönerek istirahat etmişti.³⁶⁶ Ayrıca Şah'ın maiyetinde bulunanlar ve sadrazam da birçok eşya satın almıştı. Sadrazam İran'da çeşitli tablolarla süslü olan salonuna birkaç tane tablo satın almıştı.³⁶⁷

15 Ağustos Salı günü Muzafferüddin Şah, Paris'ten ayrılacaktı. Ayrılmadan önce Lobe'ye değerli taşlarla süslenmiş Şîr û Hurşîd nişanı, Fransa vekilleri de birinci rütbeden Şîr û Hurşîd nişanı vermişti. Fransa Hükûmeti ise Mirza Prens Rıza Daniş Han'a ikinci rütbeden Lejyon Donor nişanı, Şah'ın maiyetinde bulunanlara ise rütbe ve memuriyetlerine göre Lejyon Donor nişanı vermişti.³⁶⁸ Paris'ten ayrılmadan bir gün önce Paris Sefiri Abdulsamet Han, Tahran Sefiri Creuse Fabrikası'ndan bazı siparişlerde bulunarak görüşmelerde bulunmuşlardı. Bu görüşme İran ile Fransa'yı yakınlaştırmıştı. Yine aynı gün

³⁶⁴ **İkdam Gazetesi**, Numara: 3997, 26 Temmuz 1905.

³⁶⁵ **İKDAM**, Numara: 3999, 28 Temmuz 1905; **İkdam Gazetesi**, Numara: 4000, 29 Temmuz 1905; **İkdam Gazetesi**, Numara: 4006, 4 Ağustos 1905; **İkdam Gazetesi**, Numara: 4007, 5 Ağustos 1905.

³⁶⁶ **İkdam Gazetesi**, Numara: 4000, 29 Temmuz 1905.

³⁶⁷ **İkdam Gazetesi**, Numara: 4004, 2 Ağustos 1905.

³⁶⁸ **İkdam Gazetesi**, Numara: 4006, 4 Ağustos 1905.

Lapalas'ın idaresinde bulunan Whesen Mektebi'nde okumakta olan 17 İranlı öğrenci Muzafferüddin Şah'a takdim edilmiş ve Şah, Lapalas'ı maarifperverliğinden dolayı tebrik ederek Paris Sefiri Abdulsamet ile görüşmelerde bulunmasını tavsiye etmiştir.³⁶⁹ Nitekim Muzafferüddin Şah'ın dikkatini Fransa'da verilen eğitim çekmişti. Paris Sefiri Abdulsamet ile İran Sadrazamı arasındaki görüşmeler neticesinde İran'daki mekteplerin düzenlenmesi için Fransa'dan memur getirilmesi hakkında kararlar alınmıştır.³⁷⁰

8 Temmuz 1905 tarihli İkdâm gazetesine göre Muzafferüddin Şah, Contrexéville'den Oostende'ye geçeceği ve burada sekiz gün kalacağı yazmaktaydı. Fakat 2 Ağustos 1905 tarihli İkdâm gazetesine göre Muzafferüddin Şah'ın, Brüksel Sefiri Nasirü'd-Devle ve Anvers Serkârı ile birlikte Oostende'ye vardığında nasıl bir seyahat programı izleyeceği belirlenmişti. Bu programa göre salı günü sabahı Paris'ten ayrılan Muzafferüddin Şah ve maiyeti tren ile birlikte Belçika'ya ulaşacaktı. 15 Ağustos'a kadar Belçika'da kalacak olan Şah'ın şerefine bir ziyafet verilecek ve resmî kabul ile karşılanacaktı. Şah, ? Sergisi'ni görmeyi çok arzuladığı için sadrazamla refakatiyle birlikte hem sergi hem de sergideki İran şubesi ziyaret edilecekti. Ayrıca Muzafferüddin Şah'ın Belçika'da bulunduğu bu zamanda Belçika Kralı seyahatte olduğu için Şah'ın gelişinde ülkede bulunmayacaktı. Dolayısıyla Şah'ın kabul edilişi memurlar tarafından gerçekleştirilecekti. Bu programdaki her şey eksiksiz olarak hayata geçirildi ve Muzafferüddin Şah karşılama merasiminden ve misafirperverliklerinden dolayı pek memnun olduğunu ifade etmişti.³⁷¹ Oostende'ye dokuz vagonla yolculuk etmiş ve bu vagonlardan biri Şah'a, üçü Şah'ın maiyetine, üçü eşyalara iki tanesi ise hizmet için ayrılmıştı.³⁷²

Oostende seyahatinde ? Sergisi'ni ziyaret eden Şah, yeniden Fransa'nın Vichy şehrine gelmişti. Şah ve maiyeti için bir otelde 27 oda tahsis edilmişti. Ayrıca buradayken Vichy Kaplıcaları'na da gitmeyi ihmal etmemişti.³⁷³ Sonuç olarak Avrupa gezisini sonlandıran Muzafferüddin Şah, 7 Ekim 1905 yılında Petersburg üzerinden Tahran'a dönüş

³⁶⁹ İkdâm Gazetesi, Numara: 4010, 8 Ağustos 1905.

³⁷⁰ İkdâm Gazetesi, Numara: 4040, 7 Eylül 1905.

³⁷¹ İkdâm Gazetesi, Numara: 4004, 2 Ağustos 1905.

³⁷² İkdâm Gazetesi, Numara: 4008, 6 Ağustos 1905; İkdâm Gazetesi, Numara: 4022, 20 Ağustos 1905.

³⁷³ İkdâm Gazetesi, Numara: 4000, 29 Temmuz 1905; İkdâm Gazetesi, Numara: 4019, 17 Ağustos 1905; İkdâm Gazetesi, Numara: 4020, 18 Ağustos 1905; İkdâm Gazetesi, Numara: 4022, 20 Ağustos 1905.

yaptı. Rusya'da bulunduğu müddetçe görmüş oldukları iyi muameleden dolayı teşekkürlerini beyan etmiştir.³⁷⁴

2.2. MUZAFFERÜDDİN ŞAH'IN 1900, 1902 VE 1905 TARİHLİ AVRUPA ZİYARETLERİNİN SONUÇLARI

2.2.1. Muzafferüddin Şah'ın 1900 Tarihli Avrupa Ziyaretinin Sonuçları

Muzafferüddin Şah babası Nâsirüddin Şah vefat ettikten sonra 1895'te İran tahtına geçmiş ve dönemindeki en önemli sorunları, öncesinde verilen imtiyazlar, borçlar ve israfla birlikte gelen ekonomik sıkıntılar olmuştur. Bu sorun yabancı devletlere ekonomik ve siyasî imtiyazların verilmesiyle toplanmaya çalışılmış fakat bunda başarılı olunamamıştı. Ayrıca devletin milli kaynakları yabancı sermayedara verilmesi neticesinde oluşan gelirin yatırım için harcanması yerine Muzafferüddin Şah'ın Avrupa ziyaretlerine harcanması ve imtiyaz verilen sermayedarların İran'a ödemesi gereken parayı vermemesi devletin ekonomik sorununu daha da derinleştirmiştir.³⁷⁵

Muzafferüddin Şah, 1900 tarihli ilk seyahati için bütçenin olmayışı nedeniyle Rusya'dan borç alma girişimlerini başlattı. Bu sebeple İran ile Rusya arasında St. Petersburg'da bir anlaşma imzalandı.³⁷⁶ Bu anlaşmaya göre;

1. İran hiçbir devletten borç almayacak, Rusya ise Reji İmtiyazından dolayı İran'a 2 milyon tümen verecek.
2. Borç 75 yıl içerisinde ödeneceği ve on sene kadar verilen paranın miktarı ödenmezse Rusya İran'a borç para vermeyi kesecek.
3. Basra Körfezi ve Fars Eyaleti limanları haricinde diğer bütün gümrük gelirleri Rusya bankasında hesaplanarak borcun taksiti kapatıldıktan sonra kalan para İran'a iade edilecek.
4. Eğer bu gümrükler Rusya'nın taksitini karşılamazsa, gümrükler Rusya'nın kontrolü altında olacak ve Ruslar tarafından idare edilecek.³⁷⁷

³⁷⁴ **İkdam Gazetesi**, Numara: 4042, 9 Eylül 1905; **İkdam Gazetesi**, Numara: 4043, 10 Eylül 1905; BOA., **HR.TH. (Hariciye Nezareti Tahrirat)**, 234-123; BOA., **Y.A.HUS.**, 494-10.

³⁷⁵ Karadeniz, **İran Tarihi (1700-1925)**, 444.

³⁷⁶ Soofizadeh, **Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi ilişkileri (1795-1925)**, 168.

³⁷⁷ Karacan, **1906 İran Meşrutiyeti**, 41-42.

Nitekim alınan dış borçlar sadece Muzafferüddin Şah'ın seyahatini karşılamıştı. Şah'ın kış kardeşi Tacü's-Saltana alınan borcun sadece kardeşinin seyahat masraflarına yettiğini, İran Devleti için bir külfetten başka bir şey olmadığını dile getirerek ülke için herhangi bir tüfek veya başka bir şey alınmadığını belirtir.³⁷⁸

Osmanlı-İran ilişkileri bağlamında Muzafferüddin Şah'ın 1900 tarihli Avrupa ziyaretine bakıldığında zaten Muzafferüddin Şah'ın Ortaköy'deki karşılamadan pek memnun kalmadığı apaçıktır. Şah ilk önceki programa göre Sirkeci İstasyonu'ndan alınacak ve daha sonrasında Yıldız Sarayı'na ikamet eden II. Abdülhamid tarafından karşılanacaktı. Fakat bu programın daha sonrasında değişmesi Şah ile II. Abdülhamid arasında gerginliğe sebep olmuştu. Genel olarak Muzafferüddin Şah'ın İstanbul'da ağırlanmasına bakıldığında II. Abdülhamid'in Alman İmparatoru II. Wilhelm'e gösterdiği ilgiyi İran Şahı'na göstermediği görülmektedir. Hatta Avrupa gazetelerinde Muzafferüddin Şah'ın bu durumdan gücendiğini yazmaktaydılar. Ayrıca bu ziyaret esnasında Muzafferüddin Şah'ın İslam Halifesi olan II. Abdülhamid'in elini öptüğü söylentisi İranlıları fazlasıyla rahatsız etmişti.³⁷⁹

Yine bu ziyaret sonrasında Muzafferüddin Şah, İranlı öğrencilerin Osmanlı askerî okullarından eğitim görmesi meselesini gündeme getirmesi Şah'ın iki ülke ilişkilerinin düzeltilmesini amaçladığını göstermektedir. Deringil bu konuda II. Abdülhamid'in başlıca iç politikalarından biri olarak Şiiliğin Irak'ta yayılmasının engellenmesi olarak görür ve Osmanlı eğitim kurumlarında yetişen öğrencilerin Hanefî mezhebi doğrultusunda yetişeceğini bu sebeple bu çocukların ileriki dönemlerde bir çeşit misyoner olacağını söylemektedir. Fakat Akın Kiren'e göre gelen öğrenciler Şii-Sünni problemi yaşanmadan eğitimlerini almışlar ve İran'a geri döndüklerinde bürokratik kademelerde önemli pozisyonlarda görev almışlar, İran'daki değişimde önemli rol oynamışlar ve Osmanlı-İran ilişkilerindeki gerilimi ortadan kaldırmada az da olsa etki etmiştir. Yine Kiren'e göre İran'dan gönderilen bu öğrenciler İran Hükûmeti'nin onayı alınarak gönderildiği için II. Abdülhamid'in sünni yönetiminin farkında olacaklardı. Zaten II. Abdülhamid'in de hanefileşmek veya misyoner yetiştirmek gibi bir hayaldense ileriki tarihlerde İran

³⁷⁸ Soofizadeh, *Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi ilişkileri (1795-1925)*, 168.

³⁷⁹ Demirel, *Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler*, 106; Orhan Koloğlu, *Avrupa'nın Kısacasında Abdülhamit*, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, 327.

yönetiminde yer alacak Osmanlı müttefiklerinin olması durumunu daha gerçekçi görmektedir.³⁸⁰

Avrupa basınında Muzafferüddin Şah'ın İstanbul'u ziyareti daha çok dini konudan ele alınmış ve Şii mezhebine sahip bir hükümdar olan Şah'ın İslam halifesi konumunda olan II. Abdülhamid'i görmeye geldiği dile getirilerek bu durumun İslam dünyasında büyük yankı oluşturacağı şeklinde değerlendirmeler yapmaktaydılar.³⁸¹

Yine Muzafferüddin Şah'ın Avrupa ziyareti modern dünyayla da tanışmasına sebep olmuştu. Bu sebeple Tahran'a ilk geldiğinde sadrazamlık ile diğer nezaretlerde düzenlemeler yapmak için incelemeler yapılmasını emretmişti. Belirlenen düzenlemelere gelecek 9 Mart'ta icra edilecek olan kanunlar gereğince maliye, posta ve telgraf nezaretleri ıslah edilecekti. Bu ıslah çalışmaları Belçikalı memurlar gözetiminde olacaktı. Azerbaycan eyaletinin maliye, posta ve telgraf nezaretlerinin idaresi ve gümrük müdürü olarak Belçikalı Priem görevlendirilecekti. Zaten Priem bir yıldan beri Gümrük Genel Müdürlüğünü yönetmekteydi.³⁸²

Islahat faaliyetlerinin bir tanesi de eğitim konusunda olmuştur. İran'daki Ermeni mektepleri hakkında bir ferman düzenlenmiş ve tayin edilmiş olan maarif komisyonu Azerbaycan, İran ve Hindistan'da bulunan Ermenilerin müdürlerini ve cemiyetlerini davet ederek bir toplantı düzenlemişti. Toplantıda şu konular müzakere edilmişti:³⁸³

1. İran'daki Ermenilerin mektep işlerinin gözetimi için daimî bir komisyon kurulacaktır.
2. Kurulacak olan bu komisyonun nerede bulunacağına karar verilecektir.
3. Merkez mektebin nerede açılacağına karar verilecektir.
4. Mekteplerin genel bir programının olması ve bu programın düzenlenmesine karar verilecektir. Rusya Ermenileri tarafından kurulacak olan şirketin ihtiyacı

³⁸⁰ Kiren, **II. Abdülhamid Dönemi Pan-İslâmist Uygulamaları Ekseninde Osmanlı-İran İlişkileri**, 186-189; Selim Deringil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Geleneğin İcadı', 'Muhayyel Cemaat' ('Tasarlanmış Topluluk') ve Pan-İslâmizm", **Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet**, İletişim Yayınları, İstanbul, 54.

³⁸¹ Yenilmez, **Osmanlı'da Muhalefet ve İktidarın İran Meşrutiyetine Yönelik Siyaseti (1905-1908)**, 176.

³⁸² BOA, **Y.PRK. AZJ.**, 40-35.

³⁸³ BOA, **Y.PRK. AZJ. (Yıldız Perakende Evrakı Arzuhâl ve Journaller**, 40-35; Hatice Kılıç, **İran'ın Modernleşme Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Rolü (1848-1923)** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2006, 124.

nedeniyle Ermeni mekteplerinde Rusçanın mecburi dil olarak öğretilmesi için İranlılarla beraber hocalar gönderecektir.

2.2.2. Muzafferüddin Şah'ın 1902 Tarihli Avrupa Ziyaretinin Sonuçları

Muzafferüddin Şah Nisan ayı içerisinde Avrupa yolculuğuna başlamış ve Eylül'de bu seyahatini bitirmişti. Seyahat için ekonomik olarak bir bütçenin olmayışı Muzafferüddin Şahı fazlasıyla düşündürmektaydı. Bu konuda Sadrazam Eminü's-Saltana, Şah'ın hastalığını bahane ederek Rusya'dan ikinci seyahat için yeniden borç alınması konusunda Muzafferüddin Şahı ikna etmişti. 1902'de Rusya ile yapılan görüşmeler sonucunda 10.000.000 ruble Bank-ı İstikrazi üzerinden Rusya'dan alındı. Böylece iki borç toplam 182.196.000³⁸⁴ tümen etmekteydi. İran bu borcu 50 yıl içinde taksitler halinde Rusya'ya ödeyecekti. Ayrıca bu para karşılığında %5 gibi bir faiz uygulayarak Culfa, Tebriz ve Tahran karayolunun yapımı imtiyazı, Culfa-Kazvin Demiryolu yapımı imtiyazı, kuzey yollarından alınan gelirler, Fars Eyaleti ve Basra Körfezi hariç gümrük gelirlerinin hepsi verilmişti. Bu durum Rusya'nın İran üzerindeki nüfuzunu daha çok kuvvetlendirmesini sağladı.³⁸⁵

İran pamuk üretiminde bölgesel olarak elverişli ülkelerden biriydi. Bu sebeple Rus tüccarlar İran'a gelerek pamuk fabrikaları kurmuşlardır. 1902 yılında Adam Osser tarafından üç tane pamuk temizleme atölyesi kurulduktan sonra buna Sadık Aliyev tarafından da bir tane daha pamuk temizleme atölyesi kurulmuştur. 1904 yılına gelindiğinde Bank-ı İstikrazi'nin teşvikleri sonucunda İran'ın birçok yerinde pamuk işleme fabrikaları açılmıştı.³⁸⁶

Nitekim bu borçlar ve verilen imtiyazlar İran'ın durumunu daha da kötüleştirdi. Milli kaynaklar sömürgeci devletlerin kullanımına açılırken bir taraftan da halk arasında işsizlik ve ağır vergi şartları İran halkının daha çok yoksullaşmasına sebep oldu. Böylece İran'daki sosyal hayat fazlasıyla derinden etkilenmişti. Halk açısından bu ziyaretlere bakıldığında Muzafferüddin Şah müsrif bir kişi olarak değerlendirilmekteydi. Şah'ın maiyetinde yer alarak Avrupa ziyaretlerine katılan kişiler buralarda gördükleri şeyleri sürekli dile getirmesi

³⁸⁴ 182.196.000 ruble: 3.000.000 tümen etmektedir. Bkz. Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 446.

³⁸⁵ Soofizadeh, *Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1795-1925)*, 168; Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 446; BOA., Y.A.HUS., 427-33; *Sabah Gazetesi*, 4465, 9 Nisan 1902; Osman Karacan, *1906 İran Meşrutiyeti*, 42; Ömer Alkaç, *İran Meşrutiyet Hareketlerinin Türk ve İran Basınına Yansımaları (1906-1909)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2023, 88.

³⁸⁶ Karadeniz, "İran'da Nasırüddin Şah ve Muzafferüddin Şah Dönemlerinde İngiltere ve Rusya'ya Verilen İmtiyazlar (1848- 1906)", 239.

ve övgüyle bahsetmeleri sonucunda hem Şah'a karşı hem de onunla beraber giden devlet adamlarına karşı halkın öfke duymasına sebep oldu. Ayrıca Muzafferüddin Şah'ın gül bahçesi için Avrupa'dan toprak dahi getirmesi bütün halkın dilinde dolaşmaktaydı. Artık İran halkı şöyle düşünmeye başlamıştı. Şah ve yanında giden devlet adamları ülke adına yabancı devletlerden borç para alarak tamamen eğlence amaçlı olarak Avrupa gezmekteydiler ve bu durum Şah ve maiyetinin İran halkının gözünde küçük duruma düşürmüştü.³⁸⁷

Eminü's-Saltana'nın sadrazamlığı döneminde üç Belçikalıya gümrüklerin sorumluluğu verilmişti. Bunlardan biri de Nause idi. Muzafferüddin Şah Avrupa seyahate bulunduğu sırada Belçikalı gümrük memurları İran halkına karşı kötü tavırlar sergilemekteydi. Burada Gümrükler Genel Müdürü olarak çalışan Nause, Sadrazam Eminü's-Saltana'nın Avrupa seyahatinde olduğunu ve kendisinin ona bağlı olarak çalışmalarını yürüttüğü için işinin sekteye uğradığını bahane ederek kendisine "Gümrük Veziri" unvanının verilmesi teklifinde bulundu. Bu durum İranlılar tarafından sert bir şekilde karşılandı. Özellikle Tebriz halkı yabancı bir kişinin emrinde ve yaptığı haksızlıklara karşı işçi eylemleriyle bu sorunu çözmeye çalıştılar. Tek istedikleri kurumun başına İranlı bir idarecinin görevlendirilmesiydi.³⁸⁸

Muzafferüddin Şah bu ziyaretinde İstanbul'a uğramamıştır. Muzafferüddin Şah hastalığı nedeniyle Contrexéville Kaplıcalarında kaldığı vakit Paris Sefiri Salih Münir Paşa Muzafferüddin Şah'a Yıldız Sarayı'ndan bir mektup iletmişti. Bu mektupta İran'ın Osmanlı'dan kaçan Ermeni komitacılarını sahiplendiği hakkında istihbarat alındığını ve bazı İranlıların bu Ermenileri desteklediği yine bu Ermenilere Şîr û Hurşîd nişanları verildiğini ve bu gerekçelerden dolayı Muzafferüddin Şah ile bir görüşme yapılmasının gerekliliği ortaya konmuştu. Muzafferüddin Şah, bu mektuptan sonra Münir Paşa ile görüşmüş ve Tahran'a bir telgraf çekerek bu durumun en kısa sürede düzeltileceğini bildirirse de bu söylediklerini de çok samimi olmadığı görülmektedir.³⁸⁹

³⁸⁷ Gamze İme, "Emir Kebir'in (Mirza Tâki Han) Kaçarlar Döneminde İran'daki Yenileşme Hareketlerine Katkıları", *İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi (İRTAD)*, (2), 2021, 49; Alkaç, *İran Meşrutiyet Hareketlerinin Türk ve İran Basımına Yansımaları (1906-1909)*, 88.

³⁸⁸ Alkaç, *İran Meşrutiyet Hareketlerinin Türk ve İran Basımına Yansımaları (1906-1909)*, 89-90; Ahmet Kesrevî Tebrizî, *İran Meşrutiyet Tarihi*, çev. Mehdi Kamruz – Hamit Zafer Kars, Kaynak Yayınları, İstanbul 2021, 60.

³⁸⁹ Yenilmez, *Osmanlı'da Muhalefet ve İktidarın İran Meşrutiyetine Yönelik Siyaseti (1905-1908)*, 175.

2.2.3. Muzafferüddin Şah'ın 1905 Tarihli Avrupa Ziyaretinin Sonuçları

Muzafferüddin Şah, ilk başta Belçikalıların gümrükte çıkardığı sorunlar sonucunda seyahatini ertelese de nisan ayında seyahate çıkarak son gezisini de tamamlamıştı. Diğer gezilerinde olduğu gibi bu gezisinde de Rusya'dan borç aldı. Fakat bu borcun İran halkı tarafınca duyulmasını istememişti.³⁹⁰ İran ekonomik olarak zor durumdayken bu borç ile de Avrupa seyahatine çıkılması İran halkı tarafından yine tepkiyle karşılandı. Fakat bu son Avrupa ziyareti İran açısından diğerlerinden daha farklıydı. Çünkü İran halkı artık Belçikalıların ülkelerinde bulunmasını istemiyor, Rus ve İngiliz nüfuzundan kurtulmak istemekteydi. Bu sebeple İran ulemasından Seyit Abdullah Behbehânî ve Seyit Muhammed Tebâtabâî anlaşarak bu durumu çözüme kavuşturmaya kararlıydı. Onların bu nüfuzu yavaş yavaş İran halkına sirayet edince insanlar her köşede Muzafferüddin Şah'ı, devlet adamlarını ve saray halkını eleştiriyor ve Muzafferüddin Şah'ın Avrupa seyahatlerinin hem kendisini hem de İran halkını rezil etmekten başka bir şey olmadığını söylüyorlardı.³⁹¹

İran'ın içinde bulunduğu durum nedeniyle Sadrazam Aynü'd-Devle, Seyit Muhammed Tebâtabâî ve kardeşi Seyit Ahmet Tebâtabâî'yi Muzafferüddin Şah ile görüştürmek istedi. Seyit Ahmet Tebâtabâî ile öncesinde bir görüşme yapan Aynü'd-Devle, Şah ile görüşürken olayları abartmamasını ve sade bir şekilde kendisine söylemesi konusunda bir anlaşma yapmıştı. Aynü'd-Devle'nin amacı Meşrutiyet yanlılarıyla Muzafferüddin Şah'ı karşı karşıya getirmemektir. Çünkü Muzafferüddin Şah yumuşak mizaçlı bir yapıya sahip olduğu için bütün konulardaki istekleri kabul edebilirdi. Bu sebeple Aynü'd-Devle meşrutiyet yanlılarını ve halkın arz ve taleplerinin Şah tarafından öğrenilmesini istemiyordu. Bu durumu anlayan İran halkı Abdülazim Camisi'ne sığınarak Sadrazam Aynü'd-Devle'nin görevinden alınmasını ve Nause'nin gümrük genel müdürlüğünden alınmasını istese de yine bu da Şah'ın kulağına gitmemişti. Nitekim arz ve istekler Hariciye Nazırı Müşirü'd-Devle'ye teslim edildi ve bu istekler Muzafferüddin Şah ve Aynü'd-Devle'nin karşısında okundu. Şah, bu isteklerin hepsinin değerlendirileceğini Osmanlı elçisine söylemişti.³⁹²

Muzafferüddin Şah'tan alınan olumlu dönütler sayesinde İran'da "Yaşasın İran Milleti" sloganları yükselmeye başladı. Fakat Muzafferüddin Şah ve devlet adamları

³⁹⁰ Soofizadeh, *Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1795-1925)*, 171.

³⁹¹ Alkaç, *İran Meşrutiyet Hareketlerinin Türk ve İran Basımına Yansımaları (1906-1909)*, 96-97.

³⁹² Soofizadeh, *Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1795-1925)*, 173.

çatışmayla dahi olsa bu durumu ortadan kaldırmak niyetindeydi. Bunu engelleyen ise ulemanın arkasında geniş bir halk kitlesinin varlığıydı. Bu sebeple Şah, halkın arz ve taleplerini görmezden gelemeyeceği için istekleri yerine getirmeye çalışıyordu. Fakat Sadrazam Aynü'd-Devle ve diğer vezirler Şah'a bu taleplerin yerine getirilmemesi hususunda telkinlerde bulunmaktaydı. Sonuç olarak Şah demokratikleşmeyle birlikte kendi haklarının kısıtlanacağı durumunu göz önüne aldığı anda sözünü tutmayarak istenilen talepleri yerine getirmedi.³⁹³

Muzafferüddin Şah'ın kararını değiştirmesi üzerine ulema ve aydınların da desteğini alarak daha kalabalık bir kitle ile ve daha düzenli bir şekilde hareket etmişlerdi. Ayrıca Tahran'daki İngiltere Büyükelçiliği'nin izni doğrultusunda büyükelçilik etrafından kamplar kurmuş ve Şah'a karşı tek güç olmuşlardı. Bu durum karşısında çaresiz kalan Muzafferüddin Şah 5 Ağustos 1906 yılında meşrutiyeti kabul etmek zorunda kaldı.³⁹⁴

³⁹³ Soofizadeh, **Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1795-1925)**, 173-174.

³⁹⁴ Soofizadeh, **Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1795-1925)**, 174.

SONUÇ

1873-1905 yılları arasında İran Şahlarının altı defa Avrupa ziyareti oldu. Bunlardan ilk üçünü 1873, 1878 ve 1889 yıllarında dönemin İran tahtında bulunan Nâsırüddin Şah gerçekleştirirken 1900, 1902 ve 1905 yıllarında ise Nâsırüddin Şah'ın oğlu olan ve ondan sonra İran tahtına oturan Muzafferüddin Şah gerçekleştirdi. İran Şahları 1873 ve 1900 yıllarında gerçekleşen ziyaretlerde İstanbul'da da ağırlandılar.

Nâsırüddin Şah Avrupa'dan etkilendiği için Avrupa'daki yeniliklerin İran'da da olması için çalışmalar başlatarak İran'da danışma merkezinin açılmasını sağladı. 1873 gezisinden önce İngiltere'ye verilen Reuther İmtiyazı bu ziyaret esnasında Rusya'nın baskıları sonucunda iptal edilince İran Devleti ekonomik olarak zor durumda kaldı. Fakat bu imtiyazda yer alan banka açma durumu devam etmiş ve İran'da Bank-ı Şehinşah kurulmuştu. İngiltere'nin imtiyazını baskılarla iptal ettiren Rusya İran'da yeni imtiyazlar elde etse de aynı şekilde İngiltere'nin baskılarına maruz kalan İran bu imtiyazları da iptal etti. Nitekim İran Devleti bu iki devlet arasında kalmış ve ikisine de verilen imtiyazları iptal ederek ülkenin ekonomisini daha çok çıkmaza sokmuştu.

1878 yılında ikinci Avrupa seyahatine çıktığında Rus Harbi nedeniyle Osmanlı Devleti'ne uğramadı. Ayrıca gittiği diğer devletlerin çoğunda da gayr-i resmî bir şekilde karşılandı. Osmanlı Devleti'ne uğramayışı aslında iki nedene bağlanabilir. Bunlardan birincisi Osmanlı'nın savaş ve devamında imzalanan Berlin Antlaşması gibi bir sürecin içerisinde olması ve odaklandığı en önemli sorunun bu olması ikincisi ise iki devlet arasındaki sınır sorunudur. Çünkü İran ile Osmanlı devletleri arasındaki Kotur şehri Berlin Antlaşmasına konu olmuş ve Avrupalı devletlerin destekleriyle şehrin İran'a verilmesi karara bağlanmıştı.

Yine ikinci Avrupa ziyareti İran topraklarında yenileşme faaliyetlerinin ilerlediğini gösterir. Çünkü bu ziyaretin ardından İran'daki asayiş sorunu için kesin çözümler düşünülmüştü. Nitekim bu çerçevede polis teşkilatının kurulması ve buraya eleman yetiştirilmesi için Avusturya ile bir anlaşmaya gidilerek askerî subaylar getirildi. Bu durum daha çok Rusya'nın canını sıkırsa da Rusya da Moskova ziyareti esnasında İran'a rütbeli asker göndereceğinin teminatını verdi. Ayrıca askerî teknolojiye önem veren Nâsırüddin Şah Avusturya ve Fransa ile anlaşarak silah satın aldı.

Nâsırüddin Şah son Avrupa ziyareti sonucunda İran'ın Londra Sefiri Malkum Han'ın teşvikleri neticesinde Piyango Antlaşması imzalanarak ülkenin her yerine piyango idareleri kuruldu. Fakat bu antlaşmayla birlikte İslam Devleti olan İran'da piyango çekilişlerinin olması İslam'a ters düşmekteydi. Eminü's-Saltana'nın telkinlerinin sonucunda Nasıreddin Şah Tahran'a gelir gelmez bu antlaşmayı iptal etti. Bank-ı Şehinşah'a demiryolu imtiyazı verildi. Yine Londra'da İngiliz Gerald Talbot'a bütün tütün ekimi, alımı ve satımı imtiyazı verildi. Bu durumun İran halkı tarafından duyulmaması için çok çaba sarf edilse de İstanbul ve İngiltere'deki gazeteler aracılığıyla Reige İmtiyazı İran coğrafyasında duyuldu. Bu haberdan sonra İranlı tüccarlar ulema önderliğinde Batı emperyalizmine karşı geldi. Aslında halk sadece Reige İmtiyazı'na karşı gelmemişti. Bu, İran üzerinde oluşturulan bütün emperyalist girişimlere karşı başlatılan bir mücadeleydi. Diğer imtiyazlara nazaran bu imtiyaza halkın bu kadar büyük tepki vermesinin ardında, ülkenin gelir kaynağı olarak tütünden büyük kâr elde edilmesi yatmaktaydı. Bu durum halkın ekonomik durumunu doğrudan etkilediği için büyük bir ayaklanmanın çıktığı söylenebilir. Böylece ülkedeki iç karışıklıkların büyümesi sonucunda Nâsırüddin Şah 1892 yılında Reige İmtiyazı'nı yürürlükten kaldırması İran Hükûmeti'nin ekonomik olarak zarar görmesine ve zayıflamasına sebep oldu. İran'ın vermiş olduğu imtiyazların yararları ve zararları vardır. Fakat bu imtiyazların belirlenen sürelerde değil de isyanlar ve ayaklanmalar sonucunda iptal edilmesi İran'ı malî açıdan zor duruma düşürmüş ve İran tazminat vermek zorunda kalmıştır.

Nâsırüddin Şah dönemindeki sorunlar oğlu Muzafferüddin Şah döneminde de büyüyerek devam etti. Özellikle hastalığı bahanesiyle Muzafferüddin Şah'ın üç Avrupa ziyaretini de Rusya'dan borç alarak yapması ve hatta üçüncü seyahatini gelecek tepkiler nedeniyle halkına duyurmadan borç alıp gitmesi bu sorunların daha çok büyümesine ve halk ile Muzafferüddin Şah'ın arasının açılmasına sebep oldu. Ayrıca İran bu borçlara karşılık birçok imtiyaz vererek Rusya'nın nüfuzu altına girmişti.

1900 yılındaki Avrupa ziyareti esnasında II. Abdülhamid'i görmek arzusuyla İstanbul'a gelen Muzafferüddin Şah'ın programının değişmesi yapılan karşılımdan pek memnun olmadığını göstermekteydi. Fakat buna rağmen Muzafferüddin Şah, Osmanlı Devleti ile İran'ın ilişkilerinin iyi olmasını temenni etmekteydi. Bu sebeple eğitim alanında bir antlaşma yapılmış ve İran Osmanlı'ya eğitim için öğrenci göndermesi İran'daki değişimde önemli role sahip olmasını sağlayacaktır.

Nitekim görülüyor ki Nâsırüddin Şah ve oğlu Muzafferüddin Şah döneminde Avrupa'ya yapılan ziyaretler İran'da yenileşme hareketlerini ve meşrutiyetin ilan edilmesini sağlarken yabancı devletlere verilen imtiyazlar ve devamında alınan borçlar İran'ı ekonomik bir çıkmazın içerisine sürüklemiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Bâb-1 Âlî Evrak Odası (**BEO.**) 1682-126119.

BOA, (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi)

Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı **DH.MKT.**, 2473-103

Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı (**HR.MKT.**) 772-44, **HR.MKT.**, 776-33, **HR.MKT.**, 776-33.

Hariciye Nezareti Siyasî Kısmı Evrakı (**HR. SYS.**) 727-62, **HR.SYS.**, 727-62, **HR.SYS.**, 1369-60, **HR.SYS.**, 1373-7

Hariciye Nezareti Siyasî Kısmı Evrakı (**HR.SYS.**), 726-47.

Hariciye Nezareti Tahrirat (**HR.TH.**) 234-123.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (**HR.TO.**) 88-113, **HR.TO.**, 119-47, **HR.TO.**, 119-55, **HR.TO.**, 119-59, **HR.TO.**, 30-69, **HR.TO.**, 512-47, **HR.TO.**, 112-116, **HR.TO.**, 119-47, **HR.TO.**, 119-51, **HR.TO.**, 119-55, **HR.TO.**, 119-64, **HR.TO.**, 130-23, **HR.TO.**, 33-123, **HR.TO.**, 34-2, **HR.TO.**, 34-7, **HR.TO.**, 63-119, **HR.TO.**, 91-95, **HR.TO.**, 91-101.

İrade-i Dahiliye (**İ. DH.**) 840-67567.

İrade-i Dahiliye (**İ.DH.**) 1130-88288, **İ.DH.**, 1134-88530, **İ.DH.**, 1134-88531.

İrade-i Hariciye, (**İ.HR.**) 238-15454, **İ.HR.**, 276-16880.

Maliye Nezareti Emlak-i Emirriye Müdüriyeti (**ML.EEM.**) 353-1, **ML.EEM.**, 367-111.

Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (Odası) Belgeleri (**A.}MKT.MHM.**) 460-69, **A.}MKT.MHM.**, 462-14.

Y.A.HUS., 485-81, **Y.A.HUS.**, 22-27, **Y.A.HUS.**, 224-37, **Y.A.HUS.**, 224-40, **Y.A.HUS.**, 224-8, **Y.A.HUS.**, 224-80, **Y.A.HUS.**, 225-35, **Y.A.HUS.**, 225-61, **Y.A.HUS.**, 225-63, **Y.A.HUS.**, 225-67, **Y.A.HUS.**, 226-26, **Y.A.HUS.**, 226-34, **Y.A.HUS.**, 226-45, **Y.A.HUS.**, 226-85, **Y.A.HUS.**, 227-27, **Y.A.HUS.**, 227-31, **Y.A.HUS.**, 227-67, **Y.A.HUS.**, 229-70, **Y.A.HUS.**, 402-116, **Y.A.HUS.**, 402-153, **Y.A.HUS.**, 404-55,

Y.A.HUS., 404-76, **Y.A.HUS.**, 405-32, **Y.A.HUS.**, 405-50, **Y.A.HUS.**, 405-78, **Y.A.HUS.**, 407-113, **Y.A.HUS.**, 407-35, **Y.A.HUS.**, 409-2, **Y.A.HUS.**, 409-20, **Y.A.HUS.**, 409-31, **Y.A.HUS.**, 410-64, **Y.A.HUS.**, 411-177, **Y.A.HUS.**, 427-33, **Y.A.HUS.**, 429-98, **Y.A.HUS.**, 433-107, **Y.A.HUS.**, 436-6, **Y.A.HUS.**, 487-13, **Y.A.HUS.**, 494-10.

Yıldız Arşivi Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (**Y.A.HUS.**) 225-35,

Yıldız Esas Evrakı (**Y.EE.**) 78-4.

Yıldız Mütenevvi Maruzatı Evrakı (**Y.MTV.**) 207-11.

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhâl ve Jurnaller (**Y.PRK. AZJ.**) 40-35, **Y.PRK. AZJ.**, 40-35.

Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı (**Y.PRK. HR.**) 2-39, **Y.PRK.HR.**, 2-76.

Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa Maruzatı (**Y.PRK. HH.**) 32-23, **Y.PRK.HR.**, 2-76, **Y.PRK.HR.**, 3-24, **Y.PRK.HR.**, 33-65.

Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı (**Y.PRK.KOM.**) 7-25.

Yıldız Perakende Evrakı- Mabeyn Başkitabeti (**Y. PRK.BŞK.**) 16-15.

Yıldız Perakende Evrakı- Mabeyn Başkitabeti (**Y.PRK.BŞK.**) 16-15.

Yıldız Perakende Evrakı Posta Telgraf Nezareti Maruzatı (**Y.PRK.PT.**) 5-40.

Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-I Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (**Y.PRK.TKM.**) 15-15.

Yıldız Perakende Evrakı Teşrifat-ı Umumiye Dairesi (**Y.PRK.TŞF.**) 2-69, **Y.PRK.TŞF.**, 5-98, **Y.PRK.TŞF.**, 6-8.

Yıldız Perakende Evrakı-Elçilik ve Şebenderlik Maruzatı (**Y.PRK.EŞA.**) 36-6, **Y.PRK.EŞA.**, 40-91, **Y.PRK.EŞA.**, 47-56, **Y.PRK.EŞA.**, 9-79, **Y.PRK.EŞA.**, 9-88.

Yıldız Sadaret Remi Mevzuat Evrakı (**Y.A.RES.**) 1-30.

Gazeteler

Basiret, 900, 901, 909, 934, 935, 940, 944, 947, 950, 951, 953, 955, 956, 959, 964, 969, 971, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 993, 995, 996, 1002, 1007, 1013, 1018, 1022.

Courrier de Tarn

İkdam, 2081, 2083, 2147, 2151, 2152, 2158, 2160, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2176, 2179, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2189, 2191, 2194, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2204, 2205, 2215, 2216, 2217, 2222, 2236, 2238, 2239, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 3913, 3922, 3926, 3948, 3961, 3962, 3964, 3968, 3969, 3976, 3987, 3991, 3993, 3996, 3997, 3999, 4000, 4004, 4006, 4007, 4008, 4010, 4015, 4019, 4020, 4022, 4040, 4042, 4043.

L'Express du Midi

La Gazette du Centre

La Voix de Peuple

Le Kournal du Midi

Le Patriote

Le Petit Haut-Marnais

Le Petit Parisien

Le Radical

Revue Diplomatique

Sabah, 4420, 4475, 4475, 4482, 4493, 4502, 4504, 4507, 4509, 4513, 4516, 4518, 4519, 4522, 4525, 4537, 4551, 4560, 4573, 4578, 4581, 4591, 4595, 4596, 4598, 4599, 4600, 4602, 4603, 4605, 4606, 4608, 4615, 4616, 4622, 4465.

Diğer Kaynaklar

Akyıldız, Ali, “Sadullah Paşa” **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXXV, İstanbul 2008, 432-433.

Alkaç, Ömer, **İran Meşrutiyet Hareketlerinin Türk ve İran Basınına Yansımaları (1906-1909)** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2023.

Altun, Nurcan, **Kaçarlar Dönemine Ait 20 Seyahatnamede İstanbul** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2015.

Aslan, Özcan, **II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı-İran İlişkileri (1876-1909)** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2021.

- Aydoğmuşoğlu, Cahit, “Abbas Mirza (1789-1833) ve Dönemi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 4(19), 2011, 127-137.
- Aygun, İbrahim, **Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1995.
- Bala, Mirza, “Kaçar”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, VI, İstanbul 1977, 33-38.
- Beşirli, Mehmed, “Sultan Abdülaziz’den Birinci Dünya Savaşı’na Osmanlı Donanması”, **Atatürk Üniversitesi Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, (25), 2004, 243-274.
- Bolat, Gökhan, “Muhammed Ali Şah Döneminde İran’ın Siyasi Durumu (1907-1909)”, **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (16), 2016, 327-350.
- Bozkurt, Nebi, “Mihmandar” **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXX, İstanbul 2022, 25-26.
- Charouz, Ladislav “Naser al-Din Shah’s 1873 Visit to the World’sFair in Vienna”, **Journal of the British Institute of Persian Studies**, (60), 1, 2020, 135-147.
- Çabuk, Fehminaz, **II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı-İran İlişkilerinde Kürt Aşiretleri Meselesi**, İksad Yayınevi, Ankara 2019.
- Çalikkılıç, Yıldız, **Napolyon’un Doğu Akdeniz Politikası** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2019.
- Çetinsaya, Gökhan, “Tanzimat’tan Birinci Dünya Savaşı’na Osmanlı-İran İlişkileri”, **KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, (Osmanlı Özel Sayı), 2000, 11-23.
- Çolakoğlu, Seda, **Nasırüddin Şah Dönemi (1848-1896) ve Tütün İmtiyazı** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2019.
- Dehghan Khangani, Famemeh, **İran’da Meşrutiyet Öncesi Aydınlar ve Düşünce Akımları** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2011.
- Demirel, Fatmagül, **Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler**, Doğan Kitap, 2007.
- Deringil, Selim, “Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Geleneğin İcadı’, ‘Muhayyel Cemaat’ (‘Tasarlanmış Topluluk’) ve Pan-İslâmizm”, **Simgeden Millete: II.**

Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet, İletişim Yayınları, İstanbul, 19-54.

Devebakan, Mikail, **İran'ın Modernleşme ve Meşrutiyete Geçiş Sürecinde Önemli Bir Aktör: Mirza Malkum Han (1833-1908)** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2018.

Dikran Hünkârbeğendi, **Şehâmetlü İran Şahı Hazretlerinin Avrupa Seyahati**, 2 Ağustos 1289, (İstanbul Kalkınma Ajansı).

Garthwaite, Gene R., **İran Tarihi Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze**, İnkılap Yayınları, İstanbul 2021.

Gencer, Ali İhsan, "Berlin Antlaşması" **TDV İslam Ansiklopedisi**, V, İstanbul 1992, 516-517.

Gencer, Ali İhsan, "Hüseyin Avni Paşa", **TDV İslam Ansiklopedisi**, XVIII, İstanbul 1998, 526-527.

Genç, Sema, **Hadika Gazetesinin Altmış Dört Sayıdan Oluşan Üçüncü Döneminin Transkripsiyonu, Değerlendirmesi ve Fihristi** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2019.

Ghanbarlou, Raheb Mohammadi, **İran'da Kaçar Devleti Dönemi Modernleşmesi 1724-1925** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2018.

Hatam, Jamshid, **19. Yüzyılda Osmanlı-İran İlişkileri Bağlamında "II. Abdülhâmid, Nâsirüddin ve Muzafferüddin Şâh" Fotoğraf Albümleri** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2020.

İme, Gamze, "Emir Kebir'in (Mirza Tâki Han) Kaçarlar Döneminde İran'daki Yenileşme Hareketlerine Katkıları", **İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi (İRTAD)**, (2), 2021, 45-70.

İşimtekin, Soner, "Nasiruddin Şah Kaçar'ın Avrupa Seyahatleri ve İran Üzerindeki Sonuçları" **Nüsha (Şarkiyat Araştırmaları Dergisi)**, 2010, 173-190.

İşimtekin, Soner, **Nâsiru'd-din Şâh'ın Avrupa Seyahatnâmesi (Sefernâme-i Firengistan-ı Nâsiru'd-din Şâh) İnceleme ve Çeviri** (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Kallek, Cengiz, “İmtiyâzât”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXII, İstanbul 2000, 242-245.

Karacan, Osman, **1906 İran Meşrutiyeti** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2013.

Karadeniz, Yılmaz, “II.Meşrutiyet Ön Değerlendirmesi: İran Meşrutiyet Hareketi ve Sebepleri (1906)”, **BİLİG**, (47), 193-214.

_____, Yılmaz, “İran’da Nasırüddin Şah ve Muzafferüddin Şah Dönemlerinde İngiltere ve Rusya’ya Verilen İmtiyazlar (1848- 1906)”, **Asia Minor Studies**, 7(2), 2019, 231-243.

_____, Yılmaz, **İran Tarihi (1700-1925)**, Selenge Yayınları, İstanbul 2020.

_____, Yılmaz, **Kaçar Hanedanı (1795-1925)** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2004.

Kavak, Abdulcebbar, “Kaçar Hanedanı Döneminde (1795-1925) İran’da İrşad Faaliyetleri Yürüten Nakşibendî-Hâlidî Şeyhleri”, **Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 4(12), 2015, 77-102.

Keskinkılıç, Erdoğan, “İki Türk Hanedanlığında Özelleştirmenin Serüveni: Osmanlı Devleti’nde ve Kaçarlar’da Tütün İmtiyazı ve Tepkiler”, **Turkish Studies-International Periodical for the Languages Literature and History of Turkish or Turkic**, 8(11), 2013, 175-186.

Kesrevî Tebrizî, Ahmet, **İran Meşrutiyet Tarihi**, çev. Kamruz, Mehdi –Kars, Hamit Zafer, Kaynak Yayınları, İstanbul 2021.

Kılıç, Hatice, **İran’ın Modernleşme Sürecinde Osmanlı Devleti’nin Rolü (1848-1923)** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2006.

Kiren, Akın, **II.Abdülhamid Dönemi Pan-İslâmist Uygulamaları Ekseninde Osmanlı-İran İlişkileri** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2017.

Koloğlu, Orhan, **Avrupa’nın Kıskaçında Abdülhamit**, İletişim Yayınları, İstanbul 2021.

- Kurtulmuş, Rıza, **1906-1911 İnan Meşrutiyet Hareketinde Osmanlı Etkisi** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü 2010.
- _____, Rıza, “Tütün (Tütün Protestosu)” TDV İslam Ansiklopedisi, XLII, İstanbul 2012, 4-5.
- Mehmed Ali Beyhan, “Şirvânîzâde Mehmed Ali Paşa”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXIX, İstanbul 2010, 210.
- Metin, Celal, **Emperyalist Çağda Modernleşme Türk Modernleşmesi ve İnan (1800-1941)**, Phonenix Yayınevi, Ankara 2011.
- Nasiri, Mohammad Reza, **Nâsireddîn Şah Zamanında Osmanlı-İnan Münasebetleri (1848-1896)** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Tokyo Üniversitesi Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, 1991.
- Osmanoğlu, Ayşe, **Babam Sultan Abdülhamid**, Timaş Yayınları, 2021.
- Özcan, Azmi, “Fransa”, TDV İslam Ansiklopedisi, XIII, İstanbul 1996, 178-181.
- _____, Azmi, “Muzafferüddin Şah”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXI, İstanbul 2020, 419.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Muhammed Ali Şah”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXX., Ankara 2020, 500-501.
- _____, Osman Gazi, “Muhammed Şah”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXX, Ankara 2020, 568-569.
- Özlü, Zeynel ve Üzüm, İsmail Hakkı, “İnan’ın Modernleşme Sürecinde Nâsırüddin Şah’ın Avrupa’ya İlk Seyahati ile İlgili Bulgular”, **Modern İnan Tarihi Kaçar Hanedanı’ndan İslam Devrimi’ne**, Osman Karacan (Ed.), Selenge Yayınları, İstanbul 2021, 119-131.
- Palabıyık, Mustafa Serdar “The Sultan, the Shah and the King in Europe: The Practice of Ottoman, Persian and Siamese Royal Travel and Writing”, **Journal of Asian History**, Dorothee Schaab-Hanke ve Achim Mittag (Ed.), Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2016, 201-234.

- Pîrâ, Suâd ve Özgüdenli, Osman Gazi, “Nâsîrüddin Şah”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXXII, İstanbul 2006, 405-406.
- Polat, Gökhan, “Mîrza Tâki Hân (Emîr Kebîr) ve Reformları (1848-1851)”, **BELLETEREN**, 77(278), 2013, 151-181.
- Redhouse, J. W., **The Diary of H. M. the Shah of Persia During His Tour Through Europe in A.D. 1873**, (y.y.), Londra 1874.
- Safai, İbrahim **Tarih Bırakır: Kaçar Dönemi**, Babak Yayınları, Tahran 1355.
- _____, İbrahim, **Meşrutiyet Lideri Atabek (İkinci Dönem, İkinci Biyografi)**, Dehkhode Yayınevi, Tahran 1345.
- Sarıkcıoğlu, Melike, “İran’da Nâsîrüddin Şah ve Muzafferüddin Şah Dönemi’nde (1848-1907) İngiltere Rusya ve Fransa’ya Verilen İmtiyazlar”, **History Studies International Journal of History**, 5(2), 2013, 397-410.
- Schindler, Albert Houtum ve Norman, Baron Louis de, **A Diary Kept by his Majesty the shah of Persia, During his Journey to Europe in 1878**, (y.y.), Londra 1879.
- Soofizadeh, Abdolvahid, “Cemaleddin Afganî’nin İslam Birliği Düşüncesindeki Yeri ve Önemi” **Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi (OTAD)**, 4(2), 118-127.
- _____, Abdolvahid, “I. Ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açıdan Değerlendirilmesi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 32(54), 183-194.
- _____, Abdolvahid, “Kaçar Hanedanı’nın Menşei ve İran’da Yükselişi: Ağa Muhammed Han Dönemi”, **Dede Korkutun İzinde 30 Yıl Prof. Dr. Üçler Bulduk’a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar**, Alparslan Demir (Ed.) Gece Kitaplığı, Ankara 2017, 51-64.
- _____, Abdolvahid, **Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi ilişkileri (1795-1925)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- Stern, Bernhard, **Sultan Abdülhamid ve Siyaseti Alman Gazetecinin II. Abdülhamid Anıları 1906**, Puslu Yayıncılık, İstanbul 2020.
- Şafak, Turgay, “Kaçar Şahlarının Seyahatnâmelerinde İstanbul”, **Geçmişten Günümüze Seyahat Edebiyatı Engilkan Vakfı 4.Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri Kitabı**, Haz. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul, 2019, 157-175.

Turan, Hayrunnisa, “Şîr ü Hûrşîd Tasvirinin Kökeni ve İçeriğine Dair Düşünceler”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 10(51), 2017, 445-475.

Türk, İbrahim Caner ve Yiğit, Duygu, “Nâsırüddin Şah Dönemi Osmanlı-İran İlişkileri ve Kotur Meselesi”, **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)**, 4(12), 2017, 392-398.

Uncu, Cem, “İran’daki Son Türk İktidarı (Kaçar Hanedanı) Üzerine Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme”, **The Ist International Conference on Studies in Turkology (ICOSTURK’ 2016)**, Barcelona 2016, 41-54.

_____, Cem, **Feth Ali Şah Dönemi (1797-1834) Kaçar Hanedanı’nın Dış Politikası** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2018.

Üstün, İsmail Safa, “İran Safevilerden Günümüze Kadar”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXII, İstanbul 2000, 400-404.

Wergand, Herrmann, **Das Französische Infanteriegewehr Fusil Modele 1874 Beschreibung und Leistung der Waffe**, Buchhandlung für Militarwissenschaften, Berlin 1876.

Yazıcı, Tahsin, “Feth Ali Şah”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, XII, İstanbul 1995, 451-452.

_____, Tahsin, “Gılân”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, XIV, İstanbul 1996, 68-69.

Yenilmez, Hasan, **Osmanlı’da Muhalefet ve İktidarın İran Meşrutiyetine Yönelik Siyaseti (1905-1908)** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2022.

Yeşilot, Okan, “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, (36), 2008, 187-199.

Yıldız, Hakkı Dursun, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi 9.Cilt**, Çağ Yayınları, İstanbul 1992.

İnternet Kaynakları

1858-1896 yılları arasında İran’da bulunan Yüce Hazret-i Şehinşah’ın Özel Hekimbaşısı sayın Dr. Tholozan; Dr. Tholozan |in Portresi Cenevre Sanat ve Tarih Müzeleri (geneve.ch) (08.10.2022).

http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/results?qu=nas%C4%B1reddin+%C5%9Fah&te=&lm=IUNEKABDUL (05.02.2023).

<http://www.servetifunundergisi.com/misafir-i-hasul-has-hazret-i-sehriyari-iran-sahisehametlu-Muzafferüddin-sah-kacar-hazretleri/> (09.10.2022).

<https://peyzax.com/belvedere-sarayi/>;

<https://www.google.com.tr/maps/place/Belvedere+Saray%C4%B1/@48.1914751,16.3787435,17z/data=!4m12!1m6!3m5!1s0x476d077d020b9ea5:0x4a65fc52a0937607!2sBelvedere+Saray%C4%B1!8m2!3d48.1914751!4d16.3809322!3m4!1s0x476d077d020b9ea5:0x4a65fc52a0937607!8m2!3d48.1914751!4d16.3809322?hl=tr>,
(26.01.2023).

<https://webdosya.csb.gov.tr/db/turkce/eskibakanlar/dergi/mobile/index.html> (12.10.2022).

<https://www.devletialiyeyi.com/sirvanizade-mehmed-rusdi-pasa-7832.html> (09.10.2022).

<https://www.eurotopics.net/tr/148679/lefigaro#:~:text=Le%20Figaro%20gazetesi%201826%20y%C4%B1%C4%B1nda,muhafazakar%20medya%20organ%C4%B1%20kabul%20ediliyor> (26.01.2023).

<https://www.google.com/maps/place/353+01+Mari%C3%A1nsk%C3%A9+L%C3%A1zn%C4%9B,+%C3%87ekya/@49.2010326,12.2721505,7.36z/data=!4m6!3m5!1s0x47a07d671989abe5:0x675302af0e7968f3!8m2!3d49.9645986!4d12.7011977!16zL20vMDN3ZHJm> (30.03.2023).

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/30786> (08.10.2022).

<http://berlin.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory> (01.02.2023).

<http://viyana.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory> (08.10.2022).

<http://roma.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory> (08.10.2022).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/huseyin-avni-pasa> (09.10.2022).

https://dbpedia.org/page/Franz_von_Uchatius (26.01.2023).

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2279> (02.02.2023).

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2278> (02.02.2023).

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2278> (02.02.2023).

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2278> (02.02.2023).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/mirza-taki-han> (22.06.2023).

EKLER

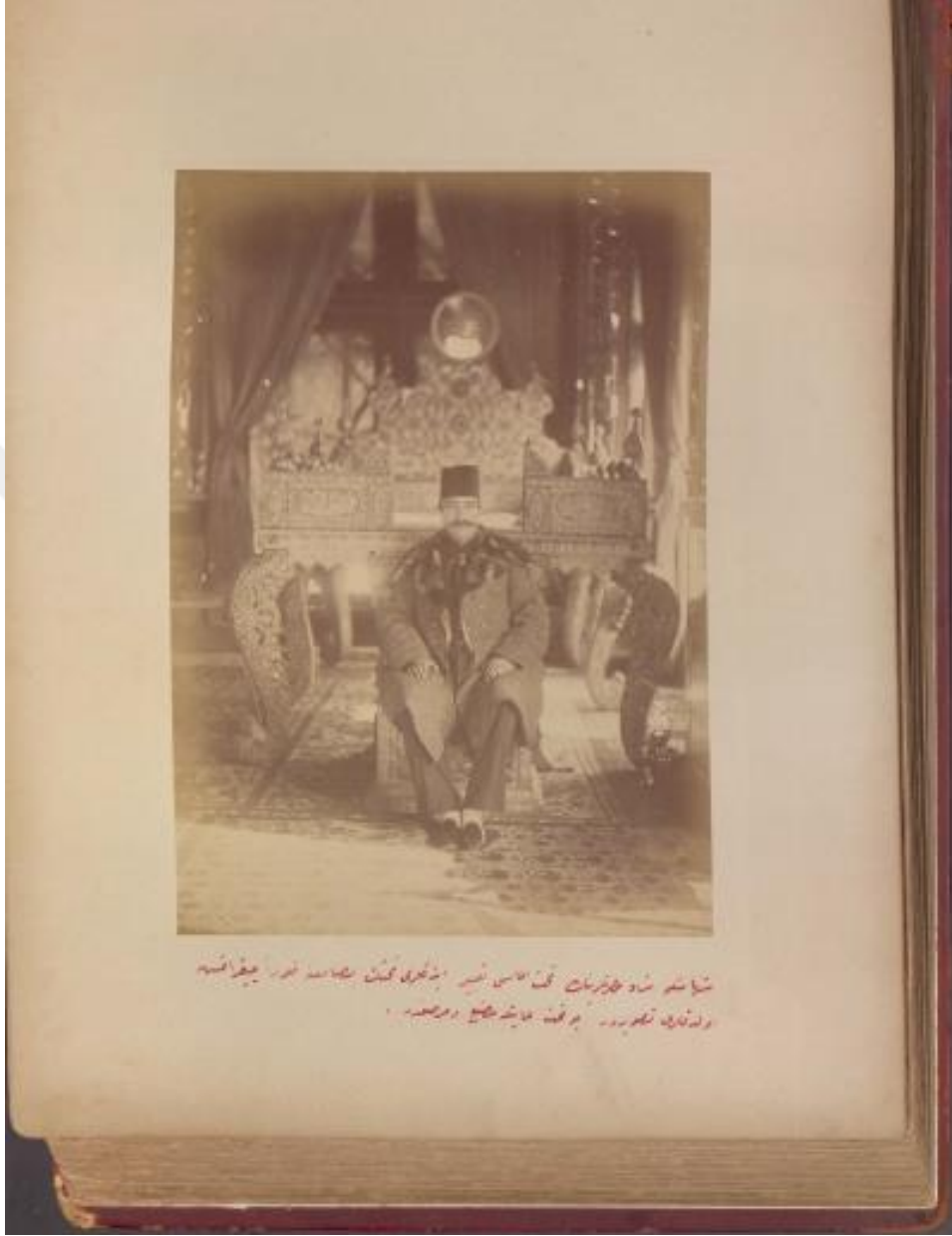
EK 1

Abdülaziz Dönemi Nâsırüddin Şah'ın fotoğrafı. (İstanbul Üniversitesi II. Abdülhamit Han Fotoğraf Albümleri\Acem Şahı Nâsırüddin Şah).

http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/results?qu=nas%C4%B1reddin+%C5%9Fah&te=&lm=IUNEKABDUL (05.02.2023).

EK 2

Şehametlü Şah hazretlerinin taht-ı elmas tabir ettikleri tahtın basamağına kuûddan -
-çıkâr-- etmiş olduklarının tasviridir. Bu taht-ı atiyle (sahibiyle)musanna' ve murassadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi Milli Saraylar Arşivi,
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2278> (02.02.2023).

EK 3

Şehametlü İran Şahı hazretlerinin son resimlerin göğüslerinde bulunan “derya-yı nur” tabir olunur. Atiyle kıymetdar bir elmadır. Cihanda en zengin kıtada olan elmaslar iki adet olub bunlardan birisinin İngiltere Kraliçesi nezdinde bulunduğunu ve diğerrinin de İran Şah’ındaki derya-yı nur olduğunu ashab-ı malumat haber verir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi Milli Saraylar Arşivi,
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2278> (02.02.2023).

EK 4

Şah hazretlerinin ikinci mahdumu ve veliahdı Azerbaycan Eyaleti hükûmranı fehametlü Muzafferüddin Mirza Hazretleri.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi Milli Saraylar Arşivi,
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2278> (02.02.2023).

EK 5

Mirza Taki Han

<https://islamansiklopedisi.org.tr/mirza-taki-han> (22.06.2023).

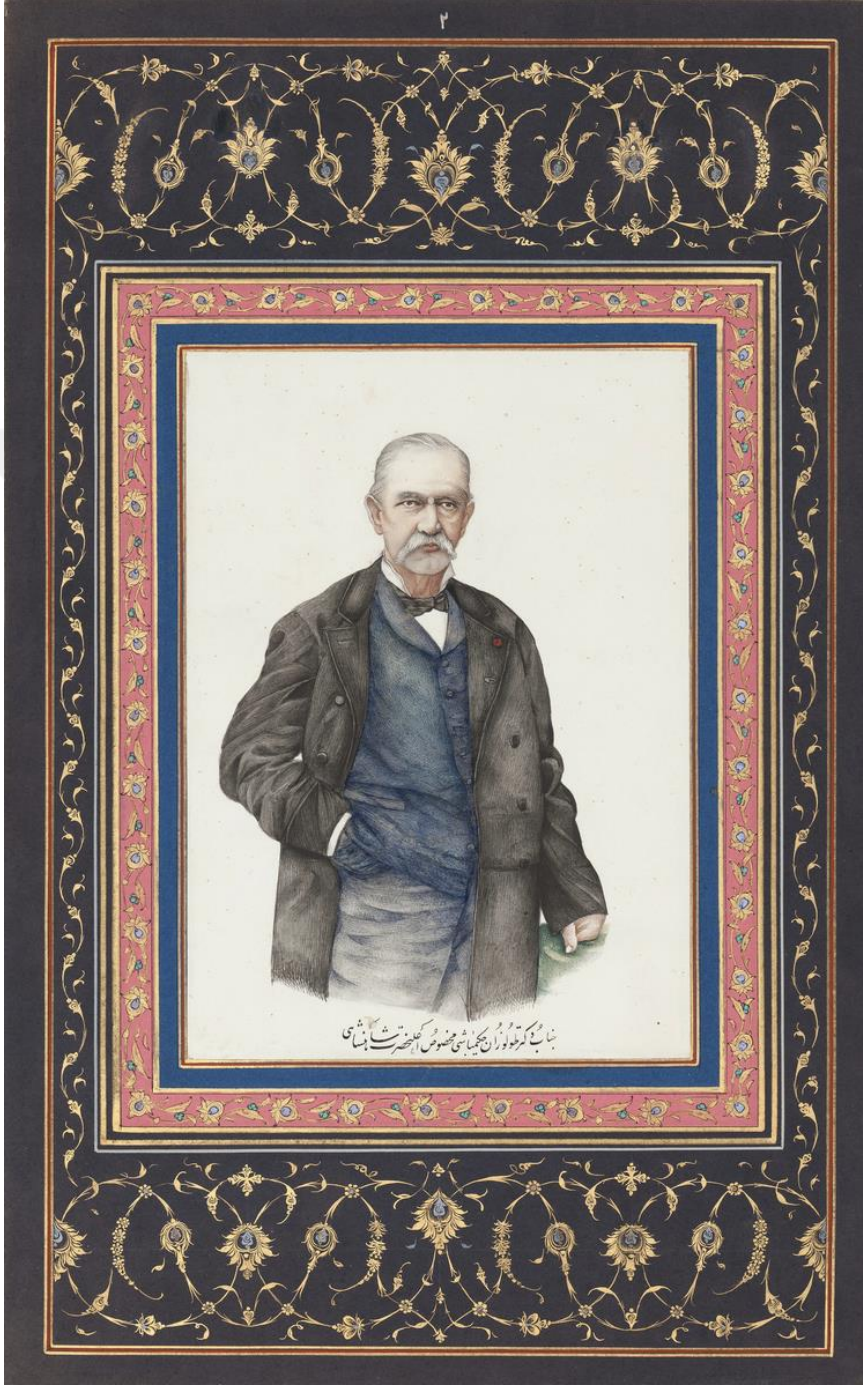
EK 6

Sadrazam Eminü's-Saltana Mirza Ali Aşğar Han Cenabları.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi Milli Saraylar Arşivi,
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2279> (02.02.2023).

EK 7

1858-1896 yılları arasında İran'da bulunan "Yüce Hazret-i Şehinşah"ın Özel Hekimbaşısı Dr. Tholozan'ın Kaçar dönemi portresi. (02.02.2023)

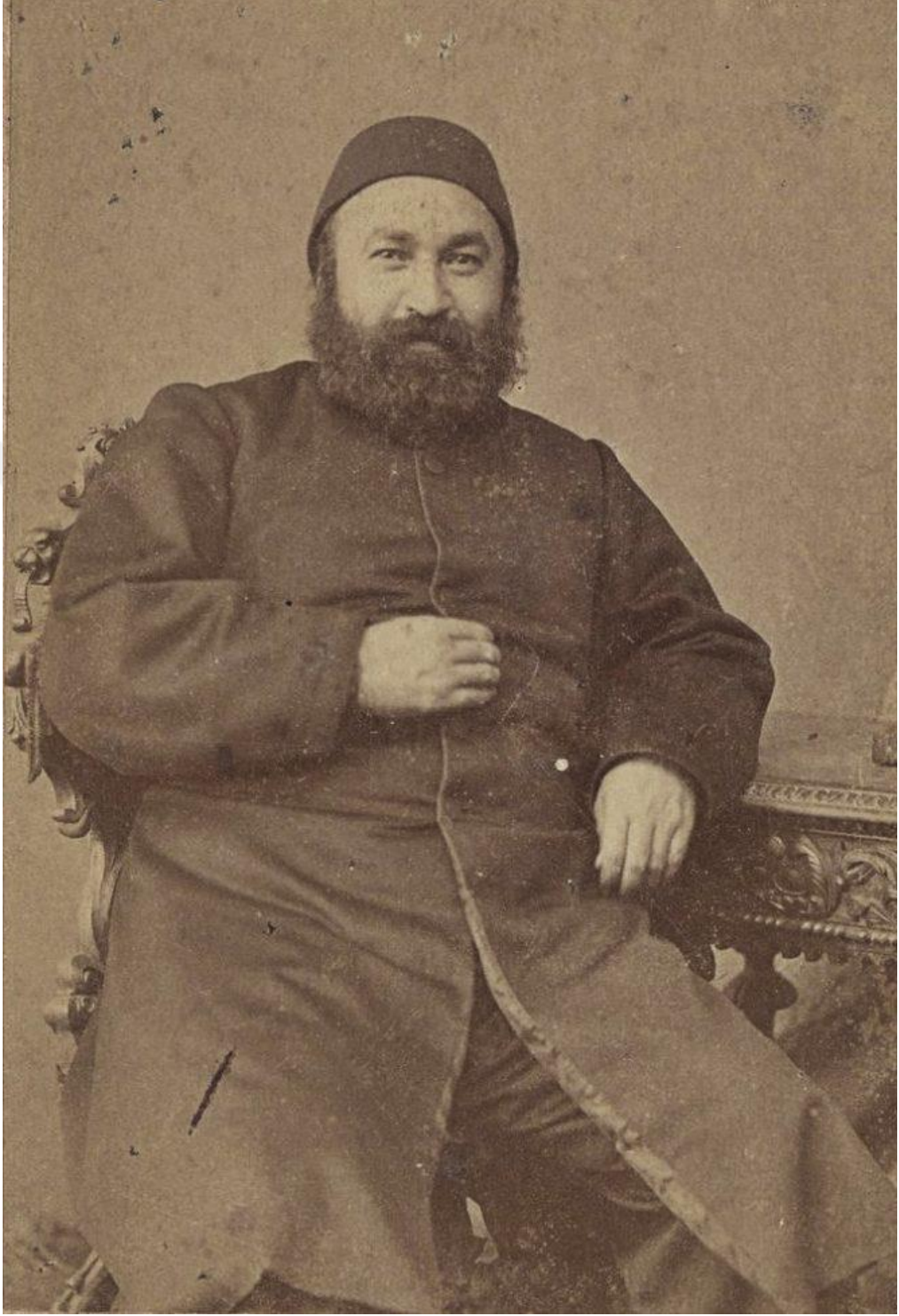
EK 8

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/30786> (08.10.2022).

1873-1874 yılları arasında Viyana Büyükelçiliğini yapan Mehmed Kabuli Paşa'nın Portresi.

EK 9

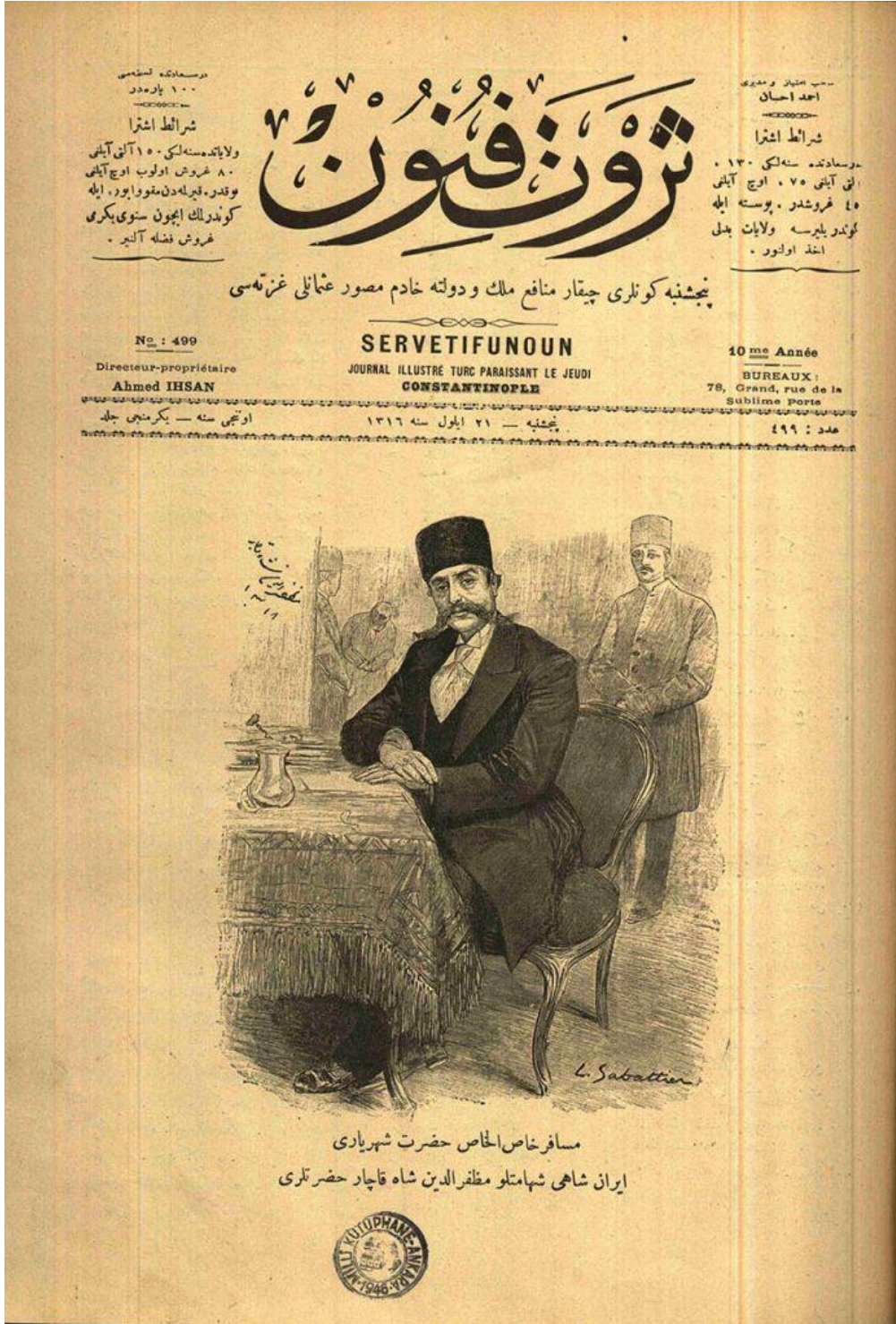
<https://www.devletialiyeyi.com/sirvanizade-mehmed-rusdi-pasa-7832.html>
(09.10.2022). Şirvanîzâde Mehmed Rüşdü Paşa'nın Portresi.

EK 10

<https://islamansiklopedisi.org.tr/huseyin-avni-pasa> (09.10.2022).

Hüseyin Avni Paşa.

4 Ekim 1900 tarihli Serveti Fünun Dergisinin kapak görseli: Muzafferüddin Şah fotoğrafı.

<http://www.servetifunundergisi.com/misafir-i-hasul-has-hazret-i-sehriyari-iran-sahi-sehametlu-Muzafferüddin-sah-kacar-hazretleri/> (09.10.2022).

EK 12

Muzafferüddin Şah'ın Cağaloğlu'ndaki İran Sefarethanesi'nin girişinde sefarethanedeki kişilerle çekilmiş olduğu fotoğraf. (Muzafferüddin Şah'ın 1900 İstanbul Ziyaretine Ait Albümü), (10.10.2022).

EK 13

EK 14

Maiyet-i şehâmet-penahilerinin Makriköy (Bakırköy) İskelesinden sandallara rakib oluşları (Muzafferüddin'in 1900 İstanbul'u Ziyaretine Ait fotoğraf Albümü), (10.10.2022).

EK 15

Muzafferüddin Şah'ın İzzeddin Vapur-ı Hümayununda alınan grub İran Şahı Muzafferüddin'in 1900 İstanbul'u Ziyaretine Ait fotoğraf Albümü. (10.10.2022).

EK 16

Tebaa-i İraniyenin istikballeri İran Şahı Muzafferüddin'in 1900 İstanbul'u Ziyaretine Ait fotoğraf Albümü. (10.10.2022).

EK 17

Tebaa-i İraniyenin istikballeri İran Şahı Muzafferüddin'in 1900 İstanbul'u Ziyaretine Ait fotoğraf Albümü. (10.10.2022).

EK 18

Muzafferüddin Şah'ın sefarethaneye teşriflerinde Şale Kasr-ı Hümayunu pişgahında Maiyet-i Şahiye tayin buyrulan Tüfengi Bölüğünün istikballeri İran Şahı Muzafferüddin'in 1900 İstanbul'u Ziyaretine Ait fotoğraf Albümü. (10.10.2022).

EK 19

Muzafferüddin Şah'ın Şale Kasr-ı Hümayunu kapısından huruçları İran Şahı Muzafferüddin'in 1900 İstanbul'u Ziyaretine Ait fotoğraf Albümü. (10.10.2022).

EK 20

Muzafferüddin Şah'ın saltanat arabasına rükubları İran Şahı Muzafferüddin'in 1900 İstanbul'u Ziyaretine Ait fotoğraf Albümü. (10.10.2022).

EK 21

Muzafferüddin Şah'ın Ayasofya Cami-i Şerifi kapısından duhulleri İran Şahı Muzafferüddin'in 1900 İstanbul'u Ziyaretine Ait fotoğraf Albümü. (10.10.2022).

EK 22

Ayasofya Cami-i Şerifi havlusunda alınan grup İran Şahı Muzafferüddin'in 1900 İstanbul'u Ziyaretine Ait fotoğraf Albümü. (10.10.2022).

EK 23

Muzafferüddin Şah'ın İzzeddin Vapur-ı Hümayununun küpeştesinde ahz olunan resimleri İran Şahı Muzafferüddin'in 1900 İstanbul'u Ziyaretine Ait fotoğraf Albümü. (10.10.2022).

EK 24

Muzafferüddin Şah'ın Makriköyü'nden (Bakırköy) mufarakatlarında vagonda alınan resimleri İran Şahı Muzafferüddin'in 1900 İstanbul'u Ziyaretine Ait fotoğraf Albümü. (10.10.2022).

EK 25

Muzafferüddin Şah'ın Makriköyü'nden (Bakıyköy) mufarakatlarında vagona alınan resimleri İran Şahı Muzafferüddin'in 1900 İstanbul'u Ziyaretine Ait fotoğraf Albümü. (10.10.2022).